

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

NÄR SCHACK VAR SPELPLAN FÖR KALLA KRIGET

Världsschackets svenske ledare hamnade
mitt i efterkrigstidens storpolitik

DESSUTOM

*Vem var Hugo Valentin? Nathan Shachar,
Harald Runblom och Pontus Rudberg skriver
om Uppsalaprofessorn och antinazisten.*

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är?

En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livet som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Yaum tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablats ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnen.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

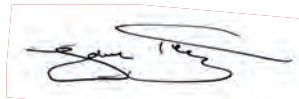
Jag tycker att

det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

Börja veckan med **Axess nyhetsbrev**

Essäer,
kultur och
samhälls-
analys

Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev

Eller gå till axess.se/nyhetsbrev

LEDARE

Nostalgi är ingen hållbar snuttefilt

NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i Axess magasin.

”De har helt enkelt inte något annat val än att tuffa till sig och odla sin resiliens.”

Man skulle ju kunna tro att 2016 var häromdagen, en blinkning bort bara. Men det är förstas en högst medelålders syn på saken. Vi vet alla hur snabbt tiden rullar på, och att den bara växlar upp ju längre man har privilegiet att få vara med.

Detta blev extra påtagligt när jag vid middagsbordet fick höra talas om den senaste digitala flugan på sociala medier: att unga människor längtar tillbaka till det förflutna. Och de projicerar inte denna längtan på en magisk medeltid som under romantiken, ej heller på förnuftets upplysningstid eller på efterkrigstidens välfärdsår.

Nej, de spanar i första hand mot 2016. Visst drog jag på munnen när våra tonåringar berättade detta, men för dem är förstas ett decennium större delen av deras liv. Det är steget från trind småbarnskind till skäggväxt och basröst. Och deras generation, Z, lider tydligen av nostalgi inför livet så som det tedde sig när de var små.

Generation Z består, visar en googling, av dem vars uppväxt har präglats av digitala skärmar, födda mellan 1995 och 2012. De kallas ofta ”den nostalgiska generationen” då de tenderar att tycka att allt var bättre förr. (Låter i och för sig som utmärkta Axess-läsare i vardande.) Just nu är detta oförstörda ”förr” konkretiserat i året 2016 – alltså före Covidpandemin, före Chat GPT och före de korta filmsnuttarna på sociala medier. Tiktok kom till väst just 2016, men hade ännu inte blivit det väloljade verktyg för att sabotera ungdomars hjärnor som det är i dag. År 2016 hade ännu inte Ryssland invaderat Ukraina för andra gången och Gretas aktiviströrelse var fortfarande mer klimatvänlig än Hamasvänlig.

På så vis har de en poäng. Samtidigt vet vi medelålders att 2016 inte var någon jungfrulig tid. Svallvågorna gick ännu höga efter migrationskrisen, året präglades av blodiga jihadistiska terrordåd i Bryssel och i Nice. Ryssland hade redan skickat in soldater på ukrainska Krimhalvön. I Sverige hade gangsterskjutningarna börjat öka drastiskt.

Om man ska tråna efter något år på denna sida millennieskiftet så torde det vara 2000, före terrordåden 9/11. Då väst ännu trodde att världsfreden och den liberala demokratin enligt något slags naturlag skulle fortsätta att bre ut sig.

Ett synsätt på världen och historien som i

retrospekt närmast framstår som ett barns.

Västerländska generation Z har fötts in i en extremt privilegierad värld och får samtidigt uppleva hur den urvattnas privatekonomiskt och hotas geopolitiskt. Vi som var unga på nittioalet vande oss vid att allt bara blev bättre och tryggare. För våra barn ser det annorlunda ut, och det är inte konstigt om de önskar att de hade det lika enkelt som vi. Men nostalgi är ingen hållbar snuttefilt. Allt talar för att de som är födda på 2000-talet också är den första generationen på länge som under sina formerande år kommer att förvärva en nyktrare och mognare syn på världen än föräldragenerationen. De har helt enkelt inte något annat val än att tuffa till sig och odla sin resiliens.

Det är en hälsosam återställning. De kommer sannolikt att vara mer vuxna och omdömesgilla när de ska ta över, än vad som varit fallet på mer än 30 år. Och det kommer att behövas. Förutom den turbulenta maktkampen mellan USA, Ryssland och Kina som kommer att prägla världen framöver, kommer också AI-utvecklingen att omstöpa våra samhällen åtminstone i paritet med industrialiseringen. Om ytterligare tio år kan 2026 vara året som framstår som jungfruligt. Men vi är förhoppningsvis bättre rustade då.

I detta nummer av Axess har vi fördjupat oss i Hugo Valentin, historiker och antinazist, som arbetade för att rädda människor undan Förintelsen. År 2010 namngavs ett forskningscentrum i Uppsala efter honom, men för ett år sedan plockades hans namn bort, ett mycket kritiserat beslut.

Dessutom: inför årsdagen av Ukrainakriget skriver Rutger Brattström om krigsföringen i Svarta havet, Stig-Björn Ljunggren analyserar skönhetsens betydelse i politiken och Edvard Hollertz förklarar hur köttbristen har uppstått i Sverige – och mycket annat läsvärt. ■

Nina Solomin

P.S. Du har väl inte missat att du numera kan lyssna på essäer ur Axess magasin? Besök axess.se eller sök upp Axess Podd i din poddapp.

LADDA NED VÅR APP

Dokumentärer, intervjuer och reportage med forskare och författare från hela världen – direkt i din mobil.

För dig som vill förstå världen.

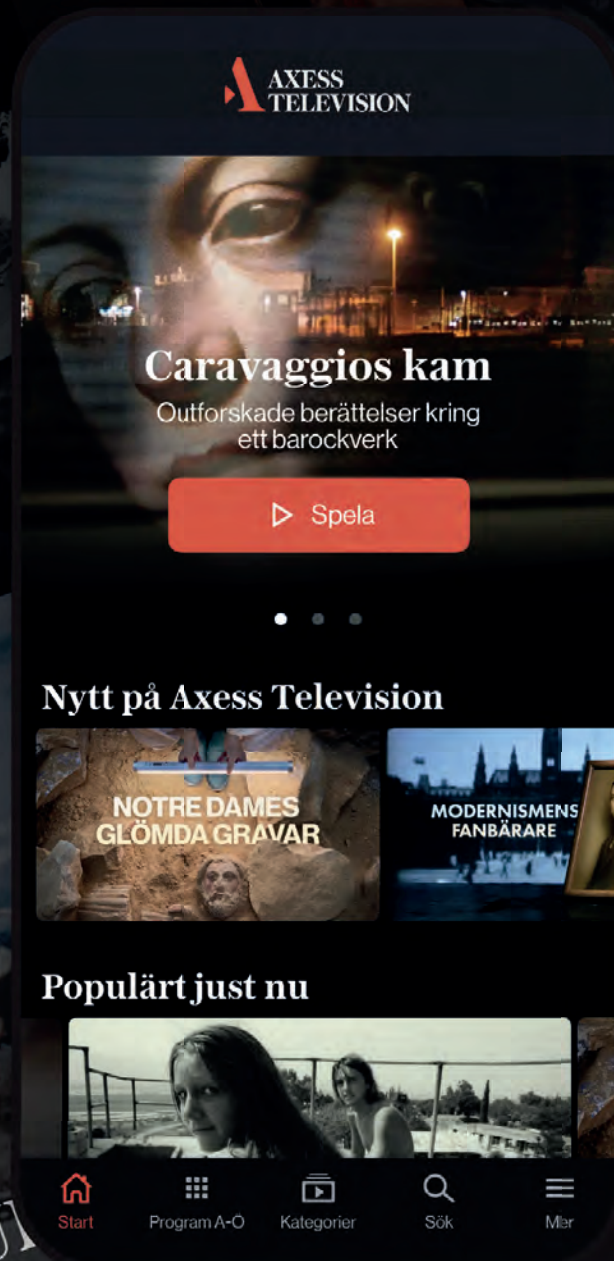
Hämta i App Store

Ladda ned på Google Play

AXESS
TELEVISION

AXESS INNEHÅLL

Nr 1 FEBRUARI 2026

4 LEDARE
Nina Solomin

6 INNEHÅLL
Axess i februari 2025

8 SKRIBENTER
Medverkande i detta nummer

9 LÄSARBREV
Brev till redaktionen

SAMHÄLLE

12 DEMOKRATI
Stig-Björn Ljunggren om hur utseende och framtoning kom att spela en så stor roll i politiken

14 MATFÖRSÖRJNING
Edvard Hollertz om bristen på svenskt kött och hur den uppstod

16 MELLANÖSTERN
Eli Göndör om det geopolitiska arvet efter den arabiska våren

18 KOLUMN SUSANNA BIRGERSSON
Nihilismen mitt i borgerligheten

19 UTBILDNING
Linnea Lindquist om vad No Excuses-skolor skulle kunna göra för Sverige

21 KOLUMN MIKAEL HOLMSTRÖM
Svenska folket saknar luftvärn

22 DEBATT
Johan Bobert om det svenska marknätets betydelse för beredskapen

FÖRDJUPNING

26 HUGO VALENTIN I
Pontus Rudberg om Uppsalaprofessorns arbete för judiska flyktingar under andra världskriget

30 HUGO VALENTIN II
Harald Runblom om Valentin som historiker, pedagog och författare

33 HUGO VALENTIN III
Nathan Shachar om en nordisk vänskap i skuggan av Förintelsen

39 KOLUMN FREDRIK JOHANSSON
A beautiful prize!

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare
Nina Solomin
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson, Blanche Sande** och **Jan Söderqvist**

Redaktionsassistent **Linnéa Backvall**
och **André Casselbrant**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Fredrik Rimmerfors**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling, Louise Belfrage, Adam Cwejman, Torbjörn Elensky, Anna Victoria Hallberg** och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt **redaktionen@axess.se**
08-788 50 00

Omslag:
Laurindo
Feliciano

40 UKRAINAKRIGET

Rutger Brattström om hur Ukrainas Svartahavsflotta briljerar i asymmetrisk krigföring

FRIZON

45 ITALIENSK NATIONALISM

Thomas Steinfeld om en högerradikal rörelse som gått från auktoritarism till kulturpolitik

50 SCHACK

Henrik Malm Lindberg om svensken som ledde världsschacket genom kalla krigets mest isiga år

55 KOLUMN CECILIA NIKPAY

Fjärilarna som styr vår ekonomi

KULTUR

58 TRADITION

Margareta Melén läser Charles Lamb

62 CIVILISATION

David Andersson läser Gunnar Ekelöf
Lars Lönnroth om skrivkonstens förvandlingar
Maxim Grigoriev om Vladimir Sorokin
Torbjörn Elensky om kvinnor i Weimarrepubliken

69 KOLUMN BENGT OHLSSON

Love Actually har sina skönhetsfläckar

KRITIK

71 RECENSIONER

Lars Åke Augustsson lystrar till vanliga tyskar
Karin Stensdotter undrar var barnen kommer in
Carl Rudbeck bekantar sig med en dystergök
Anders Mathlein skaffar sig okunskap
Göran Frankel begrundar livsviktig information
Martin Lagerholm försöker ha roligt

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT

Edward Blom om vad man gör när man varken vill ljuga eller vara ärlig

94 VÄRT ATT MINNAS

Carina Burman läser den charmerande kokboks författaren Hiram

96 BREV FRÅN ... NICE

Johan Tralau om ett samhälle där man fortfarande hälsar på busschauffören

97 STAD & STIL

Lars Anders Johansson om den ideologiska kampen mot villalivet

98 KOLUMN KATARINA BARRLING

Kulturkriget 1976: ABBA mot proggen

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-12 10 62 27
axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på Axess.se
Nästa nummer **9 mars**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

David Andersson

Författare och redaktör
i Axess

Lars Åke Augustsson

Författare och skribent

Katarina Barrling

Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Susanna Birgersson

Fri skribent

Edward Blom

Gastronom och kultur-
historiker

Johan Bobert

Konsult

Rutger Brattström

Projektledare inom
internationell marknads-
ekonomi på Timbro

Carina Burman

Författare, forskare och
docent i litteraturvetenskap
vid Uppsala universitet

Torbjörn Elensky

Författare och skribent

Göran Frankel

Vetenskapsjournalist

Mikael Fuchs

Författare, illustratör och
jurist

Maxim Grigoriev

Författare och skribent

Eli Göndör

Fil dr i religionsvetenskap

Edvard Hollertz

Agronom och politisk redaktör
på Corren

Mikael Holmström

Journalist och författare med
inriktning på försvarsfrågor

Fredrik Johansson

Konsult och skribent

Lars Anders Johansson

Författare, journalist och
driver podcasten Budoar-
stämning

Martin Lagerholm

Litteraturkritiker och kultur-
skribent

Henrik Malm Lindberg

Docent i ekonomisk historia
och biträdande kanslichef på
Delegationen för migrations-
studier

Linnea Lindquist

Biträdande rektor och liberal
skoldebattör

Stig-Björn Ljunggren

Fil dr statsvetenskap och
politisk chefredaktör för
socialdemokratiska Sydöstran
i Blekinge.

Lars Lönnroth

Professor emeritus i litteratur-
vetenskap

Anders Mathlein

Frilansskribent

Margareta Melén

Översättare och kultur-
skribent

Cecilia Nikpay

Ekonom och journalist
i Affärsvärlden

Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Pontus Rudberg

Docent i historia

Harald Runblom

Professor emeritus i historia
och fd ledare för Programmet
för studier kring Förintelsen
och folkmord vid Uppsala
universitet

Nathan Shachar

Utrikeskorrespondent.

Thomas Steinfeld

Journalist och författare

Karin Stensdotter

Författare och skribent

Johan Tralau

Professor i statskunskap och
författare

RED@AXESS.SE

Brev till redaktionen

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Om "En förlorad värld" i nr 8/2025

Novemhernumret av Axess innehöll en domedagsprofetia, där herrgården påstås vara ett inte bara hotat utan även utdöende kulturarv. Vi har hört det förut: allt sedan 1700-talet har det återkommande höjts röster för att antingen adeln som stånd är hotat eller att herrgårdarna behöver skyddas. Här finns inte plats att bemöta alla påståenden, som främst verkar vara baserade på adelsmemoarer och brittisk populärkultur. Men två av dem får inte stå oemotsagda.

För det första är "herrgårdskultur" inte ett statiskt tillstånd, den skapas i samklang med det omgivande samhället och förändras över tid. Den "herrgårdskultur" som Hollertz skönmålar är den nationalromantiska varianten, sprungen ur det tidiga 1900-talets omvälvningar, där förment hotade godsägare förstärkte de arkaiska dragen och gjorde oföränderlighet till ett ideal. Fram till sekelskiftet 1900 hade herrgårdar vanligen sålts, köpts eller delats upp. Endast omkring 30% av herrgårdarna gick i arv i fler än tre generationer. På samma sätt såldes och köptes inventarier med syftet att leva modernt. Och så är det ännu idag: gårdar får nya ägare, föremål som skingras hamnar i nya samlingar.

För det andra har vi en fråga från ett europeiskt perspektiv i högsta grad levande herrgårdskultur. Närmare 90 procent av våra 2500 herrgårdarna är ännu i privat ägo, där 100-tals av dem är byggnadsminnen och många har generösa EU-stöd. Ett rikt näringsliv skapar inte bara alternativa försörjningsmöjligheter åt ägarna, utan även nya kapitalstarka ägare. Alla vill inte heller ta över: alltsedan 1700-talet har adeln övergett gårdar och bosatt sig i städer. Jag har genom åren samtalat med ett stort antal gårdsägare. Ja, de är oroliga för arvsskiftet och eko-

nomi, som godsägare varit i århundraden, men aldrig har jag hört någon hävda att deras kultur skulle vara hotad.

Göran Ulväng, docent i ekonomisk historia, herrgårdsforskare och gårdsägare i Uppland. Driver svenskaherrgardar.se och nyhetsbrevet Herrgårdsnytt

Replik "En förlorad värld"

Vi har hört det förut, skriver docent Göran Ulväng. Men det hot mot herrgårdskulturen som jag skriver om är nytt. Storleksrationaliseringen inom lantbruket har gått så långt att godsen snart är för små brukningsenheter.

Därmed ändras de stora gårdarnas roll och funktion. Visst, husen finns kvar. Men när den historiska kopplingen till jorden försvinner och dess roll i lokalsamhället marginaliseras blir det mest en stor kåk på landet. En Djursholmsvilla i periferin. Där kan inte herrgårdskulturen leva.

Jag har själv sett utvecklingen nära. På den gård jag äger vid Kalmarsund. På godset där mormor och morfar bodde. På gården som släkten ägt sedan 1500-talet.

Men att många gårdsägare inte ser hur gårdskulturen utarmas är inte konstigt. I generationer har vi tränats att bara tänka på ekonomin. Att en herrgårdsforskare missar vad som är på väg att hända är anmärkningsvärt.

Edvard Hollertz, agronom och politisk redaktör på Corren

Om "Värt att minnas" i nr 9/2025

Tack för den braiga tidningen jag prenumererar på. Men det där att Ragnar Jändel kallas för naturlyriker i och med att han skildrar ängsmarker... Ängar är snarare kulturmarker och det passar ju

iofs denna tidningen! Ängar har också varit en laddad fråga i svenska naturskyddets historia. När Nils Dahlbeck påpekade i sin doktorsavhandling att Östersjöns strandängar är människoskapelser blev han tvungen att avgå som Naturskyddsföreningens ordförande.

Gubbissar att de flesta av ängarna Ragnar Jändel skildrar där är det nu skog eller modernt jordbruk. Ängsmarkerna har minskat enormt sedan hans tid. Ni skulle kunna ha artikel om ängsmarkerna och poängtera att de är människans skapelse och att människan konstant måste fortsätta påverka den. Naturaktivister har på senaste tiden kampanjat för att städer och kyrkogårdar "inte skall klippa" gräsmattor men de kan ju inte dra hela lasset när det gäller ängsmarker. Ni skulle också kunna ha artikel om Nils Dahlbeck. Han var en naturvårdare som kunde tänka självständigt. Han var bland annat för kärnkraften.

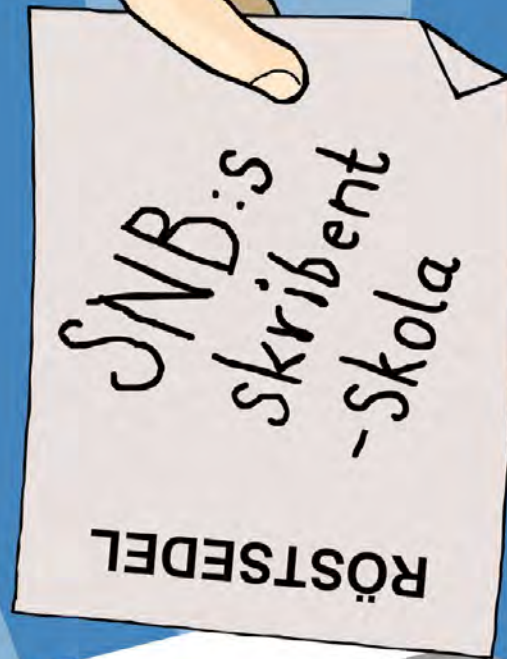
Vänliga hälsningar Sven Hansson

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs

VAL 2026

15 FEB

En unik utbildning
för nästa generations
borgerliga ledarskribenter.

SNB:S SKRIBENTSKOLA ▶

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

De svenska
korna försvinner.
Läs mer s. 14

FOTO: TT

AKTUALITET

Stig-Björn Ljunggren om snygga politiker s. 12
Edvard Hollertz om köttbristen s. 14
Eli Göndör om arvet efter den arabiska våren s. 16
Linnea Lindquist om skoldisciplin s. 19

DEBATT

Johan Bobert om varför vi behöver marknätet s. 22

FÖRDJUPNING

Pontus Rudberg, Harald Runblom och Nathan Shachar om historikern Hugo Valentin s. 58
Rutger Brattström om kriget i Svarta havet s. 58

DEMOKRATI

Politikens fulingar och snyggingar

I den moderna publikdemokratin spelar utseende och framtoning en större roll än många av oss vill erkänna.

Av Stig-Björn Ljunggren

Vi vill gärna tro att vår demokrati premierar saklighet, fakta och stringens hos våra folkvalda. Det är delvis önsketänkande. Hur politiker för sig, klär sig och låter – helt enkelt, deras utseende i bred bemärkelse – spelar en betydligt större roll än vi vill erkänna. Forskning visar att ”snygga” personer har en genomsnittligt större framgång än mindre snygga. Det brukar kallas för haloeffekten och innebär att vi, oftast omedvetet, tenderar att tillskriva snyggingar positiva egenskaper som kompetens, trovärdighet, social förmåga, rentav ”intelligens”.

Detta syns i många sammanhang. På arbetsmarknaden får snyggingar fler jobbintervjuer, högre ingångslöner och gör snabbare karriär. I politiken får attraktiva kandidater fler röster (i synnerhet från dem som har låg sakkunskap). I rättsväsendet får attraktiva personer mildare domar. Skönhet ger mer uppmärksamhet från omgivningen och ett prydligt nylle större möjlighet att komma undan med misstag och klantigheter.

Haloeffekten gör att vi tenderar att förväxla yta med substans. God yta, god substans. Dålig yta, dålig substans. Ett exempel på hur utseendet spelar roll är att den som lyssnar på en partiledardebatt i radio kommer att uppfatta den annorlunda än den som ser den på tv. Det är en gammal sanning som etablerades vid den berömda Kennedy–Nixon-debatten 1960. Tv-publiken uppfattade Kennedy som vinnare, medan de som lyssnade tyckte Nixon vann.

En studie från Princeton University lyckades förutsäga resultat i amerikanska guvernörsval rätt väl baserat på hur kompetenta kandidaterna ansågs se

”Samtidigt är det inte en slump att politik elakt har kallats *show business for ugly people*.”

ut. En svensk-finsk studie från 2010 lät 10 000 personer från flera olika länder titta på ansiktsskildrar av finska politiker och sedan värdera hur attraktiva de var. De som bedömdes vara snyggare än snittet fick fler röster, uppemot 20 procent fler än andra jämförbara kandidater. Dessutom, vilket var ett skäl till att studien fick stor uppmärksamhet: de mer attraktiva politikerna lutade mer åt höger, medan de mindre attraktiva var mer vänster ...

Samtidigt är det inte en slump att politik elakt har kallats *show business for ugly people*. Undantag existerar, men det är sällan de största skönhetserna som ger sig in i politiken. Det innebär dock inte att utseendet inte spelar roll. Det fungerar bara på ett annat sätt: utseendet i form av hur vi presenterar oss. En politiker med mindre tilltalande utseende kan kompensera genom att endera utstråla folklighet eller det som ibland kallas pondus. Donald Trump kan till exempel inte direkt beskrivas som fager, men hans framgång beror delvis på att han så tydligt och konsekvent givit uttryck åt den vrede som väljarna bär på. Kanske kan vi säga att Donald Trumps utseende har blivit en förstärkning av hans politiska budskap – den yviga kalufsen, gesten till publiken när han just blivit beskju- ten, oförskämdheter och oberäkneliga

uttalanden ger vid handen att han är en handlingens man, någon som är beredd att gå genom eld och vatten för att göra USA stort igen.

Behovet av att framträda visionärt, att vara en visuell aktör med genomslag i flera dimensioner, förstärks av att vi idag lever mer i en publikdemokrati än en folkrörelsedemokrati. Det är inte när vi engagerar oss själva eller ens lyssnar på ett politikertal som vi fångas av ett parti, utan genom att titta på bildskärmar. Och det sker inte längre genom redigerade medier, utan relativt oredigerade, där partierna kan gå direkt fram till väljarna utan att behöva passera ett journalistiskt filter.

I politiken räcker det därför inte längre med enbart medieträning, utan det behövs en stab av internetbaserade skyddspatruller som dels försöker säkra det egna budskapets genomslag, dels opererar bortom den synliga fronten för att störa motståndarnas budskaphantering. Därmed blir också politik i hög grad en fråga om att behärska mediekanalerna. Förr fick politiker lära sig hur de skulle ”ta folk” de träffade ute i verkligheten. Nu handlar det om att bli en ”mediefigur” som har ett så starkt

USA:s president har sin egen estetik.

varumärke att det tål misshandel i sociala mediers pissrännor.

Kanske kan vi hävda att den som först knäckte koden till publiksamhällets logik var Tage Erlander, när han – efter stor tveksamhet – bestämde sig för att medverka i *Hylands hörna*. Där fick han ett folkligt genombrott genom att berätta en rolig historia (som idag knappt ens fungerar på *boomers*). Det kan tyckas märkligt, men när detta skedde, 1962, var det inte helt koscher för politiker att ställa upp i detta slags sammanhang. På den tiden tilltalade journalisterna fortfarande politiker artig och lät dem tala till punkt. Respekten för överheten rent allmänt var dessutom hög.

Erlander var den som gjorde ett påtagligt brott mot den skeptiska hållningen till folklighet, och bildskärmen som politisk arena fick sitt definitiva genombrott. En statsminister klev ner från sin piedestal och in i människors vardagsrum.

Det politiska imagebygget börjar med nyllet. Det är egentligen inte så konstigt. Evolutionen har premierat en förmåga att snabbt bedöma personer utifrån deras ansikte. Det är en ren överlevnadsinstinkt. Därför är vi ofta duktiga på att känna igen ansikten, men kommer inte lika lätt ihåg namnet. Frågan är: Hur ska politiker hantera sin situation om det inte enbart är det sakliga som bestämmer? Om politiker med ett vinnande utseende får mer medieutrymme och färre kritiska frågeställningar?

Forskningen tycks ge vid handen att politikernas utseende har störst påverkan på osäkra väljare. Dessutom är utseendeeffekten större i början av kampanjer och avtar ju mer väljare skapar sig kunskap om sakläget. Utseende ersätter inte politik – men det kan avgöra vem som får tolkningsföreträde.

Det rör sig om en dynamisk process. Utseendet är en startpunkt som handlar om ett ansikte och en inramning, främst kläder men kanske också en bildvänlig miljö. Detta i sin tur skapar ett intryck, i bästa fall, av kompetens. Det kan sedan utvecklas genom budskapsförstärkning, vilket förhoppningsvis ger positiv påverkan på valresultatet. Det räcker således inte att vara snygg, utan det måste kopplas till trovärdig politisk förmåga, som

Ett vinnande utseende: John F. Kennedy och Jacqueline Bouvier ett par månader före sitt bröllop 1953.

FOTO: GETTY IMAGES

”Den som först knäckte koden till publiksamhällets logik var Tage Erlander, när han bestämde sig för att medverka i *Hylands hörna*.”

sedan vallas i mål genom en trovärdig kampanj. Utseendet fungerar som det inledande försöket att vinna gillande hos väljarna, något som kommer före en hög och tät informationsnivå. Den får komma som steg två i lanseringsprocessen.

Som den unge kommunpolitiske kandidaten som färgade håret grönt och fick lokalmedier att göra inslag om det. Vid valstugan fick folk komma fram och säga ”du tror väl inte att jag kommer att rösta på dig för att du har grönt hår?” ”Nä”, blev svaret, ”men du kanske tycker att vi borde göra innerstan bilfri?”

Vad det handlar om är att göra en mediefigur av politikern, alltså en varelse som utformas för att initialt skapa en gemensam identitet med publiken. Ett

känt exempel är när ”Nya Moderaterna” lanserades i början av 2000-talet och påbud utgick till partiets representanter om att sluta klä sig i knytblusar och pärlhalsband. Och partigarnityret signalerade ”nytt” med slimmade kostymer och hästsvans.

Idag, i skuggan av en ökande nationalism, ser vi allt fler politiker i folkdräkt. Men 2010 var det kontroversiellt när Jimmie Åkesson uppträdde i blekingsk dräkt.

När man väl har använt ytan som signalvärde gäller det dock att upprätthålla momentum, och det kan inte ske enbart baserat på ett lyckat yttre. Det görs genom att förstärka innehållet i budskapet. Detta får inte variera alltför mycket över tid, det ska vara konsekvent och trovärdigt, precis som budskapsbärarna måste se till att deras egen uppenbarelse inte avviker från det som sägs. Alltför stor dissonans minskar pålitligheten.

Kontentan av detta är att partiföreträdarnas utseende i bred mening fungerar som en dörröppnare och skapar en möjlighet att bli lyssnad på, men att politikens innehåll är det avgörande på lång sikt. Eller mer krasst uttryckt: Utseende vinner uppmärksamhet – förtroende vinner val. ■

Stig-Björn Ljunggren är fil dr i statsvetenskap och politisk chefredaktör för socialdemokratiska Sydöstran i Blekinge.

MATFÖRSÖRJNING

Därför fixar vi inte biffen

Det råder brist på svenskt nötkött. Byråkrati, dålig lönsamhet och aggressiv djurrättsaktivism undergräver en viktig del av vår inhemska livsmedelsförsörjning.

Av Edvard Hollertz

Sverige har drabbats av en allvarlig brist på svenskt nötkött. I månader har kyldiskar gapat tomma i butik. Skälet? Det finns inte längre tillräckligt med djur.

Vad beror då det stora raset i antal djur på?

Det är svårt att peka ut en sak, enligt Mikaela Johnsson. Hon är vice ordförande i Lantbrukarnas riksförbund och driver en gård utanför Ljungby. Men hon ser flera problem. Betungande regelverk, lönsamhetsproblematik över tid, kampanjer mot att äta rött kött och att lantbruket har framställts som ett särintresse har bidragit till att urholka framtidstron i näringen. Och det har lett till för låga investeringar under lång tid. Ett allt hårdare tryck från vilt, i synnerhet vildsvin, försvårar dessutom lantbruk i många bygder.

Mjolk och nötkött hänger också ihop, säger hon. När mjölkproduktionen minskar påverkar det köttproduktionen – och det här sambandet är viktigt.

I grunden är det biologi. Ska korna ge mjolk behöver de få kalvar. Vissa av dessa kalvar växer upp och blir mjölkkor, alla andra skickas ut på bete och slaktas i regel efter två år. Det innebär att utbudet av nötkött inte enbart styrs av konsumenternas efterfrågan på kött. Hur många mjölkkor det finns spelar roll.

Här har vi också början på svaret till varför vi har nötkötsbrist. Sedan millennieskiftet har antalet mjölkkor i landet minskat kraftigt, enligt Jordbruksverkets statistik. År 2000 fanns det i Sverige 430 000 mjölkkor utspridda på 12 700 gårdar. För ett par månader sedan räknade Jordbruksverket till 290 000 mjölkkor på 2 500 mjölkföretag.

FOTO: JOHNER

Köttbristen handlar om mer än mat.

”Sedan 2023 har antalet dikor minskat med 15 000 och över 600 köttgårdar har försvunnit.”

Många bönder som har avvecklat den arbetsintensiva mjölkproduktionen har dock valt att fortsätta med köttdjur, ofta vid sidan av ett annat arbete. Drivkrafterna kan variera. Men många lär drivas av att de vill ha kvar djur som håller gårdens naturbetesmarker öppna, och därmed kan uppfylla redan ingångna

åtaganden för att få EU-stöd. Under 2015, då den så kallade mjölkkrisen rasade, valde 40 procent av lantbrukarna som slutade med mjölk att gå över till dikor för köttproduktion. År 2000 fanns det knappt 170 000 kor för uppfödning av kalvar i köttproduktion. Motsvarande antal kor 2023 var 210 000.

De senaste åren noteras dock ett ras även i köttproduktionen. Sedan 2023 har antalet dikor minskat med 15 000 och över 600 köttgårdar har försvunnit. Visserligen kan en del av nedgången i antal köttdjur grundas på tillfälliga faktorer – som att högre kostnader och ett oroligt omvärldsläge har fått en del stora producenter att ta det säkra för det osäkra och skicka fler djur till slakt. Då

det finns gårdar som inte föder upp egna kalvar, utan köper in dem från andra, kan även brist på likviditet spela in. När räntorna drar iväg blir det en ond cirkel, som förstärks av kraftigt ökade priser på kalvar under senare tid.

Men även om det finns gårdar som under de kommande åren kan öka antalet nötdjur och i bästa fall avhjälpa köttbristen kvarstår grundproblemet – svenskt lantbruk avvecklas snarare än utvecklas. Och det här i ett läge när vi säger att vi måste stärka livsmedelsberedskapen.

Sedan millennieskiftet har Sveriges befolkning ökat med drygt 1,7 miljoner invånare. Under den tiden har konsumenterna blivit rikare och mer positivt inställda till svenska livsmedel. Om billig mat var 2000- och 10-talens melodi så har 2020-talet inneburit ett uppsving för svenskproducerat, efter pandemin och kriget i Ukraina. Trots det backar svensk livsmedelsproduktion.

Ska vi förstå hur den här situationen har uppstått måste vi gå till lantbrukarnas vardag. Säkerligen finns det fall där nedläggningsbeslutet egentligen togs för tio år sedan. Det handlar då främst om lantbrukarna som gick från mjölkkor till dikor, som ett sätt att trappa ner. Men det stora flertalet som avvecklar lär ha tröttnat efter att krasst ha vägt fördelarna mot nackdelarna – och plus mot minus i bokföringen.

De allra flesta bönder verkar eniga om att till fördelarna räknas ett fritt jobb nära djur och natur. Till nackdelarna räknas byråkrati, oro för aktivister och dålig lönsamhet. De senaste årtiondena har mycket gått åt fel håll.

Trots att alla regeringar de senaste 20 åren har lovat färre och enklare regler sväller byråkratin. Från 1996 till 2021 gick antalet lagkrav inom lantbruket från 278 till 654, enligt forskare vid SLU. Samtidigt har företagen som köper kött, mjölk och spannmål infört omfattande krav på inrapporteringar och egna kontroller.

Även rädslan för militanta djurrättsaktivister lär ha ökat. En stor granskning av Göteborgs-Posten för sex år sedan visade hur aktivistgrupper organiserat och systematiskt attackerade lantbrukare med djur. Det handlade om anlagda bränder, mordhot och trakasserier mot lantbrukarnas barn.

”2020-talet har inneburit ett uppsving för svenskproducerat, efter pandemin och kriget i Ukraina. Trots det backar svensk livsmedelsproduktion.”

Till det här ska läggas ansträngd lönsamhet. Många lantbruk klarar inte längre av att finansiera investeringar i jordbruket utan att hugga i skogen. Särskilt tufft har läget varit inom mjölkproduktionen, till följd av årtionden av lågt mjölkpris som har sammanfallit med att staten har tryckt på för att det ska byggas nya stallar.

De senaste åren sticker dock ut. Matpriserna har stigit, men det har också kostnaderna. Priserna på viktiga insatsvaror som bränsle och gödning har svängt mycket efter Rysslands storskaliga invasion av Ukraina. Det har gjort att en del lantbruk har tjänat mycket pengar, andra har förlorat mycket.

Om den framtida lönsamheten finns många frågetecken. Vad ett frihandelsavtal mellan Sydamerika och EU i längden kan innebära är ett sådant. Ett annat är att kostsamma krav på klimatomställning kan komma från EU samtidigt som pengarna från den gemensamma europeiska jordbrukspolitikens minskar.

Det finns också sådant som är svårare att ta på – som känslan av att lantbrukets produkter inte är uppskattade, efter alla kampanjer mot kött och mjölk. Oron för klimatförändringar och extremväder kan även finnas där.

Många har fortfarande i minnet den svåra torkan 2018, som blev ett hårt slag mot djurgårdarna. En del lantbruk drabbades även hårt av torka 2022. Växande stammar av hjort och vildsvin är en annan sak som på en del håll kan göra det närmast omöjligt att odla spannmål eller vall till djuren.

Att många lantbruksföretag avvecklas och vi har brist på nötkött är därmed inte så konstigt. Köttbristen slår dock mot mer än konsumenterna. Kanske allvarligast är det hot som djurbristen innebär mot naturbetesmarkerna. Dessa gamla åkrar och ängar, som kor och deras

kalvar håller öppna genom sitt bete, är unika. Det är marker som människans nötdjur har betat i hundratals år, ibland tusentals. Resultatet är ett kulturarv som myllrar av liv. De svenska naturbetesmarkerna är bland de mest artrika miljöerna i världen, enligt WWF. De har en unik mångfald av lavar, svampar, örter insekter, fåglar och fladdermöss.

Utan betesdjur försvinner allt. Snabbt kommer tjockt gräs och buskar, som kväver de sköra växterna. Sedan försvinner insekterna, som fåglarna tar. Med tiden kommer träden. Först björk och andra lövträd. Slutligen tar granen över. Det är gången i den svenska naturen – när betesdjuren försvinner börjar en omvandling av det kulturlandskap som vi känner från alltifrån psalmer till Astrid Lindgrens klassiker.

På många håll är redan det öppna landskapet borta. Inte ens en tredjedel av alla marker som betades för hundra år sedan finns kvar idag. Drygt 450 000 hektar betesmark och slåtteräng återstår i landet, enligt Jordbruksverket.

Det förändrade landskapet är en återspeglings av att lantbruket har förändrats; att det i slutet av 1940-talet fanns 300 000 gårdar med kor i Sverige och att det nu inte ens finns 2 500 mjölgårdar. Ju mer koncentrerad produktionen blir till ett fåtal gårdar, desto mindre arealer lär också betas, eftersom det inte är lönsamt att transportera djur långt bort från stallarna.

Och om EU-stöden för bete minskar kan vi räkna med att djuren försvinner från än fler värdefulla marker.

Köttbristen handlar därmed om så mycket mer än om det blir svensk kalv till middag eller köttbullar till lunch. Ytterst är ett tusenårigt kulturlandskap hotat. ■

Edvard Hollertz är agronom och politisk redaktör på Corren.

MELLANÖSTERN

Arvet efter arabiska våren

Upproren för 15 år sedan visade Mellanösterns stater att medborgarnas livsvillkor är viktigare än Israel-Palestina-frågan.

Av Eli Göndör

Fredagen den 17 december 2010 började som alla andra dagar för Mohamed Bouazizi. I den lilla tunisiska staden Sidi Bouzid, 26 mil söder om huvudstaden Tunis, drog han sin vagn med grönsaker över gatorna. Som alla andra hade även Mohamed lärt sig leva med diktaturen som verkade kunna regera för evigt. Den rullande grönsaks-handeln gav honom åtminstone hopp om ett bättre liv i framtiden.

Men just den här dagen hade polisen andra idéer. De anklagade honom för att han inte hade tillstånd att bedriva verksamheten och konfiskerade vagnen med varorna. En kvinnlig polis ska ha gett honom en örfil och spottat honom i ansiktet. I ett svep ändrades Mohameds planer. Han dränkte sig i bensin och thinner och tände eld på sig själv utanför en av stadens myndighetsbyggnader.

Självtändningen ledde till demonstrationer i Sidi Bouzid som under 2011 spred sig över hela Tunisien och snart över hela Mellanöstern. En epok av uppror mot regionens diktaturer hade inletts som framför allt i väst kom att kallas "den arabiska våren".

Hur såg Mellanöstern ut då och hur ser det ut idag? Vad är det som har förändrats?

När de arabiska diktaturerna drabbades av Mellanösterns folkliga vrede insåg de plötsligt att deras tjtat om att Israel och sionisterna var orsaken till allt ont i Mellanöstern inte hade övertygat. Slagordet var "ash-sha'b yurīd isqāt an-nizām" (folket vill fälla regimen).

Unga arbetslösa människor som försökt utbilda sig och hitta ett jobb hade konsekvent hindrats i sin utveckling av de olika regimerna. Och nu hade de

FOTO: GETTY IMAGES

En kvarts miljon egyptier uppskattas ha demonstrerat på Tahrirtorget i Kairo i början av 2011. Regimen föll den 11 februari.

"I den situationen sågs plötsligt Israel som en tillgång och palestinerna som en belastning."

bestämt sig för att försöka skapa förändring. Varken för dem eller för någon annan var palestinerna eller Israel en prioriterad fråga. Det var däremot viljan att kunna leva ett drägligt liv.

Professor Juan Cole vid Michigan-universitetet konstaterade i sin bok *The New Arabs* (2014) att en stor del av dem som drev upploppen i de olika länder-

na var unga människor från tonåren och upp till 35-årsåldern. De äldre var snarare efterföljare. Den yngre generationen, en tredjedel av de 400 miljoner som kunde definieras som araber, var i allmänhet mer urban och bildad samt mindre religiös och landsbygdsanknuten än sina föräldrar. Urbaniseringen i Mellanöstern och Nordafrika hade gått med rekordfart; mellan 1970 och 2009 ökade andelen av befolkningen som lever i städer från 50 till 80 procent i Libyen och nästan lika mycket i Tunisien. Den urbana befolkningen i Egypten ökade från mindre än 20 till 36 miljoner mellan 1980 och 2009.

De unga hade också hög arbetslöshet: i genomsnitt 23 procent år 2011 och specifikt bland kvinnor 31 procent. Uppro-

ren började dessutom när sociala medier precis hade fått sitt stora genomslag. Rapporten *Youth and Citizenship in the Digital Age: A View from Egypt* (2012) visade att över 17 procent av befolkningen i Tunisien var på Facebook under december månad 2010, och samma år hade 58 procent av egyptiska ungdomar mellan 18 och 35 år någon form av internetuppkoppling. År 2009 fanns det 160 000 bloggare i Egypten som beräknades vara mellan 20 och 25 år.

År 2010 var tiotals miljoner unga araber på internet i olika forum och sociala medier. Bara Facebook gick från 12 miljoner användare till 21 miljoner på kort tid och Facebookgrupper mobiliserade ungdomar till demonstrationer och samlingar. Möjligheten att följa händelser, twittra eller göra blogginlägg med hjälp av en telefon ledde också till rörlighet. Information stannade inte i storstäder utan nådde även landsbygden och mindre städer. Möjligheten att nå så många så enkelt var ny.

Upploppen och revolterna skapade förutsättningarna som gjorde att IS kunde etableras. Sociala medier användes inte bara för att koordinera demonstrationer utan även för att rekrytera människor till den islamistiska terrororganisationen och hålla igång konflikter och inbördeskrig. IS förmåga att hantera sociala medier fick tusentals ungdomar att delta i deras brutalitet.

Men det var framför allt mötet mellan två sammanbrott som möjliggjorde IS plötsliga entré på den globala arenan. I det ena fallet hade ökad utbildning och läskunnighet lett till att islams traditionella strukturer och hierarkier bröt samman och lämnade efter sig ett vakuum där flera aktörer gjorde anspråk på rollen som den islamiska gemenskapens nya ledare. I det andra fallet hade två stater mer eller mindre förlorat kontrollen över sitt territorium genom upplöppet och USA:s agerande i Irak, där man mer eller mindre hade slagit sönder alla myndigheter och institutioner efter invasionen 2003. Inbördeskriget i Syrien och de interna motsättningarna i Irak hade utarmat förutsättningarna för fungerande myndighetsutövning. Därmed kunde stammar eller etniskt och religiöst baserade grupper överta områden och

”Den sunniarabiska världen insåg att ett ensidigt fokus på palestinier inte hjälpte, utan att sociala och ekonomiska reformer skulle bli nödvändiga för att förhindra nya upplöpp.”

etablera autonoma enklaver som styckade upp länderna.

Kombinationen av upproren som kallades den arabiska våren, etableringen av IS och Irans intresse för kärnvapen gjorde att den sunniarabiska världen insåg var de verkliga hoten mot stabilitet och fred fanns. De förstod att ett ensidigt fokus på palestinier inte hjälpte, utan att sociala och ekonomiska reformer skulle bli nödvändiga för att förhindra nya upplöpp.

I den situationen sågs plötsligt Israel som en tillgång och palestinerna som en belastning, vilket öppnade för Abrahamavtalen 2020. Tanken var att de skulle normalisera relationerna mellan Israel och dess arabiska grannländer. Med USA som medlare fick Israel i snabb takt diplomatiska förbindelser med Bahrain, Förenade Arabemiraten och Marocko år 2020 och med Sudan år 2021. På tur stod Saudiarabien. Palestinierna eller den palestinska frågan släpptes med inga andra krav än pliktskyldiga uttalanden om att hitta en lösning för palestinerna.

Även om de arabiska staterna i Mellanöstern fortfarande är diktaturer är vissa förändringar anmärkningsvärda. De största kan anses ha skett i Syrien och i Saudiarabien. I Syrien hindrade de israeliska attackerna 2024 iranskt och ryskt stöd till regimen, vilket gav rebellerna utrymme att störta president Assad. Därmed avslutades dels ett drygt halvsekel skräckvälde under Assadfamiljen, dels den alawitiska minoritetens särställning i Syrien. Vad den nya regimen kommer att lyckas åstadkomma är mycket oklart just nu. Även Libyen blev av med sin diktator, men fortfarande är det svårt för de olika fraktionerna att enas om framtiden.

Saudiarabien drabbades aldrig av större demonstrationer och efter mordet på den regimkritiske journalisten Jamal Khashoggi 2018 sattes landet i den

internationella skamvrån. Men steg för steg har Saudiarabiens 40-årige premiärminister och kronprins Mohammed bin Salman återtagit ledarrollen för sunnimuslimer i Mellanöstern och drivit igenom reformer.

Det syns exempelvis på kvinnors rättigheter och satsningar på idrott och utbildning för både män och kvinnor. Som USA:s allierade gör Saudiarabien dessutom anspråk på att positionera sig militärt i regionen, bland annat genom kravet att få köpa amerikanska F35-plan, som Israel hittills varit ensamt om att använda i Mellanöstern.

Trots att kriget mellan Hamas och Israel har påverkat regionen på många sätt är relationerna mellan Israel och flera arabiska stater idag avsevärt bättre än för 15 år sedan.

December månad 2025 offentliggjordes att Egypten skulle köpa gas från Israel för 35 miljarder dollar. Det betyder i praktiken att Egypten fem år framåt lägger sin energiförsörjning i händerna på Israel. Förenade Arabemiraten har köpt luftvärnssystem från Israel för 2,3 miljarder dollar – och köpt 30 procent av det israeliska säkerhetsföretaget Thirdeye Systems för 10 miljoner dollar, genom konglomeratet Edge Group.

Regimerna i Mellanöstern har insett att förändringar är nödvändiga för att förhindra nya missnöjesupplöpp. Den unga generationen accepterar inte att bli behandlad hur som helst. I skrivande stund pågår uppror i Iran som en reaktion mot förtryck och ekonomisk misär. Hur Mellanöstern kommer att utvecklas är svårt att veta.

Och även om reformer är önskvärda är risken alltid att för snabba förändringar leder till nytt kaos. ■

Eli Göndör är fil dr i religionsvetenskap med inriktning mot islamologi, verksam vid Segerstedtinstitutet vid Göteborgs universitet.

POLITIK

Nihilismen mitt i borgerligheten

SUSANNA
BIRGERSSON
är fri skribent.

Fria radikaler är instabila atomer som kan skada vävnader och arvs massa och i värsta fall leda till cancer. I kroppen såväl som i politiken. Få saker orsakar så mycket skada som de nyliberala radikalerna, dem för vilka allt givet och nedärvt, allt som kan härledas från biologi eller tradition, är irrelevant.

Individen är, enligt de fria radikalerna, sina ekonomiska intressen, sina sexuella begär, sin ambition och ärelystnad samt övriga preferenser. Politikens främsta uppgift är att undanröja allt som hindrar individen från att leva i enlighet med sina önsknings, så länge hon inte skadar någon annan individ, fysiskt eller ekonomiskt. Någon emotionell eller andlig dimension behöver man inte ta hänsyn till; de är huvudsakligen socialistiska eller vidskepliga fantasier.

Dessa fria radikaler skrattar högt åt dem som vill begränsa tonåringars tillgång till porr eller förbjuda strypsex och våldspornografi: så länge alla inblandade är med på noterna finns det naturligtvis inget att diskutera. Dödshjälp av vilka skäl som helst ska naturligtvis vara lagligt, abort hur länge som helst och hur lätt som helst, likaså sex med syskon, med djur och med lik.

Tabun är till för att brytas. Surrogatmödraskap ska givetvis legaliseras: kvinnor ska vara fria att göra vad de vill med sina kroppar, mot ersättning och enligt avtal. Om en kvinna väljer att bära ett främmande barn, i syfte att kunna försörja sina egna barn, ja då är det ett rationellt val, och bara moralister invänder.

För närvarande tänker vi inte så ofta på den nihilistiska radikalismen till höger. Men den finns mitt ibland oss, i borgerlighetens mitt.

Tanken svindlar när man begrundar att det var en borgerlig regering som klubbade igenom den nya könstillhörighetslagen, den lag vars budskap är att kön är en individuell upplevelse. Finns det något mer radikalt än att luckra upp den tidlösa, universella förståelsen av vad som konstituerar den mest basala mänskliga kategorin; att kön är en biologisk realitet och inte en känsla? Men samma regering har också påbörjat en process för att möjliggöra abort i hemmet efter bara en snabb digital vårdkontakt. Det ska vara fjäderlätt att avsluta en graviditet. Det är sådant som fria

radikaler tycker är toppen. Ingen tänker på att ju lättare det blir, desto mer ökar pressen på kvinnor som trots krångliga omständigheter egentligen inte vill avsluta det spirande livet; omgivningens förväntningar, mäns förväntningar. Sådant existerar inte för våra fria radikaler.

På sätt och vis är radikalismen från höger värre än radikalismen från vänster. På vänsterkanten sätter ändå ideologin vissa begränsningar för revolutionslustan.

För även om maktanalysen är groteskt uppförstorad rymmer den en mänskligt riktigt insikt om att fattiga och utsatta människor kan exploateras i den individuella frihetens namn.

Om surrogatmödraskap legaliseras i Sverige kommer det att vara en högerregering som gör det. Samma sak med dödshjälp. Till vänster finns det trots allt fler som förstår att den som upplever sig ligga samhället och anhöriga till last kan känna press att välja en snabbare död, så som uppenbarligen sker i de länder där läkarassisterat självmord är tillåtet.

Högerradikalerna har inga sådana ideologiska staket. Rötter betraktas som organiskt avfall. Traditioner är förtryck. Biologi är förhandlingsbart. Inget är heligt – utom den starka och rika individens rätt att köpa sig allt hon önskar, vare sig det är ett barn eller sin egen död. Människan är vad hon formar sig själv till. Den totala friheten är den nyliberala moralens högsta mål. Men då den förutsätter det den eftersträvar är den ett intellektuellt och moraliskt haveri.

Det enda som kan oskadliggöra fria radikaler är något som kallas antioxidanter. De neutraliserar de skadliga atomerna och skyddar dna och vävnader. Det är vad konservatismen måste bidra med i dag.

Mer än någonsin tidigare behöver vi politiker som förstår att människan är sina rötter och sin historia, att hon är upphöjd över allt annat levande, med en inneboende värdighet – och samtidigt kapabel till ofattbar ondska, att hennes ande bor i den själ som är oskiljaktig från hennes kropp, och att meningen med livet inte är att ge efter för varje infall, utan att förvalta det givna och föra vidare det nedärvda. ■

”På sätt och vis är radikalismen från höger värre än radikalismen från vänster.”

UTBILDNING

Ingen ursäkt för skolresultaten

No Excuses-skolor skulle kunna åtgärda de dåliga resultaten i svensk skola men anklagas för att vara auktoritära och odemokratiska. Det stämmer inte.

Av Linnea Lindquist

På en given signal ställer sig 600 elever på led framför sina lärare. Lärarna börjar dagen med ett peptalk där de berättar för eleverna hur mycket de tycker om dem och att de ska ha en fantastisk skoldag tillsammans. Eleverna blir påmind om att de behöver arbeta hårt om de ska lyckas i livet och att lärarna kommer att hjälpa dem på vägen. Skolans ledord är Kindness, Hard Work and High Standards.

West London Free School ligger i Londonförorten Hammersmith och skolan är uppbyggd kring ett koncept som kallas No Excuses. De har elever från motsvarande årskurs 5–9. No Excuses är en filosofi som i korthet går ut på att man inte ursäktar låga skolresultat och dåligt uppförande med elevernas socioekonomiska bakgrund. Lärarna är övertygade om att man kan komma i tid, göra sina läxor och vara snäll även om föräldrarna saknar utbildning och är fattiga. På de skolor jag besökte under visar man i uppförande och det finns tydliga ordningsregler med tillhörande konsekvenser. Om eleverna bryter mot reglerna får de en varning och om de inte ändrar beteende blir det kvarsittning.

En av grundpelarna i No Excuses är *broken windows*-teorin, en teori som går ut på att småbrottslighet som klotter och krossade fönster banar väg för grövre brott och ökad otrygghet. Applicerad på skolan innebär denna logik att man gör en stor sak av små regelbrott för att det inte ska eskalera till kränkningar och våld. Eleverna får kvarsittning om de lite löst sparkar på en kamrats sko när de står i led, om de inte gör läxan eller kommer för sent. Som isolerade händelser är det inte allvarligt, men det kan eskalera till allvarliga incidenter. När man arbetar

FOTO: GETTY IMAGES

Disciplin i klassrummet är i själva verket en trivselskapande åtgärd.

”Klassrum i No Excuses-skolor är tysta när läraren vill att det ska vara tyst eftersom man menar att alla elever har rätt att tänka utan att bli avbrutna.”

på det här sättet får ordet nolltolerans en mening.

En annan grundpelare är att lärarna leder undervisningen och ser till att alla elever hänger med, i kontrast till den elevledda undervisning som blivit norm

i Sverige. En sak jag reflekterade över på de här skolorna var tystnaden. Klassrum i No Excuses-skolor är tysta när läraren vill att det ska vara tyst eftersom man menar att alla elever har rätt att tänka utan att bli avbrutna. Man lär eleverna att respektera varandras rätt till lärande. Framför allt slösar de inte bort nästan 15 procent av lektionstiden på att få ordning, som svenska högstadielärare gör enligt Skolverkets rapport *Talis 2024*. Många av skolorna som har anammat den här filosofin har även tysta korridorer, vilket ger eleverna möjlighet att reflektera över lektionens innehåll samtidigt som förekomsten av bråk och kränkningar i princip är noll.

Läget i svenska skolor är allvarligt. Vi har de största resultatskillnaderna mellan elevgrupper i hela OECD. Elever från resursstarka hem presterar utmärkt,

Forts. →

medan vi misslyckas med elever från resurssvaga hem. I naturvetenskap ligger resurssvaga motsvarande fyra skolårs inlärn timer efter elever från resursstarka hem och i matematik är skillnaden 2,5 år. I december 2025 presenterade Skolverket *TIMSS Longitudinal Study*, som visar att elever med svaga hemresurser har sämre resultat i årskurs 9 än i årskurs 8 – vilket betyder att de inte gör några framsteg alls under de sista åren i grundskolan. Samtidigt har Sverige utbredda ordningsproblem i skolan. Enligt Bråskolundersökning om brott uppger nästan hälften av svenska niondeklassare att de utsatts för stöld, misshandel, hot, rån eller sexualbrott det senaste året. Det är precis den sortens problem som No Excuses-filosofin förebärger.

Men Sverige har inga No Excuses-skolor. De är inte tillåtna eftersom elevinflytande är inskrivet i skolans styrdokument och skoluniform anses inskränka yttrandefriheten. Både Moderaterna och Liberalerna tog under 2025 ställning för att ändra på detta, vilket under hösten ledde till en intensiv debatt.

Motståndet mot förändring kommer främst från skolpersonal. Läraren och skoldebattören Maria Wiman kallar No Excuses ”en skola som fostrar zombier” och menar att den går på tvärs med den svenska traditionen att se barn som människor. Specialpedagogen Jessika Linde skriver i *Vi Lärare* att skolans problem är brist på pengar – ”Låt ingen försöka dölja det faktumet genom att inbilla människor att problemen i skolan går att lösas [sic] genom hårdare regler.”

Kritikerna anser att No Excuses handlar om hårdare tag och straff samt att demokratin försvagas när elevinflytandet minskar. Men egentligen är det tvärtom. I skolan talar man ofta om demokrati i termer av att vara med och bestämma, som en spegling av det demokratiska samhällssystemet med fria parlamentsval. Men skolans roll är att fostra demokratiska medborgare, och det är något annat. En trygg skolmiljö är en förutsättning för att forma åsikter och hitta sin ideologiska hemvist. Det är när eleverna vet att ingen kommer att håna dem eller skratta åt dem som de kommer att våga uttrycka sig. I en skolmiljö där elever skrattar åt klasskompisar eller där enbart vissa åsikter är accepterade

”I skolan talar man ofta om demokrati i termer av att vara med och bestämma. Men skolans roll är att fostra demokratiska medborgare, och det är något annat.”

kommer inte eleverna att våga tala fritt. No Excuses gör skolan mer demokratisk eftersom det skapar en miljö där eleverna tryggt kan uttrycka sig.

När man arbetar i förortsskolor är det inte ovanligt att det sitter elever från ett tiotal länder och kulturella sfärer i en klass. Några kommer från kollektivistiska samhällen där barnuppfostran är ett gemensamt ansvar, medan andra elever kommer från strikt auktoritära hem. Jag har mött föräldrar som låter barnen härja fritt när de är små, för att öka kontrollen i takt med stigande ålder. Vi gör tvärtom. Vi har regler när de är små, för att successivt släppa på kontrollen med ålder och mognad. Alla elever sitter i samma klassrum och vid tavlan står läraren och försöker fånga deras uppmärksamhet. I skolor med elever som har starka hemresurser finns det inte ett lika stort behov av enighet som det gör i förorten.

Jag är inte ute efter att vi ska ha en auktoritär skola, men skolpersonal är och ska vara en auktoritet. Drivkraften i No Excuses är omtanken om eleverna och insikten att utbildning är elevernas biljett till en framtid som är bättre än vad deras föräldrar fick. Det borde inte vara kontroversiellt att säga att lärare kan mer än eleverna och att vuxna därför leder skoldagen. I grunden handlar det alltså inte om hårdare tag, utan om smartare tag och bättre undervisning. När

Ingen läsro utan ordning och reda.

det sitter elever från världens alla hörn i samma klassrum måste lärare undervisa dem i uppförande, för hur ska de annars lära sig vilka normer som de förväntas följa?

Det går inte att plocka ett koncept rakt av och införa det här. Alla skolor som organiseras utifrån No Excuses har olika ritualer och regler. I Sverige är det till exempel förbjudet att ha skoluniform, medan alla skolor i England har det. Men det behövs inte ny lagstiftning för att börja arbeta utifrån kärnan i No Excuses-filosofin: höga förväntningar på eleverna, att undervisa utifrån hur barns hjärnor fungerar samt att bygga in stödstrukturer i skoldagen så att eleverna ska kunna leva upp till förväntningarna. Det är tillåtet att ha en gemensam skolkultur, undervisa på kognitionsvetenskaplig grund och införa uppförandekoder som utgår från broken windows-teorin. Framför allt behövs det inte ny lagstiftning för att börja tro på våra elevers förmåga att uppföra sig och följa med i undervisningen oavsett vad de har för socioekonomisk bakgrund.

När jag ligger sömnlös och vändas över resultatskillnaderna mellan olika grupper brukar jag tänka på stavhopparen Armand Duplantis. Hans tränare sänker inte ribban när han river. Han hjälper Duplantis att fila på tekniken, kämpa hårdare och försöka igen. Vi måste tänka på samma sätt i skolan. Vi ska sätta upp mål, ha höga förväntningar och bygga in robusta stödstrukturer under hela skoldagen.

Mina elever ska konkurrera med resursstarka elever om platser på gymnasiet och universitetet och i arbetslivet. Vi måste därför ha samma höga förväntningar på dem som vi har på elever från resursstarka hem.

Det finns inga ursäkter för skolmisslyckanden. ■

Linnea Lindquist är biträdande rektor och liberal skoldebattör.

SAMTIDEN

Svenska folket saknar luftvärn

MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och
författare med inriktning
på försvarsfrågor.
mhcoldwar@hotmail.com

”Alla dessa 128 kommuner kan utsättas för fjärrangrepp vid krig. Så vilka två ska regeringen och Nato välja att skydda?”

Trots att Ryssland ständigt angriper ukrainska städer har Sveriges försvar inte fått i uppdrag att skydda svenska folket med luftvärn. Det är den svenska upprustningens blinda fläck.

Sedan drygt tre år når oss kriget i Ukraina dagligen via radio, tv och sociala medier. Vi ser bilder på döda eller sårade barn och vuxna som dras fram ur hus som skadats av ryska robotar, bomber eller drönare. Att förödelsen ändå inte blir större beror på att ukrainarna försvarar sig med luftvärn. Det är vapen på marken som skjuter ner hoten i luften innan de når fram och detonerar i sina mål.

Olika slags luftvärn krävs för att möta olika typer av vapen. Runt Kiev finns avancerade system av typ Patriot som sätts in mot snabba ryska robotar. Långsammare drönare skjuts ned med luftvärnskanoner. Frivilligt hemvärn av kvinnor och män bekämpar drönare på låg höjd med kulspjut och automatkarbiner.

Huvudstaden Kiev är bäst försvarad och ukrainarna lyckades 2025 skjuta ner två tredjedelar av de ryska robotarna och drönarna. I övriga städer bekämpas cirka en tredjedel. När flyglarmen ljuder och befolkningen går ner i skyddsrummen kan de därför höra hur det egna luftvärnet ger eld – nog så viktigt för motståndsviljan.

Hur är det då med Sveriges eget försvar mot hotet från luften? Ryssland är ju numera den utpekade potentiella fienden. På svensk sida finns arméns enda återstående luftvärnsregemente i Halmstad. Det är nyligen upprustat med Patriot och andra moderna robotar – men det kan endast försvara två områden i hela Sverige. Det kan jämföras med att det enligt en färsk kartläggning från MSB finns ”riskområden” i hela 128 kommuner. Dessa områden ”kan antas utsättas för väpnat angrepp” vid krig. Gotland är mest hotat, övriga områden är hemligstämplade. Alla dessa 128 kommuner kan utsättas för fjärrangrepp vid krig. Så vilka två ska regeringen och Nato i ett krisläge välja att skydda?

Flygvapnet har Gripenplan som kan skjuta ner attackflyg och kryssningsrobotar. Men Gripen lämpar sig sämre för att bekämpa svärmar med hundratals drönare. I övrigt är bristen på luftvärn skriande. Orsaken är politiska beslut 1996–2009, då hela Sveriges territoriella försvar lades ned.

”Den eviga freden” ansågs råda i Europa och då behövdes inte heller något organiserat luftvärn. Därmed försvann även alla de lokalförsvarförband som med cirka 1 000 Boforskanoner ännu på 1980-talet kunde försvara hamnar, broar och järnvägsknutar. Sådan infrastruktur ligger ofta i tätorter och förbanden var i praktiken också ett skydd för civilbefolkningen. Kanonerna skrotades, annars hade de idag varit effektiva mot 2026 års vanligaste lufthot: drönarna.

Blir det då bättre när Sverige nu rustar upp det militära och civila försvaret för hundratals miljarder kronor? Ja, men bara delvis. Det luftvärn som nu köps in går till att skydda de militära förbanden. Marinens korvetter behöver luftvärnsrobotar för att kunna verka. Detsamma gäller arméns anfallsförband, de fyra brigaderna i Revinge, Skövde, Kungsängen och Boden. Beroende på var de sätts in blir brigadernas luftvärn ett visst skydd för den närmaste omgivningen. Men i övrigt kommer Sverige fortsatt att sakna luftvärn som försvarar områden och städer där större delen av den civila befolkningen bor. Det är särskilt allvarligt eftersom Ryssland i Ukraina har visat hur det angriper civil infrastruktur, inklusive järnvägsstationer.

En svensk studie av ett tänkt angrepp mot Stockholms centralstation visade så katastrofalt många skadade och döda att den hemligstämplades. Nato har konstaterat att det saknas luftvärn för att försvara stora områden i norra Europa. Varför satsar då inte Sverige på luftvärn för att försvara civilbefolkningen? Försvarsmakten är hårt ansträngd och anger att det behövs mer pengar till luftvärn för att försvara infrastruktur, men de 15 miljarder som nu ska satsas räcker inte. En officer förklarar: ”Försvarsmakten har inte fått politikernas uppdrag att skydda den svenska civilbefolkningen”.

Myndigheten för civilt försvar (tidigare MSB) fokuserar för sin del på skydd: flyglarm som fungerar och skyddsrum. Resultatet är att varken politiker eller myndigheter driver på för att köpa in och bemanna luftvärn som kan försvara Sveriges civilbefolkning. Att en så central uppgift för staten hittills har fallit mellan stolarna är minst sagt oroande. ■

Nätverket av tv-master, som denna i Skellefteå, skyddar mot cyberattacker och desinformation.

FOTO: TT

DEBATT

ÅSIKTERNA
ÄR
SKRIBENTENS
EGNA

Hur staten tappade bort sitt tv-nät

Marknätet spelar en central roll för Sveriges beredskap som inte kan ersättas av internet. Men utan kunder håller det på att försvinna.

AV JOHAN BOBERT

Vid årsskiftet sloknade TV4 i marknätet, alltså det nätverk av master som sänder radio och tv till svenska hushåll med tv-antenn. Redan för ett år sedan lämnade Boxer marknätet och betal-tv-kanalerna som ingick i Boxers utbud blev utan operatör. Ingen kommersiell kanal har sökt eller fått sändningstillstånd för perioden 2026–2031. Att TV4 lämnat är kanske inte sista spiken i marknätets kista, men det visar att om en medieplattform som är viktig för det offentliga – läs public service – inte samtidigt fungerar för kommersiella aktörer, då faller den snart ihop.

Marknätet har varit i centrum för svensk mediepolitik och dessutom en viktig del av vår beredskap. Det är en infrastruktur helt skild från det öppna internet, med 54 drygt 300 meter höga master placerade över hela landet, försedda med både skalskydd och reservkraft. I marknätet kommer ingen signal in utan att passera operatören Teracoms utsändningscentral.

Inga falska nyhetssändningar med AI-genererade röster där kända ”personer” rapporterar att motståndet ska upphöra. Bara den som fått sändningstillstånd av Mediemyndigheten kan sända och lagstiftningen gör det möjligt

att dra in tillstånd om ägarbilden blir misstänkt fientlig mot svenska intressen. Internet däremot är ett öppet nätverk där vem som helst kan erbjuda det mesta.

Frågan är dock vilken roll marknätet kan ha, inte minst för beredskapen, om nätet saknar tillräckligt med kanaler och publik. Efter nyår har det blivit som förr: public service är ensamt i marknätet med sina fyra kanaler i ett nät som rymmer 50. Hur blev det så?

Då marknätet byggdes upp, på 1920-talet för radion och på 1950-talet för tv:n, fanns tekniska skäl till monopolet. Frekvensutrymme var en bristvara och

staten ville ha ordning i etern. Det blev ett programbolag, sedermera tre, som fick monopol. Utbudet skulle vara brett, med krav på saklighet och opartiskhet. Monopolet var dock kontroversiellt, och under 1970- och 80-talen rasade en debatt om kommersiell tv i marknätet. Från vänster fokuserade argumenten på reklamens skadlighet, från höger på redaktionell mångfald och den inte alltför implicita föreställningen att public service var vänster.

Tekniken gick dock före politiken då det från mitten av 1980-talet blev möjligt att sända tv från satellit direkt till hushållen. Samtidigt blev det tillåtet att bygga kabel-tv-nät, och kabeloperatörerna plockade ner satellitkanalerna och spred dem till den halva av befolkningen som bodde i flerfamiljshus. Marknätet framstod som allt mindre konkurrenskraftigt, så att släppa in en kommersiell kanal handlade både om att ge efter för kraven på mångfald och att behålla marknätets relevans. Efter en stökig tillståndsprocess började TV4 sända på våren 1992.

Kring millennieskiftet digitaliserades marknätet, något som var enormt kontroversiellt både till vänster och till höger. För vänstern var idén att släppa in kommersiell tv i marknätet för att rädda public service märklig, något man helst inte gjorde men insåg att man måste. För högern var själva syftet med digitaliseringen suspekt, det vill säga att stärka det statligt kontrollerade marknätet gentemot privatägda satellit- och kabel-tv-operatörer. Att det var kulturdepartementet med Marita Ulvskog (S) i spetsen som valde kanaler gjorde saken värre (detta var innan en myndighet tog över uppgiften). Dessutom blev statliga Teracom huvudägare till det som skulle bli betal-tv-operatören Boxer.

Det digitala marknätet började i uppförssbacke. Teracom/Boxer var tvungna att bygga ut nätet innan kunderna fanns, subventionera digital-tv-boxar och hårdlansera betal-tv-paketen med den tecknade figuren Boxer-Robert. Tanken var att tv-kanalerna i marknätet skulle äga Boxer, men alla var oeniga och ingen stod ut med förlusterna. Efter ett tag stod Teracom som ensam ägare och gjorde det enda affärsmässiga: en integrerad

"I marknätet kommer ingen signal in utan att passera operatören Teracoms utsändningscentral. Inga falska nyhetssändningar med AI-genererade röster."

nät- och betal-tv-verksamhet. Det gamla analoga marknätet släcktes hösten 2007 och på våren 2008 toppade Boxer med 709 000 abonnenter. Sedan började nedgången. Både hos Boxer och bland många förståsigpåare fanns en underliggande föreställning om att marknätet och linjär lägerelds-tv var körda, att framtiden i stället var "beställ-tv" över internet. Därför började Boxer tidigt erbjuda innehåll via bredband, något man rättighetsmässigt var illa rustad för.

Sedan dess har det blivit tydligt att bara den som har råd med unikt innehåll, som de globala jättarna Netflix, Amazon, Disney och ett fåtal andra, klarar konkurrensen på det öppna internet. För alla andra är det affärsmässigt nödvändigt att ha en egen infrastruktur (nät, boxar eller både och) där man kan låsa in kunder och kanaler. För Boxer var marknätet den plattform där man för både tv-kanalerna och kunderna var en grindvakt. Fick en kanal sändningstillstånd i marknätet hade den bara Boxer att vända sig till för betal-tv. Samtidigt blev det Boxer som tog kostnaden för sändningarna i marknätet. En kanal som däremot sänds okrypterad, som TV4, får själv stå för utsändningskostnaden – och den är inte obetydlig.

Teracom/Boxers affärsmodell gjorde det möjligt att ge sändningstillstånd till nästan 50 kanaler som erbjöds i olika paket. Marknätet ansågs viktigt för public service, för svensk beredskap och för att staten skulle ha någon sorts inflytande över tv-utbudet, men det var Boxer som såg till att marknätet faktiskt användes och som med sina intäkter finansierade det hela.

2016 såldes Boxer till tv- och bredbandsoperatören Comhem. För Comhem var Boxer en kundstock som skulle

flyttas över till Comhems eget nät, ett arbete som pågick för fullt när Comhem slukades av Tele2 och arbetet med att få bort Boxers kunder från marknätet accelererade.

Men marknätets kunderna har varit förvånansvärt trogna. Trots mer än tio års övertalning hade Boxer fortfarande 175 000 kunder i marknätet året innan Tele2 släckte det hela, enligt Post- och telestyrelsen. Man kan säga att Teracoms försäljning av Boxer till ett bolag som ägde konkurrerande nät var ett strategiskt skott i foten och den första stora spiken i marknätets kista. Marknätets finansiering är ohållbar utan alla de kanaler som lockar tittare och ger intäkter. Att TV4 nu lämnat marknätet är en följd av att Boxer tidigare gjort det.

I marknätet sänds dock inte bara tv utan även radio. Kommersiell radio har aldrig använt kryptering och betaltjänster, och sedan omregleringen 2018 har över 100 lokala tillstånd ersatts av tre nationella kanaler, vilket tillsammans med fyra från Sveriges Radio ger sju rikskanaler.

En majoritet av svenskarna lyssnar på marksänd FM-radio en vanlig vecka, men sju kanaler räcker inte långt. Därför skedde förra året en omreglering med tillståndsgivning utan auktioner som gör det möjligt för de kommersiella kanalerna att bygga ut det digitala radionätet för ett trettiotal kanaler.

För informationsspridning vid kris och krig är radion viktig, med säker utsändning, batteridrivna mottagare och sedan 2022 krav på digitala radiomottagare i nya bilar.

En offentlig utredning om distributionen av public service, med eller utan marknätet, kom med ett delbetänkande strax före jul. Utredningen noterar att marknätet är en säker plattform, men om allt färre använder det blir det irrelevant. Marknätets tv-fiasko visar att mediepolitik aldrig kan tänka bort kommersiella mediers villkor.

En medieplattform som inte är kommersiellt relevant och används har ingen som helst betydelse, vare sig i fred eller i krig. ■

Johan Bobert är konsult med uppdrag i marknätsbranschen sedan 1990-talet.

Den 1 januari 2025
raderade Uppsala
universitet

~~Hugo Valentins~~

namn från
forskningscentrumet
för studier om folk-
mord och Förintelsen.

Beslutet kritiserades
– men förgäves.

Tre kännare
berättar om den
judiske historikern,
antinazisten och
motståndsrösten.

Hugo Valentin

En röst för upplysning och motstånd

När många andra förblev passiva berättade **Hugo Valentin** om nazisternas folkmord – och bidrog därmed till att rädda liv.

AV PONTUS RUDBERG

”Valentin, Hugo. Jude.” Så lyder de första raderna på registerkortet i personakten om Hugo Valentin i Säpos arkiv. I samma akt står också: ”V. är av judisk börd. Antinazist.” I en rapport från

Stockholmspolisens sjätte rotel finns en något utförligare beskrivning: ”Han intager en ledande ställning i hjälpverksamheten för judiska flyktingar och är klart engelskvänligt inställd”.

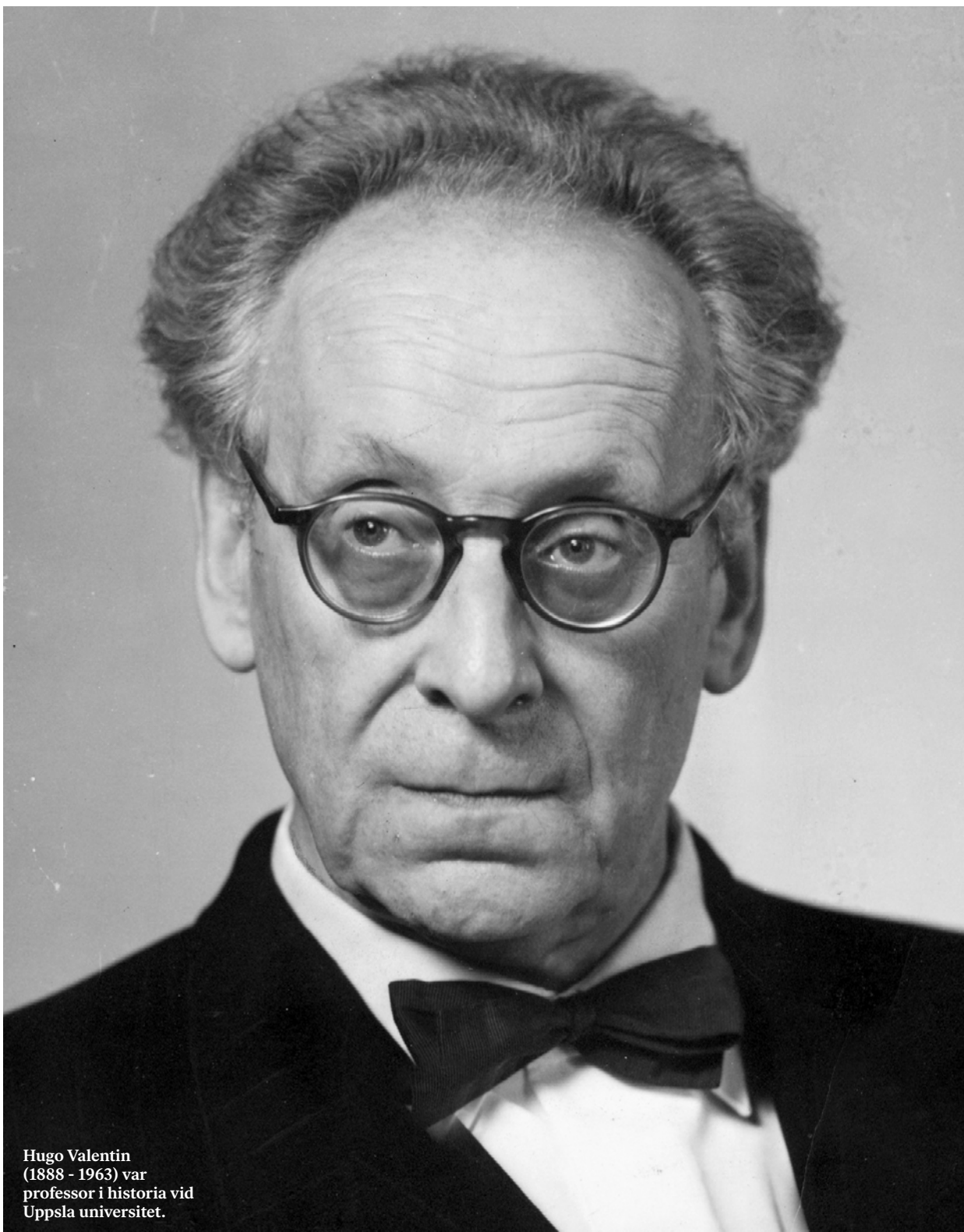
Enligt akten stod Valentin under övervakning av två skäl. Det första var att han skulle ha givit främmande makt uppgifter om export av Volvo Penta-motorer till Tyskland – vilket dock aldrig kunde bekräftas. Sannolikt användes detta som ett svepskäl för att avlyssna Valentins telefon. Det andra skälet var hans inblandning i ”i Uppsala med omnejd boende judiska flyktingars angelägenheter”. Avlyssningen ansågs viktig för kontrollen av judiska flyktingar.

Redan våren 1933 bildade Mosaiska (judiska) församlingen i Stockholm en kommitté för att bistå judar från Tyskland. Valentin, en av Sveriges ledande sionister, var djupt engagerad i hjälpverksamheten. Arbetet leddes till stor del av hans barndomsvän och släkting Gunnar Josephson och överrabbinen Marcus Ehrenpreis. 1935

drev Valentin igenom att även östeuropeiska judar skulle få del av hjälpen – eftersom nöden där enligt honom var lika stor som i Tyskland. Redan före Hitlers maktövertagande hade han varit med och bildat en särskild nödhjälskommitté för fattiga judar i Östeuropa.

Mycket tack vare Valentin gick en stor del av de insamlade medlen till att hjälpa judiska barn och ungdomar att fly Nazityskland och bygga en ny tillvaro i Palestina. Samtidigt samarbetade han med grupper som Mia Leche Löfgrens Insamling för landsflyktiga intellektuella, och senare med Amelie Posses Tisdagsklubben och den frisinade studentföreningen Verdandi. Genom att teckna garantiförbindelser – så kallade *Patenschaften* – bekostade Valentin och hans vänner ett barns resa och uppehälle under de första två åren på en kibbutz i det brittiska Palestinamandatet. Då beloppet, 1400 kronor, var en ansevärd summa på den tiden organiserade Valentin konsortier där släktingar, vänner och kolleger gick samman för att hjälpa ett barn. Ibland var barnet känt till namnet. Det kunde vara ett barn till en affärsbekant eller en avlägsen släkting – men oftast förmedlades barnen via en judisk organisation i Berlin. Enligt Valentin räddades 45 barn genom svenska *Patenschaften*.

FOTO: TT

Hugo Valentin
(1888 - 1963) var
professor i historia vid
Uppsala universitet.

”Hans stil var omskakande i sin saklighet, som i artikeln ’Polska judenhetens utrotning.’”

Överrabbinen Marcus Ehrenpreis (1869–1951) spelade en viktig roll i att hjälpa judar som flydde Tyskland på 1930-talet.

Kort efter novemberpogromerna 1938 – då omkring 1 400 synagogor brändes ned, tusentals judiskägda butiker förstördes, hundratal judar slogs ihjäl och omkring 30 000 judiska män sattes i koncentrationsläger – lyckades Josephson och Ehrenpreis övertala svenska myndigheter att ge 500 judiska barn tillfälliga uppehållstillstånd. Villkoret var att barnen efter vistelsen i Sverige skulle resa vidare, i hopp om att deras vistelse i Sverige skulle underlätta föräldrarnas flykt till ett tredje land, där familjen kunde återförenas.

Samtidigt utverkade församlingen en kvot på 140 vuxna som skulle få tillfälliga uppehållstillstånd på villkor att de antingen hade nog med pengar för att ”inte falla allmänheten till last” eller hade någon i Sverige som garanterade detta. Dessutom skulle de kunna uppvisa goda möjligheter att ta sig vidare till ett tredje land. De svenska myndigheterna ville slippa ”oönskade bosättningsfall”.

Många av barnen blev fosterbarn i svenska judiska familjer. Men dessa räckte inte till. Därför placerades vissa barn i icke-judiska familjer, andra på särskilda barnhem. Hugo och Fanny Valentin tog i februari 1939 emot den nioårige Hans Baruch från Berlin. Paret, särskilt Fanny, var också – jämte överbibliotekarien vid Uppsala universitet Harald Heyman – drivande krafter bakom det judiska pojkhemmet Tullgarn i Uppsala.

Kretsen kring Valentin var dessutom engagerad i att hjälpa judiska ungdomar att komma till Sverige som *chaluzim* (pionjärer), i ett program som gjorde det möjligt att erhålla certifikat för invandring till Palestina för den som genomgått två års jordbrukspraktik.

Sedan studenttiden i Uppsala hade Valentin kontakter inom flyktingmyndigheterna. Tillsammans med Emil Glück, militärveterinär

i Helsingborg, och Mosaiska församlingen i Stockholm uppvaktade Valentin sin studentkamrat Kurt Bergström – ansvarig för flyktingärenden vid Socialstyrelsen – om arbetstillstånd för tio ungdomar från Tyskland. Denna kvot utökades snart till 300, kort efter novemberpogromerna. Valentin var också engagerad i etablerandet av en kibbutz i Hälsinggården i Falun. Att ungdomarna kanske inte hade så stor nytta av vad de lärde sig på svenska jordbruk var mindre viktigt för honom. I ett brev till Josephson skrev han: ”Om utbildningen här är praktisk eller ej betyder ju intet inför det faktum, att jordbruksutbildning krävs för certifikat (om man ej äga förmögenhet), så att detta är enda sättet att frälsa ynglingar ur det tyska helvetet.”

Efter avslutad praktik kunde ungdomarna resa vidare till Palestina – tills Storbritannien i maj 1939 utfärdade en så kallad vitbok, som i ett försök att stävja det arabiska upproret stängde dörren för flyktinginvandring till Palestina. Genom invandringsstoppet och världskrigets utbrott, med allt striktare regler i världen, slutade kvoterna nästan helt att fungera. Ytterligare något tusental judiska flyktingar lyckades ändå ta sig till Sverige före det tyska emigrationsförbudet för judar hösten 1941, vilket markerade övergången från fördrivning till deportation och utrotning.

Valentin, som sedan 1930-talets början studerat antisemitismen, följde utvecklingen noggrant och redogjorde för den i tidskriften *Judisk Krönika*. Den 13 oktober 1942 publicerades hans artikel ”Utrotningskriget mot judarna” i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Den skildrade judarnas fångenskap, svält, slaveri, fördrivning och massdöd och fick stort genomslag. När de allierade regeringarna i december 1942 kungjorde sin protest mot utrotningen skrev han artikeln ”Världshistoriens största judepogrom”, som också blev till ett föredrag inför det antifascistiska förbundet Kämpande demokrati. Föredraget övervakades och rapporterades av Säkerhetstjänsten.

FOTO: OLÅ EHN, UPPSALAS MUSEUM

FOTO: ANNA RIWIKIN BRICK

Fritid på barnhemmet i Uppsala.

Nedan t.v: Mosaiska församlingens barnhem för judiska flyktingpojkar i Tullgarn i Uppsala.

Valentin berättade om utrotningen, land för land. Hans stil var omskakande i sin saklighet, som i artikeln "Polska judenhetens utrotning": "På vintern förra året kom en täckt polisbil till Czerniakowsjön utanför Warszawa. Några judiska barn i åldern 8–15 släpades ur bilen och stoppades i tur och ordning i en vak. De små försvarade sig inte, skrek inte – de voro fullständigt apatiska. Däremot fingo några av åskådarna nervösa sammanbrott."

Den växande kunskapen i Sverige om judarnas öde – en kunskap Valentin mer än någon annan bidrog till – kopplades snart till de norska judarnas tragedi. Den bidrog till att opinionen svängde och regeringen intog en mer aktiv hållning. De omkring 1100 norska judar som hade tagit sig till Sverige fick stanna. En av dessa, den unge flygaren Harry Meyer, besökte paret Valentin i Uppsala. Han tänkte försöka ta sig till Kanada för att ansluta sig till de allierade styrkorna ombord på ett av de norska fartyg som låg i kvarstad i Göteborgs hamn och nu skulle försöka ta sig igenom den tyska Skagerrakspärren.

I ett brev till Emil Glück berättar Valentin om mötet: "I går besökte mig advokat Harry Meyer från Oslo. Han var på väg till Toronto. De är avundsvärda som får slåss mot den djävul, som nu hotar oss alla. (Meyer är utbildad flygare.) Jag känner mig beklämd och mindrevärdig över vår passiva roll i Sverige. Men på ett eller annat sätt få

vi väl tillfälle till större aktivitet, då kriget – någon gång under 1940-talet – tar slut och återuppbyggandet åter börjar."

Men Valentin hade ingen anledning att avundas Meyer. Dennes fartyg bordades av tyskarna den 1 april 1943, och Meyer hamnade i koncentrationslägret Sachsenhausen. Han befriades våren 1945 och fördes till Sverige med Vita bussarna.

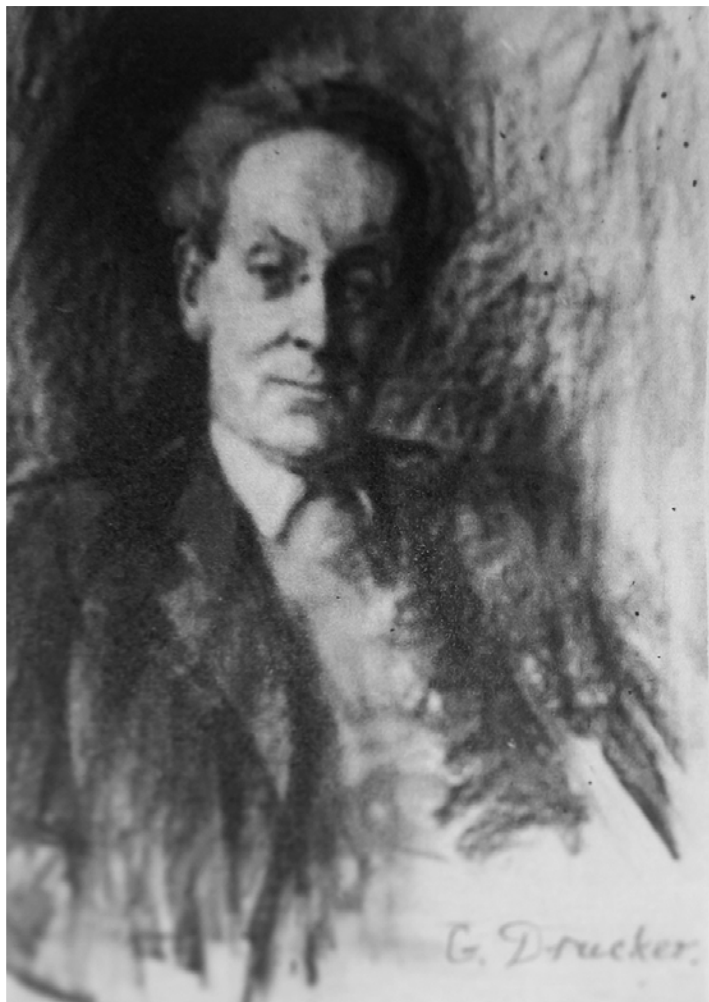
Valentins arbete för flyktingarna och hans upplysningsarbete om utrotningen fortsatte under hela kriget. Efteråt, när Sverige tagit emot överlevande under våren och sommaren 1945, riskerade många att skickas tillbaka till länderna bakom järnridån. Det var på uppmaning av Valentin och vännen Norbert Masur som Gunnar Josephson och Marcus Ehrenpreis övertalade regeringen att låta dem stanna.

Arbetet tog hårt på både krafterna och nerverna. Det är lätt att glömma att Valentin, samtidigt med insatserna för flyktingarna, folkbildningen om antisemitismen och upplysningen om folkmordet, arbetade som lektor och fortsatte forska, publicera artiklar och skriva böcker.

Hugo Valentin dog den 7 maj 1963 – bokstavligt på sin post – på väg in i en studio på Sveriges Radio för att debattera antisemitismen. ■

Pontus Rudberg är docent i historia och expert på de svenska judarnas respons på Förintelsen.

FOTO: PRIVAT

Hugo Valentin
tecknad av konst-
nären Gertrud
Drucker.

En fyrbåk i Europas mörkaste tid

Historikern, pedagogen och skriftställaren **Hugo Valentin** förde tillsammans med hustrun Fanny en outtröttlig kamp för att bistå sina medmänniskor.

AV HARALD RUNBLOM

Hugo Valentin föddes i Vikingstad på Östgötaslätten, där föräldrarna drev ett jordbruk. Det var snarast jordbruksromantik som hade fått fadern att lämna storstaden, men han saknade praktiskt handlag och familjen återvände till huvudstaden. På landsbygden hade Hugo tidigt lärt känna bondeproletariatet, alltså statarbarnen, torparbarnen och deras föräldrar. Sin ungdomsmiljö, efter familjens återflyttning till Stockholm, har Valentin betecknat som oskarianskt borgerlig. Förfäderna hade kommit till Sverige från tyskspråkiga områden under tidigt 1800-tal. Hans mormors morfar hade varit rabbin i Stockholms mosaiska församling. Själv deltog Hugo Valentin visserligen i rabbinen Gottlieb Kleins religionsundervisning, men tycks som ung inte ha haft några starkare judiska intressen.

Efter mogenhetsexamen i Nya Elementar 1907 följde studier i Uppsala, där han var Stockholms nations förste kurator 1913–1914. Han disputeerade 1915 på avhandlingen *Frihetstidens riddarhus*. Greppet var socialhistoriskt och originellt för sin tid: i fokus för studien stod sambanden mellan politiken och de sociala spänningarna inom adelsståndet. Den nya obetitlade lågadeln hade avancerat på bekostnad av högadeln, vars makt och inflytande hade krossats av reduktioner och envælde. Situationen tillspetsades genom massadlandet efter Karl XII:s död. Valentin skildrade högadelns kamp för att hindra ståndets sociala nivå från att sjunka.

Med avhandlingen hade Valentin etablerat sig som 1700-talshistoriker. Det var uppenbart att han kände sig särskilt hemma i upplysningens tidevarv. Om det vittnar hans fylliga och eleganta översikt över kabinettspolitikens era i *Norstedts världshistoria* (del 10, 1930). Valentin fick med åren många tacksamma läsare. En var Tage Erlander, som annandag påsk 1949 gjorde en lapidarisk anteckning i dagboken: "De senaste dagarnas nödtvungna vila har skänkt mig mer än månaders arbete i kanslihuset. Valentins 1700-tal."

Efter provår på Norra latin i Stockholm blev Valentin lektor i Falun 1919. Från 1930 var han lektor vid Högre allmänna läroverket i Uppsala. Av och till undervisade han vid universitetets historiska institution. Året han fyllde 60 fick han professors namn av regeringen. I ett mycket

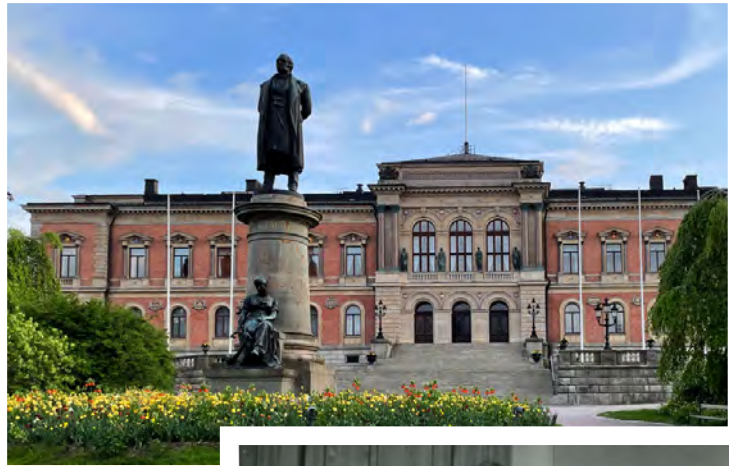

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Vid Uppsala universitet gjorde Hugo Valentin hela den akademiska resan från student till professor.

FOTO: ANNA RIWIKIN

personligt brev till Herbert Tingsten (23/8 1961) skrev han: "Vore jag femtio år yngre skulle jag bli socialarbetare. Denna min läggning har bidragit till att jag trivdes bra med läroverksläraryrket, där man kommer eleverna närmare än vid universiteten. Vetenskapen har jag då och då ägnat mig åt men utan lidelse, halvt på lek." Valentin satte sig aldrig på höga hästar.

Sitt 1920-tal i Falun, där alla visserligen var "synnerligen vänliga", betraktade Valentin som en förvisning från arkiven och de stora biblioteken. "Vid första tillfälle söker jag mig lektorat i huvudstaden eller Uppsala", skrev han i september 1920. Förordet till Valentins storverk är daterat Falun i augusti 1924. Man ser framför sig en jäktad gymnasielärare som mot sommarlovets slut lägger sista handen vid sitt opus på väg till tryckning. Boken bar titeln *Judarnas historia i Sverige* och var länge den enda historiska helhetsskildringen av en till Sverige invandrad grupp.

Redan innan judar fått bosättningsrätt i

Valentin reflekterade inte bara över historien, utan även över sin egen roll som historieforskare.

Sverige hade drottning Kristina haft nära kontakter med judiska lärde och finansmän. Gustav III:s beslut att tillåta permanent bosättning mötte motstånd från intoleranta präster och från det lägre borgerskapet, som var oroliga för att mista sina skråprivilegier. Trots motgångar och kriser skildrar Valentin förloppet som nära nog en idyll jämfört med situationen i andra länder. Judiskt liv i 1800-talets Sverige präglades enligt Valentin av tre parallella fenomen: politisk emancipation (alltså formella rättigheter), hastig assimilering och reformjudendomens genombrott på det religiösa planet. Resultatet blev blandäktenskap, religiös anpassning och sekularisering – som i Valentins ögon bidrog till en fortlöpande utarmning av det judiska arvet.

För en bredare publik av historiskt intresserade torde Hugo Valentin vara mest känd just för sina historiografiska betraktelser. Han såg historieskrivningen som en evolutionär process. Vetenskapliga metoder utvecklas, men varje historiker är ett barn av sin tid.

Detta behöver inte utgöra någon belastning, men också den som strävar efter objektivitet förblir i viss mån fånge i sin egen värld, så historikers rekonstruktioner av det förflutna bär alltid ett drag av anakronism.

Sina tankar om historikerns roll och förhållande till sin samtid utvecklar han i *Den fjättrade Clio* (1957). Valentin är i sitt esse när han beskriver hur politiker och statsmän åkt upp och ner i eftermälets bergochdalbana, inte minst Cromwell, Fredrik den store, Napoleon och Bismarck. Han visar stor skicklighet i att spåra upp och dissekera propaganda som smugit sig in i historieverk och läroböcker.

För att fullt ut bedöma Valentins roll som historiker är det viktigt att förstå hans inställning till sionismen. Hans stora arbete om de svenska judarna hade givit honom insikter om den judiska kulturens existensvillkor och fortlevnad. Men han uttryckte vid flera tillfällen sin pessimism beträffande den judiska ungdomen, som assimilerades alltmer. Steg för steg närmade Valentin sig sionismen. Vid tiden för Hitlers maktövertagande hade han tagit klar ställning för sionismens fader Theodor Herzls idéer om skapandet av ett judiskt nationalhem. I december 1933 yttrade han: "Zionismen är icke ett parti utan det judiska folkets stora frihetsrörelse."

Det var inte tomma ord; han stödde ivrigt judiska så kallade *chalutz*-ungdomar från främmande länder som på svenska lantbruk förberedde sig inför sin flytt till kibbutzer i Palestina. Förföljelserna i Europa satte djupa spår i familjen Valentins vardag. "Jag har haft mycket trubbel

med mina nerver och depressioner har legat på lur som tidsinställda bomber", heter det i ett brev till Herbert Tingsten.

Trots bekymmer och orosmoment blev 1930-talet och krigsåren en blomstringstid i Valentins historiska författarskap. Hans studie *Antisemitismen i historisk och kritisk belysning* (1935) översattes till en rad språk. New York Times recensent ansåg den 25 november 1936 att "every page of this book ought to be generally read, thought over, taken to heart". Nästan hela den tyska upplagan konfiskerades i Wien efter *Anschluss* 1938 och hamnade i censurens papperskvarnar.

I Valentins bok *Kampen om Palestina* (1940) anläggs en lång rad perspektiv: britternas, de allierades, de arabiska grupperingarnas, de omgivande staternas och protektoratens samt inte minst den judiska diasporans.

Internationellt sett tog det relativt lång tid innan det vetenskapliga utforskandet av Förintelsen fick någon större omfattning. Men redan medan kriget ännu pågick började vissa forskare samla material och upprätta arkiv för att dokumentera förföljelser, övergrepp och avrättningar. Så skedde i Warszawas getto, i det härtagna Grenoble och i Uppsala där Valentin följde Nazitysklands brott mot Europas judar och kontinuerligt rapporterade i tidskriften Judisk Krönika. Hans observationer av tredje rikets grymheter utmynnade i en stor artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 13 oktober 1942 under rubriken "Utrotningskriget mot judarna". Artikeln fick stort genomslag.

Som historiker gick Valentin sina egna vägar. Några av hans främsta insatser som skribent ligger i skärningspunkten mellan historisk forskning, samtidsobservation och civilisationskritik. När Humanistiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet i december 2024 strök Hugo Valentins namn från den enhet som forskar och undervisar om Förintelsen och folkmord väckte detta sorg och förstämning och ledde till både inhemska protester och ett internationellt forskarupprop.

Att universitetet vidhöll sitt beslut är desto mer anmärkningsvärt som det gäller en person som hängivet stått upp i kampen mot antisemitism och intolerans. ■

Harald Runblom är professor emeritus i historia och var mellan 1998 och 2005 ledare för Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet, som 2009 slogs samman med Centrum för multietnisk forskning och bildade Hugo Valentin-centrum.

Henri Nathansen och Hugo Valentin träffades 1931. När de utbytte sitt sista brev var Nathansens hemland ockuperat av nazisterna och Sverige ett av få länder som inte var i krig.

FOTO: DANMARKS NATIONALLEKSIKON, ANNA RIWKIN/MODERNA MUSEET

En nordisk vänskap

I den danske författaren **Henri Nathansen** fann Hugo Valentin en själsfrände som delade hans dröm om en judisk stat.

AV NATHAN SHACHAR

I Nobelpristagaren Henrik Pontoppidans storverk, romanen *Lykke-Per* (1898–1904), får det gammelmästna Danmark ordentligt på pålsen. Den jylländske prästsonen Per Sidenius kommer till Köpenhamn för att studera till ingenjör. Där blir han gäst hos den judiska familjen Salomon. Kontrasten mellan detta frimodiga hem och Pers skuldtungda lutherska barndomsmiljö blir omtumlande. Salomons muntra barn samtalar kamratligt med sina föräldrar och fru Salomon diskuterar vårmodet med sina döttrar. Hemma hos Per hade det ansetts flärd att klä sig elegant, ja att alls bry sig om sitt yttre.

”Själva livstemperaturen” är väsensskild i de bägge hemmen. Per ”kände [...] med tacksamhet att han [...] här hade funnit vad han hade velat söka i främmande och avlägsna länder, naturens barn, obefläckade av både himmelrike och helvete”.

Det Pontoppidan sade var inte litet: att det goda, normala, moderna livet, det fanns hos de judiska familjerna, som inte är besatta av förbud och skuldkänslor. Föräldrarna var barnens vänner, inte deras härskare.

Lykke-Per var sin tids, och alla tiders, stora roman om Danmark. Dess ljusgestalt är inte den självupptagne Per utan hans älskarinna Jakobe

FOTO: TT

Georg Brandes (1842–1927) – litteraturkritiker, forskare och rebell.

Salomon. Att en roman med verklighetsanspråk hade en så markant pro-judisk tendens var för många chockerande – och Henrik Pontoppidan chockerade gärna.

Det judiska, som ”fråga” eller som en aspekt av modernitetsprocessen, spelade ingen större roll under Sveriges förvandling från ståndssamhälle till demokrati. I Danmark var det från början tvärtom. Landets förste medierabulist, den stridbare Meir Aron Goldschmidt (1819–1887) och hans satiriska veckoblad *Corsaren* högg in på allt och alla, inte minst kungadömet. Det blev censur och tryckförbud. (Goldschmidt var inte blott en briljant bråkmakare, hans halvt självbiografiska *En Jøde*, 1845, är en av Nordens första moderna romaner.)

Knappt hade Goldschmidt lugnat sig förrän ännu en judisk rebell gjorde slut på friden, denna gång med ännu värre kalabalik som följd. Georg Brandes, skrev Henrik Pontoppidan, ”banade väg för framtidens Danmark och ställde till med ett rabalder landet inte sett maken till sedan reformationens dagar”. Början på striden, 1871, var några föreläsningar om utländsk litteratur. Det låter inte så eldfängt i våra öron, men danskt kulturliv blev aldrig sig likt efteråt.

När Brandes talade om böcker handlade det oftast om samhället – särskilt dess fel och brister. Han berättade om John Stuart Mills *The Subjection of Women*, som hade gjort sensation ett par år tidigare, och om Flauberts skandalbok *Madame Bovary*, om läkarfrun i en småstad som tar sitt liv efter flera kärleksaffärer. Litteraturens uppgift, enligt Brandes berömda motto, var att ”sätta problem under debatt”. De problem som framför allt borde debatteras, menade han, var kyrkans idémonopol och den hycklande sexualmoralen, som automatiskt tog männens parti.

Unga liberaler, konstnärer och diktare såg Brandes i ett förklarat skimmer, nästan som en sekulär Messias. För etablissemangen var han en farlig desperado som måste motarbetas med alla medel – inklusive myndighetsterror mot hans familj. Georgs bror Ernst tog sitt liv efter ett tryckfrihetsåtal (för en artikel i Ernsts *Børstidende*, där Pontoppidan hade skrivit att Jesus älskade kvinnor och vin).

I den polariserade atmosfären kring Brandes tolkade hans fiender, och ibland också hans vänner, hans verksamhet i ljuset av hans judiskhet. Brandes var allergisk mot detta. I ett fritt land borde människor bemötas som individer och inte som ras- eller folktyper. I ett berömt utbrott gav Brandes svar på tal: det var inte han, ateisten och antinationalisten, som var judisk. Det var Danmark som var judiskt:

”Unga liberaler, konstnärer och diktare såg Brandes i ett förklarat skimmer, närapå en sekulär Messias. För etablissemangen var han en farlig desperado som måste motarbetas med alla medel – inklusive myndighetsterror mot hans familj.”

Hela landet var genomsyrat av judendom, av urgammal judisk kultur och judiskt barbari. Allt här var judiskt, ända ner till böndernas namn, Hans och Jens, Per och Povl. Man lärde barnen judiska sagor innan man lärde dem danska, judisk historia före dansk, men först och främst judisk religion: Man tillbad judarnas Gud och man tillbad en judisk kvinnas son som Guds son och som Gud själv. Folkets fester var de judiska, påsk och pingst, och man firade under julen sonen till en judisk kvinna. Prästerna predikade mot mig från landets predikstolar [...] deras begrepp om lagen var judisk teologi från femhundratalet före vår tideräkning.

1877, då Brandes givit upp – temporärt! – och gått i landsflykt i Berlin, grubblar en liten pojke i en dansk småstad över samma saker. Hans familj är de enda judarna i Hjørring, en köpstad nära Jyllands norra udde. Pojken har ingen aning om att det är något speciellt med honom, förrän hans lilla syster blir sjuk och dör:

Allt var förändrat. Lilla syster låg helt stilla. Mor gick många gånger om dagen in till henne och grät [...] nästa dag kom en vit kista. Lilla syster lades i den, och Hugo kom in och såg henne ligga i sina finaste kläder med en blombukett i handen.

Far och mor reser iväg till Köpenhamn med den lilla systern. Hugo frågar Marie Amme, tjänstekvinnan, varför de måste resa.

– För att lilla syster skall begravas.

– Varför inte uppe på kyrkogården, där alla andra ligger?

– För hon är en jude flicka, och de skall ju begravas i annan jord.

Hugo hette i verkligheten Henri Nathansen och scenen är hämtad ur den självbiografiska romanen *Af Hugo Davids liv* (1917), vars första del är en

storartad barndomsskildring. När hjälpprästen Ingversen, som undervisar barnen i biblisk historia, berättar om judarna "tittade alla pojarna på Hugo, och han böjde sig ned över bänken för att dölja att han rodnade".

Vad en jude egentligen är förblir gåtfullt, och klarnar bara gradvis. Å ena sidan har hans far berättat att de är de enda judarna i Hjørring. Å andra sidan hör han kamraterna tala om bokhandlaren som "bokjuden", och de säger om en penningutlånare att han "är en riktig jude".

Hugo behöver bara följa undervisningen då herr Ingversen talar om Gamla testamentet. När klassen läser Nya testamentet får han räkna på sin griffeltavla. Men han lyssnar ändå när herr Ingversen berättar om Jesus Kristus. Han skulle gärna vilja sjunga med när läraren och de andra sjunger "Ett barn är fött i Betlehem". Men han vet att man därhemma undviker orden "Jesus" och "Kristus", och det sätter honom i knipa under ett förhör. Läraren vill veta när kejsar Augustus tog makten. Hugo kan svaret, men han vill inte säga "Kristus". Kamraten Jørgen tror att Hugo glömt läxan och viskar "27 før Kristi Fødsel". Läraren låter till sist frågan gå vidare till en annan elev. Hugo, som alltid brukar få *udmærket godt* i betyg, får bara *temmelig godt*.

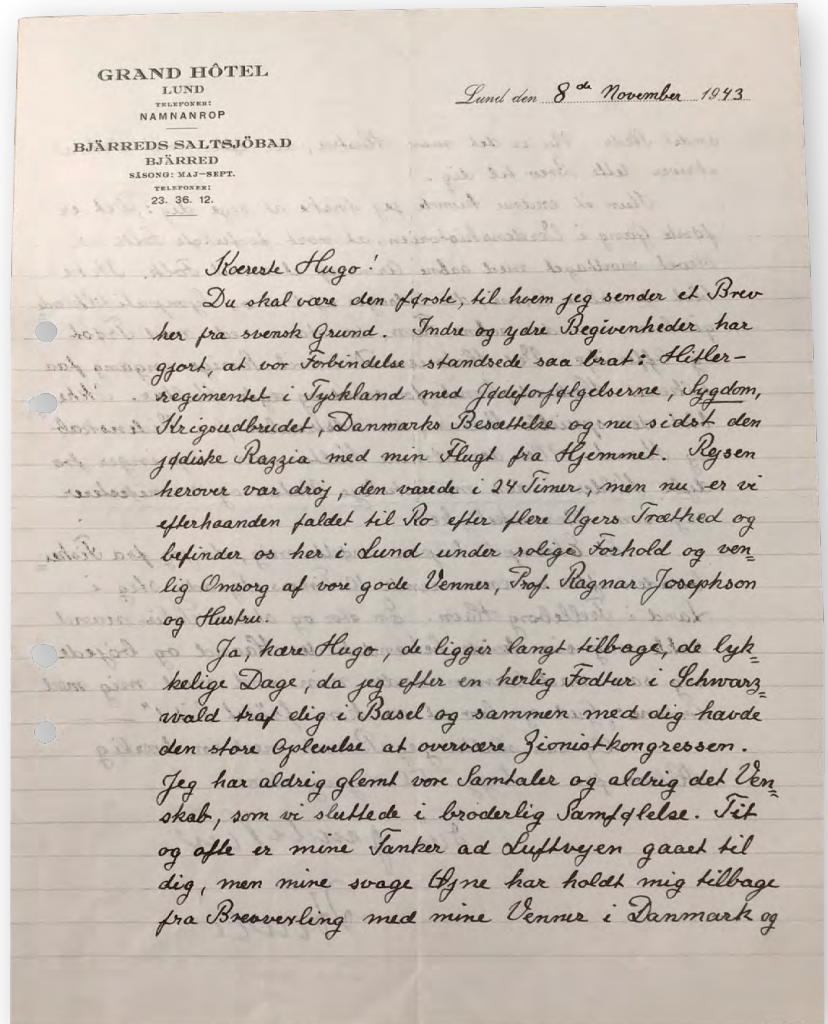
Nathansens far gör konkurs och i Henris tidiga tonår flyttar familjen till Köpenhamn. Henri växer upp, blir jurist och utkommer med några böcker som tas emot med likgiltighet. Teatern blir hans passion. Flera av hans pjäser spelas, och 1912 får han en fullträff, som inte bara gör honom berömd i flera länder, utan välbärgad. Skådespelet *Indenfor murene* förblir än idag det mest spelade danska teaterstycket någonsin.

Pjäsen handlar om det vi känner från otaliga senare böcker och Hollywoodmelodramer: två unga blir kära, men de är av olika tro eller klass eller hudfärg och familjer råkar i uppror. Men då Nathansen gjorde teater på receptet var det nytt och fräscht. Unga Esther och hennes lärare dr Herming blir förälskade. Det visar sig att lärarens far, en antisemitisk bankman, en gång nekat Esthers far ett lån med orden "nej, vi vill inte ha med judar att göra här i banken".

Efter halsbrytande förvecklingar ordnar det hela upp sig. Den gamle antisemiten ger sitt samtycke endast om de unga lovar uppfostra sina barn som kristna. Men hans son, den upplyste, sätter sig upp mot fadern och slår fast att deras barn inte skall bli kristna.

– Jaså, säger gamle Herming hånfullt, vad skall de då bli, judar?

– De skall bli människor! utropar hans son.

Pjäsen hade premiär 1912 på Det Kongelige Teater, Nathansen själv regisserade, och det blev en stor succé.

Han gifte sig med en kristen dam, Johanne Jørgensen, och att döma av diktarens efterlämnade papper blev det ett gott men barnlöst förhållande. Trots succépjäsens ekumeniskt lyckliga slut, och trots att Nathansen inte gifte sig judiskt, hade han endast förakt till övers för assimilationstanken, idealet om sammansmältning med den kristna omgivningen. Den "mosaiska" trosmodellen, hämtad från Tyskland, tog under 1800-talet över judiskt liv också i Norden. Den gick ut på att judar var som alla andra, med det lilla förbehållet att de var "mosaiska trosbekännare". Så slapp man använda termen "jude" i definitionen och drog en slöja över de många olikheter som naturligtvis fanns mellan majoritetssamhället och de icke-kristna. I en brevväxling med Nathansen anmärkte församlingens ordförande, tullinspektör Ivar Berendsen, på Nathansens språkbruk: "Danska judar känner jag inga. Men

Hösten 1943 flydde över 7 000 danska judar till Sverige, däribland Henri Nathansen. I november skrev han till Valentin från Grand Hôtel i Lund.

”Valentin, skriver Nathansen i sin dagbok, suckade över att behöva lämna den utopiska gemenskapen bland sionisterna och återvända till de oförstående därhemma.”

FOTO: TT

Chaim Weizmann (1874–1952) var en frontfigur i den sionistiska rörelsen under mellankrigstiden. 1948 blev han Israels förste president.

dock känner jag 4 200 judiska danskar.”

Det där var en ovärdig lek med ord, menade Nathansen. Under sina många föredrag i danska landsortsstäder betonade han alltid att judar inte är som kristna. De har andra vanor och andra erfarenheter. Om de varit likadana hade det ju inte behövts någon assimilation. Efter första världskriget, när sionismen kom till Danmark med ryska och polska flyktingar, blev Nathansen omvänd till den nya rörelsen. Tillsammans med en idealistisk läkare, doktor Fraenkel, hjälpte han invandrare i Köpenhamns slumkvarter. Åren efter första världskriget blev vargatider för judarna i de många nya länder som skapats i Versaillesfreden – Estland, Lettland, Litauen, Ungern, Rumänien, Polen, Tjeckoslovakien – där regeringarna inte ville eller inte kunde skydda judarna. Under de rysk-poliska krigen efter första världskriget mördades omkring 100 000 judar i det som idag är Ukraina.

Det var de tragedierna som gjorde Nathansen till sionist, inte någon judisk nationalromantik. Han svärmade inte för judiska ting. Tvärtom, han skrev i dagboken 1918: ”Jag har aldrig haft en jude till vän [...] jag har aldrig hållit av en judisk flicka [...] jag vill vara jude, men är inte helt trygg i känslan”.

Men Nathansen skulle få en judisk vän, ja en själsfrände. 1931 for han till sionistkongressen i Basel. Där lärde han känna den svenske historikern Hugo Valentin. De fann varandra genast. Också Valentin var utless på reformjudendomens anpasslighet, som han hade hudflängt i ett brev till en släkting 1922:

”Själv uppfostrad i denna vidriga rappakalja av fadd 1700-tals-deism och liberal 1800-tals-humanitet, som med orätt usurperat namnet Judendom, har jag först de sista åren fått ögonen öppna för vad detta gift betytt [...] Ju mer jag har

lärt känna den gamla hederliga judendomen, desto mer har det gått upp för mig, vilket brottsligt vanvett det varit att söka göra den till en s.k. konfession och att bortkasta [...] dess mest karaktäristiska egenskaper”.

De få sionisterna i Danmark och Sverige var nästan alla invandrare och flyktingar från de ryska och habsburgska världena. Men både Nathansen och Valentin var infödda sedan generationer och hade bäge tillbringat barndomen i folkets djup, långt från huvudstäderna. Valentin skrev i ett brev:

”Mina lekkamrater var statarbarnen och torparbarnen. De var i regel smutsiga och trasiga men [...] glada och livade [...] Den ’sociala frågan’, om vilken jag naturligtvis ingenting alls visste, stötte jag här på för första gången [...] Av torparna och statarna minns jag ännu i dag åtskilliga. Jag levde ju med dem många somrar på åkern, i skrin-dorna, i ladugården, på logen. Med några av dem hade mina föräldrar och jag kontakt i årtionden. Deras mustiga språk och grovkorniga humor [...] erinrar jag mig med nöje. Jag minns också drag av heroism och storslagen uppooffring, när det gällde att bispringa av ödet slagna likar, t.ex. en fattig statarfamilj, som tog fem moderlösa barn som egna.”

Sionistkongressen i Basel 1931 blev dramatisk. Valentin skrev hem om rörelsens ledare och patriark, vetenskapsmannen Chaim Weizmann:

”Salen är så väldig att de flesta talarna ha svårt att göra sig hörda, t. o. m. Weizmann, som i dag höll sitt grand speech [...] Det är roligt att iaktta hans [...] än allvarliga än spjuveraktiga ansikte. Han avbröts naturligtvis av ’Zwischenrufe’ ty stämningen är laddad, men han hälsades i början och mer vid sitt tals slut av väldiga ovationer. Av allt att döma har han utsikter att omväljjas”.

Men Weizmann blev inte omvald, han manövrerades ut efter en intrig av en lika briljant talare, högersionisternas ledare Vladimir Jabotinsky. På kvällen efter de stormiga sessionerna promenerade Nathansen och Valentin genom Basel och stannade vid bron över Rhen. Valentin, skriver Nathansen i sin dagbok, suckade över att behöva lämna den utopiska gemenskapen bland sionisterna och återvända till de oförstående därhemma:

– De här dagarna har varit mitt livs stora upplevelse. Jag kommer som du från ett land där det att vara jude är som att vara en lus mellan två naglar – våra egna och de andras. Du känner de danska judarna – jag känner mina. De är ett splitt-rat släkte och deras motto är ”Jag vill – och jag vill inte; vill inte vara jude – och ändå vara det”. När en jude utmärker sig så vill de nog vara med, men om han roffar åt sig så undanber de sig släktskapet.

Valentin var indignerad över det kallsinne som mötte sionismen, bland judar och andra:

– Jag kunde gråta blod [...] över det leende högmod, ja den cynism som möter vår första samlande idé efter årtusenden av splittring [...] sionismen är ju just det centrum vi saknat genom tiderna.

Anklagelserna från icke-judiskt håll mot judar om att gadda sig samman och vägra uppgå i andra folk var hyckleri, menade Valentin och påpekade att man lovprisade sönderjyllänningarna (danskarna i det tyska Schleswig) för att de stod emot och vägrade lösas upp i majoritetsbefolkningen. Men när judar gjorde likadant var det suspekt!

Från första stund, sade Valentin, hade han känt sig som Nathansens broder, för första gången hade han ”känt sig fri som en jude bland judar och därmed helt och fullt som en människa bland människor!”

Nathansen svarade att det för hans del inte spelade någon roll om Palestina blev sionismens centrum, eller om rörelsen nöjde sig med att bli ett andligt förbund mellan judar i olika länder, ”utan territorium och land och jord”.

Valentin medgav att han ibland kände samma maktlöshet som Heinrich Heine i dikten ”Vid havet”:

*Es murmeln die Wogen ihr ew'ges Gemurmel.
Es wehet der Wind, es fliehen die Wolken,
es blinken die Sterne, gleichgültig und kalt,
und ein Narr wartet auf Antwort.*

(En ung man vid havsstranden ser stjärnorna genom en reva i molnen och hör vågornas eviga brus. Hans bröst är på väg att sprängas av frågor och undran. Men, klipper den grymma slutraden av, bara en narr väntar sig svar från världsalltet.)

De bägge sionisterna stod tysta och såg stjärnorna spegla sig i Rhen. Så lade Nathansen sin hand på Valentins skuldra och sade:

– Nu när jag far hem väntar jag mig samma likgiltiga och kalla blick från mina egna som Heine den gången mötte från stjärnorna.

Nathansen sade att så snart någon öppet bekänner sig som jude blir de assimilerade judarna oroliga och vänder sig bort. Deras osäkerhet stöter bort de kristna. Han berättade att hans vän Pontoppidan sagt honom om detta: ”Det värde man sätter på sig själv, det får man till slut tillbaka av de andra”.

På hotellrummet, samma natt, skrev Nathansen en vacker dikt där det judiska och sionismen inte är mål i sig utan underställda den större kampen för ”den lidande mänskligheten”.

Mötet med Valentin, och brevkontakten dem emellan sedan dess, ”staar for mig som et af mit Livs store Oplevelser”, skrev Nathansen i sitt sista

FOTO: TT

brev till Valentin, bara veckor före sin död.

Den 28 september 1943 gav Hitler order om att mörda Danmarks judar. En tysk diplomat läckte detta till danska socialdemokrater och flykten över sundet organiserades. Nathansen och hans fru kom till Trelleborg den 8 oktober. De skickades till ett pensionat i Falsterbo. Författaren David Grünbaum hade anlänt kvällen före till samma hotell. Han berättade om sin första morgon i Sverige:

”När vi kom ned nästa morgon så såg vi till vår häpnad att möblerna i hotellets stora matsal var borta. På golvet låg hundratals flyktingar som hade anlänt under natten. Bland dem var också min släkting författaren Henri Nathansen och hans fru. Sjuk och medtagen som han var, blev han nedbäddad i det rum där vi hade sovit, och vi for vidare till Stockholm.”

Konsthistorikern Ragnar Josephson övertalade Lunds universitet att låta diktaren och hans fru bo billigt på Grand Hôtel. Nathansen repade sig snart och skrev till Valentin att de måste träffas så snart det gick. Men Nathansen hade under flera perioder av sitt liv varit deprimerad, och nu råkade han i en depression som han aldrig kom ur. Hans syster Rosa var den enda familjemedlem som stod honom nära. Hon hade hamnat i Stockholm, men i januari 1944 skar hon av sig pulsåderna. Hennes död var förstås ett förfärligt slag, men inte det enda. Vid den här tiden började det komma fler och fler konkreta bekräftelser på ryktena om massmord på judar överallt dit nazisterna hade nått.

På natten den 16 februari 1944 vaknade fru Johanne Nathansen och såg att hennes man skurit sig i handlederna med en rakkniv. Hon störtade ut i hotellets korridor för att ropa på hjälp. Men

Möte i Mosaiska församlingen i Stockholm 1953. Till vänster Hillel Storch, lettisk affärsman som flydde till Sverige 1940 och räddade tusentals judar undan Förintelsen. I mitten Hugo Valentin, till höger överrabbinen Kurt Wilhelm.

”På natten den 16 februari 1944 vaknade fru Johanne Nathansen och såg att hennes man skurit sig i handlederna med en rakkniv.”

då kastade Nathansen sig ut från fönstret på tredje våningen. Han var vid liv när han fördes till sjukhus men dog efter någon timme. Hans läkare professor Herman Bing, själv en av flyktingarna, berättade för polisen att systemens självmord hade tagit hårt på Nathansen. Samtidigt hade synproblem gjort det allt svårare för honom att arbeta. Doktor Bing hade berättat för honom att det inte fanns något hopp om bättring vad gällde synen. Ett år efter hans död skrev fru Johanne:

”Bara flykten från sitt land och allt det som föregick den måste ha känts som en förödmjukelse för honom. Och när han senare hörde talas om tyskarnas agerande i koncentrationslägren, deras misshandel och mord på miljontals, till och med barn, av hans stamfränder, saker så hårresande att man inte skulle tro det var möjligt, men vars sanning senare fastställdes, då kunde han inte längre uthärda att existera i en sådan värld – det krossade hans överkänsliga och medkännande sinne.”

I Henri Nathansens hemstad minns man honom som en av dem som miste livet under den danska frihedskampen.

I Lund, någon tid före sin död, skrev Nathansen en dikt om döden och om hur han gläder sig åt att begravas i hemlandets jord, den danska jorden.

*Nu grønnes mellem Sø og Sund
Vor Moderjord –
Og fagert kranser Skov og Lund
i somrens korte Solskinsstund
det Land, af hvis beskedne Grund
vor Næring gror.
Og var vort Liv end småt og kort,
Om vi slog Rod, om vi drog bort –
Et samled os fra Syd og Nord:
Den danske Jord.*

Någon grav i trång mening fick dock inte Nathansen. Hustrun tog med sig urnan hem till Danmark efter befrielsen och strödde askan för vinden. Nathansen hade lämnat Hjørring i de tidiga tonåren, men banden till den lilla staden klipptes aldrig av. En centralfigur i hans barndom och i hans senare dagboksanteckningar var hembiträdet Anine (Marie Amme i hans romaner), en fattig men livsklok bondflicka. Han bjöd henne till sig om somrarna och sörjde för henne då hon blev gammal och sjuk. När Hjørring efter kriget satte upp sitt monument över stadsbor som mist livet i kampen mot barbariet så var Nathansens namn med. Han hade inte dött i strid, men i djupare mening var han nazismens offer lika mycket som de fallna motståndsmännen.

Sverige, som slapp Hitler, hanterade minnet av hans vän Hugo Valentin på ett annat vis. 2010 uppkallade Uppsala universitet sitt Förintelse- och folkmordscentrum efter Valentin – med all rätt, eftersom han både ämnesmässigt och moraliskt var ett lysande exempel. Men i december 2024, efter ett stormigt akademiskt år i Gazakrigets spår, blev judar, sionister och Israel eldfångda materier. Hugo Valentin-centrums folkmordsforskare, likt en rörfirma eller korvkiosk på jakt efter ett mer gångbart firmanamn, cancelleade Valentin. Universitetets förklaring, där det söker trola bort sin gemenhet i ett töcken av kanslisvenska, är en klassiker i Orwellgenren.

På en punkt hade dock universitetets cyniker rätt: Namnet Hugo Valentin speglar inte längre Uppsalacentrets värderingar. Mellan den godhet och humanitet som lyser från varje sida i Valentins verk och den krassa beräkningen hos dem som borstat av sig hans namn finns inga beröringspunkter. ■

Nathan Shachar är utrikeskorrespondent.

Tack till Viveka Hellström, som fäst min uppmärksamhet på flera intressanta Valentinbrev, och till Lundahistorikern Anna Svensson som utforskat Nathansens sista tid i Lund.

SAMTIDEN

A beautiful prize!

FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

”Redan 1906 anklagades Norge för att utnyttja nobelpriset i politiska syften och gå emot Nobels vilja.”

I ett av många dynamiska inlägg på den av honom själv kontrollerade Twitterklonen Truth Social menar Donald Trump att Norge borde ge honom ”The Noble [!] Prize”. Möjligen visar det att *autocorrect* inte skiljer hög från låg. För egen del väljer jag att tolka det som en öppning. Det är en möjlighet för en koalition av villiga att samla ihop till ett dylikt pris. Varför inte i form av ett sådant där bälte som brukar föräras världsmästare i tungviktsboxning? Kanske kan det överräckas av den högst Mar-a-Lago-kompatible norske bonusprinsen? Om vi inte snålar på guldet och ädelstenarna kan det vara en tämligen billig investering i den globala husfriden.

Den norska Nobelkommittén har dessutom känt sig föranledd att göra ett särskilt uttalande om att Nobelpris inte kan överlåtas. Det senare har sin bakgrund i presidentens synbara missnöje med att 2025 års fredspris föräddades den venezuleanska regimkritikern och oppositionspolitikern Maria Corina Machado. Machado visade sig inte vara knusslig utan gav presidenten helt enkelt priset, eller åtminstone medaljen. Vilket den senare förklarade var ”en underbar gest av ömsesidig respekt”.

Om ni nu undrade hur en sådan gest kan tänkas se ut.

Mot bakgrund av det allt annat än fredliga 1900-tal som låg framför mänskligheten när Alfred Nobel gick bort 1896 hade fredspriset redan från början alla förutsättningar att bli kontroversiellt. Skrivningen i Nobels testamente talar om ”den som har verkat mest eller best för folkens förbrödrande och afskaffande eller minskning af stående armeer samt bildande och spridande af fredskongresser”. Det lämnar onekligen öppet för tolkningar.

Redan 1906 anklagades Norge för att utnyttja Nobelpriset i politiska syften och gå emot Nobels vilja. Blott ett år efter unionsupplösningen fick Trumps företrädare Theodore Roosevelt, som förste statsman, priset för sina fredsmäklande insatser i 1905 års krig mellan Ryssland och Japan. Det sågs av många som ett sätt för den unga norska självständiga staten att bygga relationer med det mäktiga USA. Roosevelts utmärkelse var onekligen

en PR-kupp. Under prisets första år hade det tilldelats relativt okända personer aktiva i olika fredsorganisationer, interparlamentariskt samarbete etcetera. Världen hade gäspat åt präktigheten. Med ens lyftes det till en helt annan nivå. Fredspriset fick en strålgans och en politisk potens som inget av de andra prisen kunde matcha. Roosevelt hade vid sidan av sina fredsmäklande insatser – som i sig uppfattades blanda humanitära överväganden med en inte obetydlig dos amerikanska realpolitiska intressen – inte nödvändigtvis gjort sig känd som en fredsvirare i den anda som en del ansåg sig finna i testamentet.

Kritiken lät inte vänta på sig. Berliner Tagesblatt påpekade med elegant syra att Nobel kanske inte kunde vända sig i sin grav, då han valt att bli kremerad (vilket han inte hade). Danska Politiken – som ansåg sig vara en lämpad bedömare av det norska kynnet – lät storebroderligt meddela att ”näja, det norska sinnelaget har alltid haft en böjelse för det paradoxala, och i denna utmärkelse blixtrar paradoxen”.

Svenska Dagbladet var inne på samma linje och gick hårt åt norska Nobelkommittén på luciadagen 1906. Man var missnöjt raljerande.

Norrmännen har öppnat portarna för en utveckling där statsmän från andra länder kan ställa legitima anspråk på att få priset. Varför inte kejsar Wilhelm för 1907? Och borde inte den svenske kungen vara en minst lika lämplig kandidat mot bakgrund av den fredliga unionsupplösningen?

Och kanske låg det större bekymmer i korten: ”Hvad ska man säga, om han (kejsar Wilhelm) rynkar pannan öfver att se sig räknad som ringare fredsvän än denne amerikanare! Då det är en statsmakt som sålunda klassificerar andra statsmaktens förhållande till freden, kan man rent av frukta att utdelandet af fredspriset för framtiden kan betraktas som en *casus belli*. Äfven andra lika berättigade skola ju anmäla sig.”

Vi får för Norges väl hoppas att Donald Trump inte läser SvD från 1906.

Men låt oss ta det säkra för det osäkra och tilldela honom ”The Noble Prize”. En stor ära! A beautiful prize! ■

Den ukrainska sjödrönaren Sea Baby kan bestyckas med raketer, lägga ut sjöminor eller fyllas med sprängämnen och skickas på självmordsuppdrag – med föraren långt därifrån.

Svarta havet

– ett mästerstycke av asymmetrisk krigföring

Utan någon egen flotta att tala om har Ukraina satt den ryska Svartahavsflottan ur spel. Det borde påverka Sveriges försvarsinvesteringar.

AV RUTGER BRATTSTRÖM

FOTO: GETTY IMAGES

Före kriget i Ukraina var Rysslands Svartahavsflotta regionens obestrida härskare och ett nyckelinstrument för Moskvas maktprojektion. I dag har den gjorts funktionellt inaktiv i västra Svarta havet, till den grad att handelsfartyg kan anlöpa Odessa

utan en tanke på att fronten går vid Cherson – mindre än tre timmar bort med bil. Den ryska flottan har tvingats retirera från sin huvudsakliga bas i Sevastopol och lidit stora förluster mot en motståndare som praktiskt taget saknar en konventionell flotta.

Hur kriget har utvecklats i Svarta havet borde ge Sverige anledning att fundera över vårt eget försvar. Försvarets materielverk håller i skrivande stund på att beställa nästa generations ytstridsfartyg, Luleå-klass. Utvecklingen har pågått sedan 2021 och första leverans är planerad till 2030. Med tanke på kriget i Svarta havet bör man verkligen fundera på om det här är väl investerade miljarder. Ska vi satsa stora resurser på försvarsmateriel som satts ur spel av teknikutvecklingen?

Under 2010-talet och fram till den 24 februari 2022 mottog Svartahavsflottan tre fregatter, sex konventionella attackubåtar och fyra mindre robotkorvetter. Dessa nya enheter lades till den flotta som redan var lokalt dominerande, centrerad kring missilkryssaren *Moskva*.

Den ukrainska flottan gick däremot in i 2022 som en skugga av sitt forna jag. Den hade aldrig återhämtat sig från annekteringen av Krim 2014, då Ukraina förlorade sin huvudsakliga flottbas i Sevastopol och därmed cirka 70 procent av sina fartyg, vilka antingen beslagtogs eller sänktes. Flottans personal krympte från 17 000 till 5 000. Den styrka som återstod var en liten, åldrande flotta helt oförmögen att utmana den ryska Svartahavsflottan i en konventionell, symmetrisk strid. Den bestod nästan helt av mindre patrullbåtar. Det största stridsfartyget och flaggskeppet, fregatten *Hetman Sahaidachniy*, var ett nästan 30 år gammalt fartyg som skulle komma att sänkas av sin egen besättning under invasionens första dagar för att förhindra att det tillfångatogs.

Den ryska militärledningen antog, på goda grunder, att Svartahavsflottan skulle ha fria händer att genomföra de mål som den tilldelades i regionen. Så skulle det dock inte bli.

Det ukrainska flottkommandot hade sedan länge insett att det var omöjligt att uppnå militär paritet med Ryssland. Under ledning av viceamiral Oleksij Neizjpapa antog man formellt en asymmetrisk försvarsdoktrin redan innan det fullskaliga kriget bröt ut 2022. Denna strategi övergav medvetet målet om kontroll över havet

”Den svenska marinen bör förvänta sig att i framtiden möta en fiende som har liknande förmågor som den ukrainska drönarflottan.”

och fokuserade istället på att göra kostnaden för den ryska flottan att operera i Ukrainas kustvatten oacceptabelt hög.

Under krigets första timmar den 24 februari 2022 agerade Ryssland för att ta fullständig kontroll över havet. Man meddelade att all sjöfart i Azovska sjön skulle avbrytas och förklarade ett stort område i nordvästra Svarta havet som förbjuden zon, med varningen att alla fartyg inom området skulle betraktas som ”terroristhot”.

Vid den lilla klippiga Ormön stod krigets första marina slag. Trots sin diminutiva storlek gör öns läge den till en strategisk hörnsten för att kontrollera sjölederna till Odessa och Donaus mynning. Den 24 februari anfördes ön av *Moskva* och patrullfartyget *Vasilij Bykov*. Den ukrainska garnisonens trotsiga svar på uppmaningen att kapitulera – ”Ryska krigsskepp, dra åt helvete” – kom att bli en slogan för det ukrainska motståndet. Men efter att ett bombardemang från sjö och luft förstört öns infrastruktur och garnisonen skjutit slut på sin ammunition intogs Ormön och dess försvarare tillfångatogs. Därefter etablerades en blockad av Ukrainas hamnar.

De ekonomiska konsekvenserna var allvarliga. Hundratals sjömän på dussintals kommersiella fartyg blev instängda i hamn och Ukrainas förmåga att exportera spannmål bröts, vilket bidrog till en global livsmedelskris.

Under februari och mars närvarade en stor mängd ryska landstigningsfartyg utanför kusten nära Odessa. Även om det inte kulminerade i en faktisk landstigning tjänade hotet ett avgörande militärt syfte. Det tvingade Ukraina att avdela betydande försvarsresurser till kustlinjen, vilket band upp trupper som kunde ha satts in på andra fronter. Risken för ett ryskt amfibiskt anfall mot Odessa var verklig.

Men blockaden kom att bli kortvarig. Även om Ukraina hade tvingats ge upp Ormön lyckades inte Ryssland förvandla den till en stabil bas som kunde stödja ett eventuellt framtida anfall mot

kusten. I brist på de sjöstridskrafter som krävdes för ett direkt amfibiskt motanfall förde Ukraina en asymmetrisk strid och försvagade systematiskt ryska resurser på och runt ön med drönare, missiler och artilleri.

Den 13 april träffades *Moskva* av två sjömålsrobotar av typen R-360 Neptun, avfytrade från ett landbaserat batteri. Attacken var ett mästerverk i asymmetrisk krigföring. Efterföljande analyser tyder på att en drönare av typen Bayraktar TB2 kan ha använts som en skenmanöver för att distrahera kryssarens besättning och radarsystem, vilket gjorde det möjligt för de lågflygande Neptunrobotarna att närma sig oupptäckta. Fartyget sjönk innan det hann bogseras till hamn.

Moskva var inte bara ett krigsfartyg bland andra. Det var den ryska Svartahavsflottans flaggskepp, dess kraftfullaste ytstridsfartyg och lednings- och luftförsvarsnoden för hela flottstyrkan. Dess luftvärnssystem skapade ett skyddande paraply för andra fartyg. Det var det största krigsfartyg som sänkts i strid sedan andra världskriget och det första ryska flaggskepp som förlorats sedan rysk-japanska kriget 1905.

Och det slutade inte med *Moskva*. Flera andra fartyg sänktes när de försökte leverera personal eller utrustning till Ormön. Till slut blev den framskjutna positionen ohållbar. Ställda inför konstant ukrainsk artilleri- och roboteld övergav ryssarna ön den 30 juni 2022. Den ryska militärledningen framställde reträtten som ”en gest av god vilja” för att underlätta spannmålsexport, men i verkligheten var det en betydande strategisk seger för Ukraina.

Förlusten av Ormön berövade Ryssland en kritisk strategisk utpost, minskade kraftigt hotet om ett amfibiskt anfall och var ett avgörande första steg i att utmana Rysslands blockad.

Sänkningen av *Moskva* och den ryska Svartahavsflottans påtvingade reträtt från nordvästra Svarta havet skapade dock ett nytt strategiskt problem för Ukraina. Artilleri och sjömålsrobotar kunde inte längre nå Svartahavsflottan, som nu opererade med relativ säkerhet från Sevastopol på Krim. Ukrainas svar var en kampanj av snabb, decentraliserad teknisk innovation som har kommit att definiera sjökriget: utvecklingen av sjödrönare.

Utvecklingsprocessen leddes inte av försvarets vanliga byråkrati utan av underrättelsetjänsterna. Ukrainas militära underrättelsetjänst (GUR) och säkerhetstjänsten (SBU) har en intensiv rivalitet. De konkurrerar om att vinna sjökriget mot Ryssland. Med hjälp av privata teknikföretag har de byggt varsin familj av sjödrönare.

Magura (Maritime Autonomous Guard

Unmanned Robotic Apparatus) är GUR:s främsta attackresurs. Det är ett mindre, mycket manövrerbart obemannat ytfartyg som är särskilt utformat för att jaga och förstöra krigsfartyg till havs. Det liknar en slank, 5,5 meter lång vatenskoter och kan uppnå hastigheter på upp till 78 kilometer i timmen (42 knop) med en operativ räckvidd på över 800 kilometer, vilket gör att den kan korsa Svarta havet. Den kan bära en strids-spets på 320 kilo.

Magura V5 har tillskrivits en rad framgångar, inklusive sänkningen av robotkorvetten *Ivanovets* av Tarantul-III-klass i januari 2024 och det stora landstigningsfartyget *Tsezar Kunikov* av Ropucha-klass månaden därpå.

SBU:s motsvarande skapelse är Sea Baby. Det är ett större, mer mångsidigt, obemannat ytfartyg som är utformat för att slå mot högvärdiga statiska mål, som fartyg i hamn och kritisk infrastruktur. Dess större storlek möjliggör en betydligt tyngre last på upp till 850 kilo sprängämnen, vilket användes med stor effekt i attacken mot Kertjbron, som förbinder Krimhalvön med fastlandet i öster, sommaren 2023. Sea Baby har utvecklats för att kunna bestyckas med en mängd olika vapensystem. Utöver att utföra självmordsuppdrag har den observerats bära raketramper och lägga ut sjöminor.

Ställd inför det ständigt vidareutvecklade asymmetriska hotet har den ryska Svartahavsflottan inte bara lidit förödande materiella förluster, utan också tvingats till reträtt. Staden Sevastopol på Krimhalvön har varit Svartahavsflottans viktigaste hamn sedan dess grundande 1783. Efter en serie förödande ukrainska attacker i slutet av 2023 tvingades Svartahavsflottan lämna sin historiska bas. Nu verkar den från Novorossijsk, beläget vid Svarta havets östkust. Det är en stor och kapabel hamn, men flytten skapar betydande logistiska problem till följd av dess avlägsna position. Och inte heller i Novorossijsk är flottan säker.

Nästintill oförmögen att operera i västra Svarta havet har den ryska flottan tvingats lägga om sin strategi till "aktivt försvar". Det innebär att man avfyrar kryssningsrobotar, ofta från positioner strax utanför hemmahamnarna, och patrullerar sin egen kust. I övrigt får man förlita sig på ubåtar. Hela det nordvästra Svarta havet ligger under ukrainsk kontroll – trots att landet i praktiken inte har någon flotta.

Kriget i Svarta havet är på intet sätt över. Likt resten av kriget i Ukraina sker det i mångt och mycket på den tekniska fronten. Ryssland har implementerat en rad taktiska motmedel med varierande framgång. Hamnarna har utrustats

FOTO: GETTY IMAGES

Brittiska Spitfireplan 1944. När flyget gjorde entré på slagfältet väntade sig många att framtida krig skulle avgöras helt och hållet i luften – i själva verket har både marinen och armén fortfarande en roll att spela.

med fysiska barriärer i inloppen, fartygen har fått tunga kulsprutor och småkalibriga automatkanoner för närförsvar, och flygpatruller med helikoptrar och stridsflygplan har använts för att jaga sjödrönare till havs. Ukraina svarade med att beväpna sina drönare med luftvärnsrobotar. Flera ryska attackhelikoptrar har förstörts av drönare och i maj 2025 lyckades en Magura för första gången skjuta ner ett stridsflygplan.

De luftvärnsbestyckade sjödrönarna har tvingat Ryssland att använda sjömålsrobotar som motmedel. Dessa är mångfalt dyrare än drönarna. I den nuvarande utnötningsstriden har Ukraina den tydliga fördelen, både ekonomiskt och logistiskt. Rysslands avancerade ytstridsfartyg, med prislappar från tiotals upp till hundratals miljoner dollar, har gjorts överflödiga av drönare som i runda slängar kostar 250 000 dollar.

Kriget i Svarta havet är bara ett av många exempel från kriget mellan Ryssland och Ukraina som visar på hur stor och dyr krigsmateriel har förlorat mot nya enkla lösningar. I det finns viktiga lärdomar för Sverige att dra. Östersjön liknar i mångt och mycket Svarta havet, ett innanhav med hårt trafikerade handelsrutter. Det är korta avstånd och goda möjligheter för drönare att dominera området.

Än så länge ligger Ryssland efter Ukraina i utvecklingen av sjödrönare, men genom att kopiera ukrainska modeller håller den ryska flottan på att bygga upp expertis. Den svenska marinen bör förvänta sig att i framtiden möta en fiende som har liknande förmågor som den ukrainska drönarflottan. Samtidigt innebär

Forts. →

FOTO: GETTY IMAGES

I Odessa, mindre än tre timmar bilvägen från fronten, kan handelsfartyg lugnt anlöpa hamnen tack vare Ukrainas kontroll över Svarta havet.

Sveriges Natomedlemskap att vi behöver ha möjlighet att undsätta Baltikum i händelse av konflikt med Ryssland. Vi har också en lång kust att försvara. Ytstridsförmåga behövs, men ska den verkligen bestå av ett fåtal stora ytstridsfartyg?

Gårdagens fartyg kommer inte att klara av framtidens krig. Inte ens det mest avancerade ryska fartyget *Moskva* lyckades försvara sig mot den ukrainska krigsföringen. Frågan är om det verkligen är läge att investera enorma summor i att utveckla en fartygsklass som levereras först 2030.

Även om fartyg av Luleå-klass på papperet kan hantera de förmågor som dagens drönare har är det mycket osannolikt att de kan tackla dem som kommer fram efter ytterligare fem år av utveckling. När fartygen väl levereras 2030 riskerar de att vara lika utdaterade som ekarna på Visingsö. Under mitten av 1800-talet planterade den svenska staten 350 hektar ekskog på ön i Vättern i syfte att säkerställa marinens framtida behov av det kritiska träslaget. När träden till slut blev färdiga för skeppsbygge, 1975, hade över ett århundrade gått sedan ekfartyg hade en framträdande roll på världshaven.

Tanken med Luleå-klass är visserligen inte dålig. Korvetten är tänkt att byggas med överdimensionerade generatorer för att nya system ska kunna adderas. En stor del av fartygets volym lämnas också tom i den initiala designen, för att man i ett senare skede ska kunna addera de moduler som ett modernt krig kräver.

Ett argument för att inte helt avskrika ytstridsfartyg i framtiden är den ryska flottans bristande flexibilitet och besättningarnas bristande kvalitet. Kanske hade en Natoflotta kunnat anpassa sig bättre till det asymmetriska kriget och bibehålla övertaget på havet. Bemannade fartyg har också en inbyggd flexibilitet som obemannade system

inte har. Det finns helt enkelt uppgifter som drönare inte kan lösa.

Men Försvarsmaktens resurser är, trots de stora tillskotten, inte obegränsade. Oavsett Luleå-klassens potentiella fördelar är frågan om inte pengarna, eller åtminstone en del av dem, vore bättre spenderade på att bygga upp en svensk flotta av sjödrönare. Varför inte köpa den direkt från Ukraina? Landet leder den tekniska utvecklingen och har nyligen öppnat för export av sina världsledande sjödrönare.

Ytstridsfartyg är för övrigt inte den enda stora vapentechnik som kan bli utdaterad av den snabba teknikutvecklingen under det pågående kriget. I *Militär Debatt* har bland andra kapten Andreas Braw spekulerat om huruvida stridsvagnen och den mekaniserade brigaden håller på att förpassas till historien, på samma sätt som ryttarmén blev överspelad under första världskriget. Även stridsflyg har fått en mycket mindre roll i det pågående kriget än man hade förväntat sig på förhand. Fastän de används i större utsträckning än ytstridsfartyg är det värt att fundera på om de enorma kostnaderna är motiverade.

Framtiden är svår att förutsäga. Förekomsten av obemannade system kan innebära att många bemannade plattformar blir obsoleta. Det har hänt förut; kavalleri är inte längre ett truppdrag inom moderna försvarsmakter. Förekomsten av drönare behöver dock inte innebära att andra ytstridsfartyg, stridsvagnar eller stridsflyg förlorar sina användningsområden. När flygplanet gjorde sin storskaliga entré på slagfältet under första världskriget var en vanlig slutsats att flygvapnet helt skulle dominera framtiden.

Idén att alla framtida krig skulle avgöras till fullo i luften lanserades av italienska strateger som Giulio Douhet, amerikanska generaler som William "Billy" Mitchell och grundaren av Royal Air Force Hugh Trenchard. Flygvapnet blev en egen vapengren som inget land kan klara sig utan, till stor del tack vare Douhet, Mitchell och Trenchard. I alla senare krig har flygvapnet spelat en avgörande roll, men både marinen och armén har fortsatt haft viktiga uppgifter att utföra i världens försvarsmakter.

De obemannade systemen kan komma att förpassa nuvarande militära teknik till historien, utgöra en helt ny vapengren eller vara en förmåga som alla nuvarande vapengrenar behöver försees med. Oavsett är en sak säker: Försvarsmakten behöver fokusera sina begränsade resurser och fokus på att införskaffa och lära sig det nya. ■

Rutger Brattström är projektledare inom internationell marknadsekonomi på Timbro.

FOTO: GETTY IMAGES

Mussolini dominerade italiensk politik i nästan 22 år.

FOTO: GETTY IMAGES

Premiärminister Giorgia Meloni går politisk balansgång.

FOTO: TT

Sagan om ringens Sam Gamgi – en otippad favorit i Italien.

Kulturpolitik i fascismens hemland

Den italienska högerradikalismen kommer inte att leda tillbaka till 1900-talets auktoritära regim. Den är i första hand en form av kulturpolitik.

AV THOMAS STEINFELD

Den lilla staden Fiuggi ligger halvvägs mellan Rom och Neapel, på sluttningarna av Monti Erici, ett bergsmassiv i Apenninerna. Som de flesta städer i området har den ett *centro storico* med smala gränder, medeltida hus och ett adelspalats från renässansen. Fiuggi är dock föga känt för sin historiska kärna, snarare för sina dussintals hotell, de flesta från 1960- och 70-talen, och för brunnshusen

och hälsoanläggningarna nedanför de gamla murarna. Staden är, eller snarare var, en populär kurort. Under tiden efter andra världskriget när sjukförsäkringarna verkade kunna betala behandlingar av alla slag, sökte man hälsan i Fiuggi.

Med undantag kanske för de allra finaste hotel-len verkar de flesta av dessa byggnader numera stå halvtomma, om inte övergivna. Överallt syns skyltar med skriften "affitasi" (uthyres) eller "vendesi" (till salu). Det verkar föga troligt att nytt liv skulle kunna gjutas in i dessa betongkolosser.

Forts. →

Stadshuset i Foggia, kurorten där det höger-radikala partiet Alleanza Nazionale officiellt slog in på den demokratiska vägen.

Men Foggia har en betydande plats i Italiens moderna historia. Det var här Alleanza Nazionale, efterföljaren till det öppet högerradikala partiet Movimento Sociale Italiano (MSI), år 1995 förklarade sig vilja avstå från fascismen och alla idéer om en våldsam förändring av samhället. De skulle vara demokratiska, som alla andra. Vändningen brukar kallas för *la volta di Foggia*. Det var också här Fratelli d'Italia, som till en början inte var mer än en samling missnöjespolitiker från den radikala högern, år 2014 höll sin första partikongress. Den blev inledningen på en framgång som ledde nästan rakt in i Italiens regering.

Må vara att kongresserna förlades till Foggia på grund av tillgången på hotellrum och samlingslokaler till låga priser, men man anar också en symbolisk laddning. Staden ligger nära gränsen mellan Nord- och Syditalien (den brukar identifieras med kyrkostadens forna gräns vid floden Garigliano). Än viktigare är att Italiens ekonomiska och politiska nedgång under de senaste decennierna har blivit så påtaglig i Foggia. Från detta nederlag skulle Italien återhämta sig, genomgå en nationell förnyelse och återfå sin forna glans. Partisymbolen tog Fratelli d'Italia från de äldre postfascistiska partierna: den röd-vitgröna flamman (*fiamma tricolore*) som brinner över ett svart streck som syftar på Mussolinis kista. "Vi är stolta över symbolerna", förklarade

Giorgia Meloni, partiets ordförande och sedan oktober 2022 också Italiens premiärminister, när hon uppmanades att avstå från referenserna till den fascistiska traditionen. Utanför Italien har sådana uttalanden ofta tolkats som om partiet håller fast vid ett i grunden antidemokratiskt program. Snarare är uppvisningen av de gamla symbolerna ett försök att hantera ett trefaldigt nederlag: utplånandet av de italienska stormaktsfantasierna efter Mussolinis fall, försvinnandet av den radikala nationalismen ur offentligheten efter kriget och Italiens marginalisering som Europeiska unionens problembarn.

Därtill kommer *anni di piombo*, "blyåren", mellan det sena 1960- och det sena 1980-talet, när Italien skakades av en lång rad terrordåd från både höger och vänster. Att man vill vara stolt över den trefärgade flamman betyder egentligen: Vi finns också, vi vill också synas, vi har ingenting att skämmas över.

Fascismen uppstod i Italien, med en inbilad anknytning till den romerska antiken. Den fascistiska rörelsen hade kampgrupper och massdemonstrationer och en diktator i spetsen. Och i Italien härskade fascismen längst: Benito Mussolini höll sig vid makten under nästan 22 år, nästan dubbelt så länge som Adolf Hitler. Ändå kunde fascismen försvinna utan att lämna alltför tydliga spår. Efter att Mussolinis regering kollapsat sommaren 1943 utbröt visserligen inbördeskrigsliknande konflikter i några regioner, men efter det slutliga nederlaget i april 1945 återvände fascisterna och deras sympatisörer (som på intet sätt var utdöda) till privatliv eller till småpartier, halvhemliga grupper och veterankretsar.

Minnena, filmerna, romanerna och historieskrivningen tillhörde antifascisterna, och de blev allt fler ju längre tiden gick. Till slut verkade det nästan inte alls ha funnits några fascister i Italien under Mussolini. Deras försvinnande underlättades genom att den italienska fascismen hade undvikit de värsta excesserna hos sin tyska motsvarighet och inte behövde återberättas med samma ansträngning. *Vergangenheitsbewältigung* ("att ta itu med och bearbeta det förflutna"), Tysklands stora kulturprojekt efter andra världskriget, fick aldrig någon italiensk motsvarighet. Först under senare år, med böcker som Gian Marco Griffis *Ferrovie del Messico* (2022) och framför allt Antonio Scuratis *M* (2018–2025), en serie med fem biografiska romaner om Mussolini, har redogörelser för den italienska fascismen flyttats in i samhällets mitt. Märkligt nog sker denna öppning under samma tid och samma omständigheter som ett parti med ett förflutet inom de

neofascistiska rörelserna har blivit den starkaste kraften i italiensk politik. I den italienska nationalencyklopedin, utgåvan från 1922, definieras fascismen som *uno stile* – ”en attityd” eller ”en stil”. Dess historia och ideologi – ledarskap, korporatism, nationalism – nämns först i andra stycket. Vid den tiden ansågs författaren Gabriele D’Annunzio, den lille mannen med den eleganta mustaschen och de djärva flygäventyren, mer inflytelserik än Mussolini. Denne poet, erövrare och älskare av vackra kvinnor inkluderade i sitt epos den anmärkningsvärda raden ”*Navigare è necessario, non è necessario vivere*” (att segla är nödvändigt, att leva är inte nödvändigt). År 1922 var D’Annunzios verk i stort sett avslutat. Han var redan ett monument över sig själv, en figur. *Uno stile* var allt för honom och hans beundrare, något som fick betydande konsekvenser. Ty denna definition gjorde det möjligt att betrakta fascismen antingen som folklöre eller som ett slags uniformering, genom och bortom partigränserna. Därigenom blev det möjligt att skilja mellan den officiella fascismen och ett folk som i grunden levde utanför politiken, men som ändå blev politikens offer – så att till och med fascister kunde betrakta sig som oskyldiga varelser drabbade av en ond variant av den egna övertygelsen.

I politisk mening skiljer sig Fratelli d’Italia inte mycket från högnationalistiska partier i andra europeiska länder: främlingsfientligheten, chauvinismen, tron på familjen och den nationella gemenskapen samt en långtgående beredskap till kompromisser, bara de handlar om pengar och makt. I den mån den italienska varianten skiljer sig från systerpartierna i andra länder ligger egenarten framför allt i förhållandet till historien, i en offrets kultur, där uppoffringarna betyder mer än segrarna.

Denna nederlagens subkultur blir synlig på många sätt, i de nattliga demonstrationerna till exempel, där rörelsens anhängare på årsdagen av ett slagsmål med vänsteraktivister med dödlig utgång uppträder i militärisk formation, reser armen i en fascistisk hälsning och ropar ”presente” (närvarande) när namnen på de döda kamraterna läses upp. Eller i resorna till Predappio, byn i Apenninerna söder om Forlì, där Mussolini föddes och begravdes. Predappio har blivit ett slags halvsekulär helgedom för ett fåtal neofascister och många nyfikna. Mycket i denna subkultur har obehagliga drag, men den är sällan våldsam.

Giorgia Meloni berättar i sina memoarer *Io sono Giorgia* (Jag är Giorgia, 2021) hur hon som ung läste *Sagan om ringen* utklädd till hobbit. Böckerna blev en ”helig text” för mig, skriver hon,

FOTO: GETTY IMAGES

Med sina kvinnoaffärer och sina vågade aktioner i första världskriget överglänste poeten Gabriele D’Annunzio (1863–1938) den mindre äventyrlige Mussolini.

”Samtidigt verkar post- eller neofascisterna ha lugnat ned sig. Det är som om de tappat energin för spektakulära uppträdanden och mordiska aktioner.”

Forts. →

FOTO: GETTY IMAGES

Den japanske romanförfattaren Yukio Mishima begick *seppuku* 1970 efter ett misslyckat revoltförsök.

T. h: Demonstranter uppmärksammar den italienska republikens 74-årsdag den 2 juni 2020.

FOTO: GETTY IMAGES

långt innan filmerna kom. Passionen verkar inte ha gått över. När Nationalgalleriet i Rom under hösten 2023 visade en utställning om J.R.R. Tolkien och hans verk höll Meloni öppningstalet.

Detta engagemang var betydligt mer än ett uttryck för ett personligt intresse. Den dåvarande kulturministern Gennaro Sangiuliano beskrev inte bara utställningen som en "present" till Fratelli d'Italia och dess ungdomsorganisation utan subventionerade den dessutom med en kvarts miljon euro. Melonis favoritfigur, berättar hon i sin självbiografi, i Ringentrilogin var Sam Gamgi: den enklaste och skenbart lägst stående av alla hjältar. Men utan hans hjälp, eller utan hans beredskap att offra sig själv för sin herre, skulle Frodo aldrig ha kunnat utföra sitt uppdrag. Notera sambandet mellan romanen och offerkulten.

De postfascistiska ungdomsorganisationerna och *Sagan om ringen* ingår alltsedan 1970-talet i en symbios: berättelsen om ett mytiskt samhälle, om en antimodern, agrar, hierarkisk, manlig värld, präglad av äkta värderingar och entydiga rasgränser, skarpa skillnader mellan gott och ont och en villkorlös vilja att kämpa för de egna. År 1977 började ungdomsorganisationen till MSI arrangera sommarfestivalen Campo Hobbit. Även om den inte längre äger rum finns minnen kvar. Det räcker att ta en promenad över parken Colle Oppio,

kullen ovanför Colosseum, där det finns flera mer eller mindre dolda grottor nedanför ruinerna till palatset Domus Aurea, som byggdes för kejsar Nero. Några grottor användes av den postfascistiska ungdomen för sammankomster och rollspel – hobbitarna bor ju i utgrävda kullar. På en mur syns parollen "Fascismo. Nihilismo." Bakom en metall dörr målad i rött, vitt och grönt lär Giorgia Melonis speciella tillhåll ha legat.

Giorgia Melonis första kulturminister Gennaro Sangiuliano tvingades avgå i september 2024 efter beskyllningar för att ha spenderat statliga pengar på sin älskarinna. Med honom försvann ett kulturprojekt som mer än någonting annat skulle representera en före detta subkultur som blivit bärande för en hel politik: en dubbelutställning om Pier Paolo Pasolini och Yukio Mishima. Den ene var en kommunistisk poet och filmregissör från den norditalienska landsbygden, en radikal motståndare till konsumtionssamhället och den globaliserade kapitalismen, en folkhjärte som under oklara omständigheter mördades i november 1975 på stranden i Lido di Ostia nära Rom. Den andre var en japansk författare till otaliga romaner, noveller och skådespel, en glödande nationalist som, efter att förgäves ha uppmanat militären till revolt mot demokratin och för en restaurering av kejsardömet, begick *seppuku* (självdöd) i november 1970. Inför medierna högg han sig med ett svärd i magen samtidigt som en medhjälpare högg av hans huvud. Hans böcker

har en förvånansvärt stor spridning i Italien.

Både Pasolini och Mishima betraktas som trogna kämpar för den sanna, äkta nationen som dog hjälteöden inom ramen för en *nobility of failure* (enligt japanologen Ivan Morris) – en inställning som mer än någon annan definierar det italienska förhållandet till det egna landet och den egna kulturen.

Två missförstånd ledsagar den italienska höger-radikalismen när den betraktas utifrån. Det ena är misstanken att den, efter att den segrat, kommer att gå tillbaka till Mussolini och den gamla fascismen. Så är det inte – av den enkla anledningen att den gamla fascismen var just *uno stile*, som endast under vissa omständigheter – de grandiosa fantasierna efter landets enande, det halva nederlaget i första världskriget, den försenade och sedan maktfullkomligt genomförda industrialiseringen, det militära beroendet av Tyskland – kunde utvecklas till en auktoritär och våldsam regim.

Den andra misstanken är att högerens offerkult bara är en förberedelse för en radikal nationalism som kommer att vända sig emot Europa, emot Nato, emot globaliseringen i alla dess former. Inte heller det är riktigt – snarare handlar offerkulten om en permanent uppsättning av tecken, symboler eller gester utan alltför mycket innebörd. De ska vara vackra, de ska stanna i minnet, de ska intyga att högeradikalismen är en levande rörelse. Våldsdåd har förekommit, till exempel mordet på två senegaleser år 2011 i Florens, utförda av en anhängare till den nyfascistiska rörelsen Casapound. Organisationen var snabb med att förklara dådet som en galnings verk.

Giorgia Meloni har suttit över tre år vid makten, och det ser inte ut som att hon kommer att lämna den under överskådlig framtid. Visserligen märks inslag av högeradikala idéer i hennes politik – dock inte i någon större omfattning – men framförallt är hon pragmatisk.

Samtidigt verkar post- eller neofascisterna ha lugnat ned sig. Det är som om de tappat energin för spektakulära uppträdanden och mordiska aktioner: uppväxten med *Sagan om ringen* tillhör det förflutna, Casapound har lämnat offentligheten och Pasolini och Mishima blir ett museiprojekt.

Så vad erbjuder Giorgia Meloni sina anhängare, så att de blir nöjda och om möjligt ännu fler? En *cultura di destra* (högerens kultur) – en kulturpolitik som går ut på att visa upp det italienska folkets enastående prestationer, från antikens Rom till futurismen. Den vill ersätta debatt och kritik med stolthet och tro och inleddes med att ersätta de utländska experterna, som för tio år sedan skulle modernisera de stora italienska museerna, med italienare.

”Inför medierna högg han sig med ett svärd i magen samtidigt som en medhjälpare högg av hans huvud.”

Denna politik är populär, inte minst när den riktas mot det statliga tv- och radiobolaget RAI (Radiotelevisione Italiana), som har utvecklats till en stat i staten, buren av en vänsterliberal konsensus med acceptans för mygel av alla slag. Fram till för några år sedan var det till exempel möjligt att direktsända en framstående programvärds begravning i tv. Bolaget har dock tappat en stor del av sin publik till privata sändare och digitala tjänster och framstår numera som en skugga av sitt forna jag.

Kulturen verkar vara det enda området inom politiken där man, utan alltför allvarliga konsekvenser, kan göra tabula rasa – rensa bordet och påbörja någonting nytt. Där kan man leka det permanenta uppbrottet utan att det verkligen kostar – *uno stile*, vad annars?

Giorgia Meloni citerar gärna Roger Scruton: ”The most important thing a living person can do is to find a home, build it, and pass it on to their children.” För henne är den engelske filosofen en intellektuell granne till Tolkien: ”Jag tror att Tolkien kunde formulera bättre än vi vad konservativa tror på”, förklarade hon i New York Times (21/9 2022).

Man undrar hur det ska gå: Är inte Tolkiens agrara drömvärld och Roger Scrutons föreställning om oikofili (kärleken till hemmet) i bred bemärkelse just motsatsen till en symbolpolitik som kräver ständig förnyelse? Det vill säga i motsatsförhållande till den permanenta revolten, till själva drivkraften i en högeradikal politik? Förmodligen är det så att extremerna hör ihop: Världen skall sättas i rörelse så att man äntligen får vara stilla, hemma. ■

Thomas Steinfeld är journalist och författare.

FOTO: TT

Så blev schack en spelplan i kalla kriget

Svensken Folke Rogard ledde världsschacket under åren då relationen mellan öst och väst var som kyligast. Hur mycket strök han den sovjetiska schacknomenklaturen medhårs?

AV HENRIK MALM LINDBERG

Under några decennier från slutet av 1940- till början av 1970-talet var Stockholm centrum för världsschacket, och Världsschackförbundet (FIDE) leddes av svensken Folke Rogard. Under samma period rasade kalla kriget mellan öst och väst och schack var den perfekta sinnebilden för den kampen, illustrerad otaliga gånger. Detta inrutade spel erbjöd en utmärkt scen med två antagonisterna som bekämpade varandra med hjälp av intrikata strategier, likt kalla krigets kraftmätning, politiskt, ekonomiskt och militärt.

Den nya sovjetiska regimen använde systematiskt schack som propagandaverktyg och, under kalla kriget, som del i krigföringen mot väst. Då var grundkravet att ha mästare som lojalt kunde hävda sig på brädet och visa socialismens överlägsenhet. Längre höll sig dock Sovjetspelarna mest på hemmaplan och vägrade delta i olympiader och andra stortävlingar i väst. Så länge ledningen inte var helt försäkrad om att Sovjet skulle visa sin överlägsenhet var den obenägen att ge utresetillstånd.

Strax efter andra världskrigets slut skulle den gamla schackliga stormakten, USA, spela mot den andra stora segrarmakten i kriget, Sovjetunionen, som ett led i att stärka

samarbetet länderna emellan. De amerikanska stjärnorna var segervissa efter att ha vunnit schack-OS fyra gånger på raken under 1930-talet. Chocken var stor när de unga Sovjetspelarna inte bara vann utan formligen pulvrerade det amerikanska laget med 15,5–4,5. Under de kommande två seklen skulle den enda seriösa konkurrensen till Sovjet komma från de egna satellitstaterna – innan en viss Bobby Fischer klev upp på scenen.

Det var kontexten i korta drag när den långa och välskraddade advokaten Folke Rogard fick ta över rodret. Han var född vid sekelskiftet, in i Stockholms elitskikt i en familj där den kraftfulla modern, Lilly Rosengrén, var en av huvudstadens mest framgångsrika affärskvinnor under 1910- och 20-talen. På FIDE-kongressen i Paris 1949, kort efter Berlinblockaden och kuppen i Tjeckoslovakien, tog Rogard ordförandesklubban från sin företrädare nederländaren Alexander Rueb. Han var den givne kandidaten, som därmed gavs förtroendet att driva schackets intressen internationellt och vidga dess domäner, det vill säga rekrytera nya medlemsländer och skapa en schackets infrastruktur. Som FIDE-ordförande fick han gott om tillfällen att nyttja sina advokatfärdigheter, inte minst medlandet och förmågan att utforma avtal och överenskommelser så att bägge parter såg sig som lite av vinnare.

Matchen mellan Bobby Fischer och Michail Tal i Leipzig 1960 slutade oavgjort. Annars dominerade Sovjetunionen på schackbrädet, tills Fischer tolv år senare till slut tog hem världsmästerskapet.

Forts. →

”Visste Rogard att schacket utnyttjades så till den milda grad för utrikespolitiska syften, främst men inte enbart, av östblocket?”

Rogard var nu inte någon duvunge i sammanhanget. Den 18 oktober 1940 kunde Aftonbladet rapportera att advokaten ”sågs göra ett besök på ryska legationen”, belägen på Villagatan 17. Syftet var att under brinnande världskrig, med hjälp av ambassadören Alexandra Kollontaj, få till stånd en match mellan Stockholm och Moskva för att stärka det schackliga utbytet. Våren 1942 bjöds han till kongress i Salzburg på 1600-talsslottet Mirabell, där Europeiska schackförbundet skulle konstitueras. Den skapelsen var ett sätt för Nazityskland att stärka sitt grepp över schacket och schackförbunden i det tyskockuperade Europa, och Rogard fanns på plats för att försvara svenska intressen.

Att Rogard fick ordförandeskapet i FIDE berodde naturligtvis inte på hans insatser för det naziledda Europeiska schackförbundet, utan på att han gjort en organisatorisk kraftinsats och delvis på egen hand finansierat interzontturneringen i Saltsjöbaden sommaren 1948. Tävlingen var den första i sitt slag efter andra världskriget. Innan dess hade FIDE haft en obetydlig del i världsmästerskapet, men vid kongressen i Haag 1947 hade organisationen lagt fast en plan för att skapa ett system med kvalificerande tävlingar, där många fler spelare kunde få chansen att spela om titeln. Både öst och väst var i princip för ett system där världsmästaren skulle koras efter att man fått fram en utmanare via en rättvis kvalificering. Problemet var bara att ömse sidor hade mycket olika uppfattning om vad som var rättvist, delvis beroende på att Sovjetunionen hade en suverän överlägsenhet i potentiella VM-kandidater visavi väst.

Sovjetunionen hade nu inte bara sportsliga ambitioner utan ville också nyttja schacket som ett propagandaverktyg. Det har bland andra historikern Olov Wenell, som har skrivit avhandlingen *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945–1958*, visat. Vi vet att man från sovjetisk sida hade ambitioner att vidga utbytet med Sverige på olika sätt. I början av år 1946 tryckte den sovjetiske ambassadören Ilja Tjernysjev

på för att partiledningen i Moskva skulle fatta beslut om kultur- och idrottsligt utbyte med Sverige i syfte att bemöta en vidgad amerikansk och engelsk aktivitet på området. Utrikesminister Molotov gjordes uppmärksam på att passivitet från sovjetisk sida på det ideologiska planet annars medförde risken att Sverige utvecklades till ”en kommersiell vasall” åt västmakterna och gled in i fel fälla.

När den andra halvan av VM-turneringen spelades i Moskva april–maj 1948 representerade Folke Rogard Världsschackförbundet i egenskap av vice ordförande. Till Moskva blev han inbjuden av VOKS (Allunionella sällskapet för kulturella kontakter med utlandet), en invitation som förmedlades via ambassaden i Stockholm. Efter sin tolvdagarsvistelse kunde han vittna om det stora intresse som fanns för schack i Sovjetunionen. Både i svensk dagspress och i propagandapublikationen *Nyheter från Sovjetunionen*, som gavs ut av sovjetiska ambassaden och även täckte det svensk-sovjetiska vänsällskapets verksamhet, beskrev Rogard i översvallande ordalag schackets upphöjda ställning, de utmärkta tävlingsarrangemangen under VM och det generösa stöd som schacket fick:

Schackspelet [...] åtnjuter myndigheternas liksom den stora allmänhetens förbehållslösa stöd och intresse. Likväl överträffade verkligheten mina förväntningar [...].

Interzontturneringen i Saltsjöbaden juli–augusti 1948 blev nästa viktiga byggsten i FIDE:s och Rogards försök att ordna det internationella schacket. Det var därtill starten för en ytterst aktiv period med stora mästerskapsarrangemang i Sverige. Vår neutralitet gjorde att bägge sidorna lättare kunde få med sina spelare. När FIDE försökte lägga en tävling inom östblocket, såsom VM-kandidatturneringen Budapest 1950, slutade det med att samtliga spelare från västländer uteblev. Amerikanen Samuel Reshevsky ville gärna delta, mot rätt betalning, och var kvalificerad, men kalla kriget satte krokben. Kort före tävlingen införde USA ett absolut reseförbud för amerikaner till Ungern. Den ungerska regeringen hade nämligen låtit arrestera en affärsman från ITT, Robert A. Vogeler, och en folkdomstol hade dömt amerikanen till 15 års fängelse för spioneri. Rogard väjdade till ambassaden i Stockholm och till utrikesdepartementet i Washington i sina försök att få Reshevsky på plats. Till sist ställde han sig själv och sin organisation, FIDE, som garant för att inget skulle hända schackmästaren under tävlingen i Budapest. Men förgäves. USA:s stjärna fick aldrig något tillstånd.

Tio år senare var det omvända roller. Östtysken Wolfgang Uhlmann var kvalificerad att spela i en uttagningstävling till världsmästerskapet. Problemet var att tävlingen skulle spelas i Bergen-Dal i Nederländerna – alltså ett Natoland – och Östtyskland erkändes inte som nation, vilket gjorde det svårt för östtyskar att få inresetillstånd. Uhlmann

FOTO: GETTY IMAGES

Schackspelet pågick i skuggan av världspolitiskt maktspele, kärnvapenhot och propaganda. Nere t.v. firar Sveriges schackförbund 40-årsjubileum på Hasselbacken i Stockholm – Folke Rogard är den andre från vänster.

FOTO: TT

FOTO: GETTY IMAGES

FOTO: GETTY IMAGES

Forts. →

FOTO: TT

Folke Rogard med världsmästarinnan Elisaveta Bykova och VM-utmanaren David Bronstein vid landskamp Sverige–Sovjetunionen. Sovjetspelarna hade nyss landat på Bromma efter en segerrik vistelse i USA 1954. Längst till vänster står Vasilij Smyslov, som tre år senare blev världsmästare.

valde att försöka resa ändå, trots att han saknade ett så kallat *temporary travel document*. Rogard gjorde även denna gång sitt yttersta. Genom sina kontakter både i Tyskland och i Nederländerna samt på svenska UD hade han försökt underlätta Uhlmanns inresa. Ironiskt nog befann han sig då i östtyska Leipzig, där schackolympiaden spelades.

När Uhlmann landade på Amsterdams flygplats Schiphol klockan halv två på eftermiddagen den 18 november 1960 väntade några tungt beväpnade militärpolis på den unge östtysken och tog honom i förvar i avvaktan på vidare order. Rogards ansträngningar intensifierades ytterligare för att få Uhlmann insläppt, alternativt att han kunde spela sina partier, kanske från transithallen på Schiphol eller från en båt (!) som skulle befinna sig strax utanför nederländskt territorialvatten. Uhlmann själv var märkligt oberörd av dramatiken och höll leende hov framför storögda journalister med kamerorna i högsta hugg. Med största sannolikhet ville östtyskarna – med Moskva i ryggen – ta politiska poänger på att en leende ung schackspelare inte fick spela. Det vill säga: Uhlmann var bonden som offrades för att vinna en utrikespolitisk framgång och ställa västsidan i dålig dager.

Det finns otaliga exempel på hur schack och politik vävdes samman under dessa år av konfrontation mellan öst och väst. Ett intressant tillfälle var vid FIDE-kongressen i Köpenhamn sommaren 1950, Rogards första i ordföranderollen. Kongressen avslutades med en fredsresolution som lästes upp av svensken. Där föreslogs att världens länder, oavsett meningsmotsättningar, skulle arbeta för att skydda freden i världen. Resolutionen ska ses i ljuset av Sovjetunionens målmedvetna agerande vid denna tidpunkt. Här finns en parallell till Stockholmsappellen som lanserades i mars 1950 på en konferens i

Stockholm av organisationen Världsfredsrådet, som uppmanade till nedrustning och fredsarbete. Men Världsfredsrådet och Stockholmsappellen var inga opolitiska initiativ utan styrda från Moskva och där kommunistpartierna i västvärlden hade till uppgift att driva fredsfrågan som en murbräcka för att tillmötesgå Moskvans intressen.

Viktiga inslag i den tidigare aviserade sovjetiska propagandaoffensiven mot Sverige blev de så kallade vänskapsveckorna. Den nye Sverigeambassadören, Konstantin Rodionov, tog initialt kontakter med VOKS ordförande i Moskva, Denisov, i maj 1951 och slutligen med självaste utrikesminister Molotov, som antagligen gav sitt godkännande för att en "schackdelegation" skulle skickas från Sovjetunionen till vänskapsveckan. När en sovjetisk kulturdelegation sedan gästade Sverige en vecka i september 1951 var det ett "arrangemang för stärkt vänskap och kulturutbyte mellan Sverige och Sovjetunionen". Hit kom VM-kandidaten och sedermera världsmästaren Vasilij Smyslov och spelade ett antal simultanuppvisningar – flera schackpartier samtidigt mot olika motspelare – till Rogards stora förtjusning. Vänskapsföreningen var entusiastisk över att ha etablerat ett samarbete med Sveriges schackförbund och kunde rapportera om stort intresse för Smyslovs besök hos olika lokalföreningar.

Frågan inställer sig om Rogard visste att schacket utnyttjades så till den milda grad för utrikespolitiska syften, främst, men inte enbart, av östblocket? Hans mantra var alltid att schack och politik inte hörde ihop och inte skulle sammankopplas. Den som nöjer sig med att läsa de offentliga hedersbetygelser som förmedlades i tidningar och offentliga rapporter och på presskonferenser kan förledas att tro att Rogard alltid strök den sovjetiska schacknomenklaturen medhårs. Men bilden som framträder i dokumentationen efter "schackadvokaten", som han ibland fick heta i dåtidens press, är en annan.

Folke Rogard kunde konsten att tala klarspråk – när det passade hans och FIDE:s syften. I takt med att han blev mer etablerad som ordförande kunde han då och då stå emot påtryckningar från Moskvans håll och läsa lusen av politruker inom schacknomenklaturen. Ibland genom att hänvisa till regler och bestämmelser som då var formulerade av eller avstämde med honom själv. Juristen i Folke Rogard lät inte förneka sig. ■

Henrik Malm Lindberg är docent i ekonomisk historia och har skrivit biografen FIDE President Folke Rogard. The Lawyer Who Organized Modern Chess in the Shadow of the Cold War.

LIVET

Fjärilarna som styr vår ekonomi

CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i Affärsvärlden.

Jag frågade vännerna i min bioklubb vilken film som var den bästa de såg innan jag anslöt mig. De var helt eniga om franska *Fritt fall*, av Justine Triet. Jag såg den så snart jag kunde, men blev gruvligt besviken. Och sur på mig själv, eftersom jag visste varför.

Jag hade låtit mig bli förväntansförgiftad. Problemet var ju inte den utmärkta filmen, utan min nyckfulla inre barometer, som gnällde att den inte var såå bra.

Över-förväntan-rus fungerar på samma sätt, fast åt andra hållet. En expert på affärskultur jag nyligen intervjuade berättade att svenska företagare som åker till Kina för första gången ofta blir upprymda när de märker att det "faktiskt går att göra affärer i ett sådant land också". Det hade man inte trott! (Norrmännen däremot, som borde plocka upp varenda kulturell vink, avfärdas som hopplösa.)

När man funderar på det ser stora delar av livet ut att dränkas i ett färgbad av förväntningar innan vi springer iväg och upplever det. Tänk bara på hur barn uppfyller föräldrars och lärares projektioner. Men trots förväntningarnas superkraft att forma verkligheten känns de rätt flummiga. De kan inte fångas in med fjärilshåv och studeras, de är sekundvis föränderliga, ofta omedvetna och inte sällan grundlösa. Fjärilar i magen inför en dejt eller ett tryck över bröstet i väntrummet hos doktorn osar inte precis vetenskaplighet.

Men simsalabim – om man studerar dem i flock förändras karaktären. På aggregerad nivå kristalliseras vingslag och irrationell vända till fakta och statistik. Mest synligt är det inom makroekonomi, där vardagliga förväntningar förvandlas till nyckeltal som långa räntor, prisutveckling och sparbeteende – mått och indikatorer som sysselsätter en hel armé av analytiker, företagare och centralbankirer.

Den främsta tummelplassen för förväntningar är givetvis börsen. Priset på aktier ska bestämmas av vad man tror om ett bolags framtida vinster. Ett amalgam av fakta och psykologi får kapitalet att dagligen rusa in och ut i olika aktiepositioner.

Inför våren är det ovanligt bubbligt i den ekonomiska förväntningsgrytan, inte bara på börsen. Investerare och hushåll uttrycker mer optimism

än tidigare, men med det brända barnets försiktighet. Alla minns förra årets förhoppningsfulla första månader, innan Trump blev crazy på ett nytt sätt.

I år simmar en hel flock svarta svanar runt i den globala dammen, redo att flaxa upp. Venezuela, Iran, kreditbubbla, Ukraina, Taiwan, AI-bubbla, Grönland ... Var är de vanliga vita? Undrar man.

Det har varit instabilt och olycksbådande under lång tid nu, men realiteten är ändå att börsen trots tullkaoset steg 14 procent förra året, och under 2026 väntas tillväxten bli runt sunda 2,5 procent. Det går helt enkelt bättre för Sverige än det ... känns.

Bland nationalekonomerna på hemmaplan råder rentav oro för att regeringen just nu gör sig skyldig till en spektakulär feltajmning: ovanpå en även i övrigt expansiv budget halveras dessutom matmomsen i april. Sådant blir det sockerchock av, sa Nordeas chefekonom Annika Winsth nyligen. Konsumenterna är redan rikare än de tror. Sparandet minskar, till exempel, ett tecken på att lilla kassakistan därhemma känns angenämt full. Ovanpå det läggs nu alltså en valfläskig moms-sänkning, som kommer att få konsumenterna att äntligen släppa det hårda greppet om plånboken. Fastighetspriserna väntas öka (lånetaket höjs ju också), bilförsäljningen drar igång och livet blir allmänt roligare.

Men risken är, enligt ekonomerna, att det alltför snabbt blir alltför kul och att räntan därmed måste höjas.

Det skulle inte bli populärt efter den obehagliga loop på räntebanan vi just återhämtat oss ifrån. Investeringar och konsumtion skulle kunna överreagera nedåt. Kanske. Hur som helst lär den regering som sitter vid makten då få huka sig i riksdagsbänkarna.

För på samma sätt som vi fastnat i en mental lågkonjunktur orienterar vi oss utifrån minnet av nollräntan före 2022. Det är den psykologin Riksbanken måste navigera.

I deras penningpolitiska protokoll försöker de nåla fast våra fjärilar, så att de inte flyger samman och formar ett inflationsspöke eller något annat obehagligt. ■

"Bland nationalekonomerna på hemmaplan råder rentav oro för att regeringen just nu gör sig skyldig till en spektakulär feltajmning."

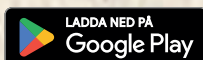
AXESS

TO RESEARCH.

Fördjupad förståelse för aktuella och existentiellt avgörande frågor – från extremistgruppers ideologiska värld till människans syn på mening i livet.

Premiär
5 februari

Ladda ned Axess Television

 **AXESS
TELEVISION**

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

FOTO: TT

TRADITION CIVILISATION

Margareta Melén läser Charles Lamb s. 58
David Andersson läser Gunnar Ekelöf s. 62
Lars Lönnroth om skrivkonstens förvandlingar s. 64
Maxim Grigoriev om Vladimir Sorokin s. 66
Torbjörn Elensky om kvinnor i Weimarrepubliken s. 68
Bengt Ohlsson tittar på *Love Actually* s. 69

KULTURRÅDET

Författaren
Gunnar Ekelöf med
dåvarande hustrun
Gunhild (Nun).
Läs mer på s. 62.

Charles Lamb (1775–1834)
skrev den mycket fram-
gångsrika *Shakespeares sagor*
tillsammans med sin syster.

FOTO: ALAMY

LITTERATURHISTORIA

Essäisten Lamb åter i ropet

Charles Lamb har uppnått klassikerstatus i Storbritannien. Hans avspända stil gjorde honom till en förnyare av den engelska essäformen. I flera litterära projekt samarbetade han med sin syster Mary.

Av **Margareta Melén**

Essäisten och kritikern Charles Lamb (1775–1834) är ett udda men icke desto mindre levande inslag i engelsk litteratur. Mycket riktigt kallas han också, i all värdsamhet, ”en litterär kuriositet” i David Carrolls biografiska studie *Charles Lamb. Man and Brother First* (2024). Många mindre studier om olika aspekter på hans liv och författarskap har utkommit, men den första fullskaliga Lambbiografen på över 100 år lät vänta på sig till 2022, då Eric G. Wilson publicerade tegelstenen *Dream-Child. A Life of Charles Lamb*. Hans och systern Mary Lambs samlade verk håller också på att ges ut av Oxford University Press. Man kan alltså verkligen säga att Charles Lamb just nu upplever något av en återfödelse.

Vid 43 års ålder var Lamb så övertygad om att hans litterära karriär gick mot sitt slut att han gav ut sina *Collected Works* i två volymer innehållande det mesta av hans dittillsvarande produktion, från det oundvikliga antologistycket *The Old Familiar Faces* (1798) till den utbuade farsen *Mr. H.* (1806). Om han hade lagt ner sin gåspenna vid den tidpunkten skulle han knappast ha varit ihågkommen idag, ännu mindre ha uppnått den kultstatus som gör att han dyker upp lite varstans i andra författares böcker, som till exempel i Helene Hanffs bästsäljande självbiografi *Brev från en bokhandel* (1970) eller i Mary Ann Shaffers *Guernseys litteratur- och potatisskalspajssällskap* (2008).

Lambs första essä under pseudonymen ”Elia” publicerades i *London Magazine* 1820 och blev en stor framgång. Så småningom gavs dessa Eliaessäer ut i bokform i två samlingar, *Essays of Elia* 1823 och tio år senare *Last Essays of Elia*. Sedan dess är de många favoritlektyr men inte

allas ”cup of tea”. Åtminstone inte enligt Sigfrid Lindström (”Tristan”), som i inledningen till sin översättning av urvalsvolymen *Essayer* (1952) inte tror att ”man kan tycka tämligen bra om dem”. Antingen måste man tycka ”att de är löst och tomt pladder, eller också blir man, var gång man slår upp på måfå i dessa causerier, genast på nytt förhäxad”. Enbart rubrikerna på de av Lambs Eliaessäer som givits ut på svenska som särtryck – ”Drömbarn”, ”En drinkares bekännelser” och ”Kort avhandling om stekt spädgris” – ger en idé om den avspända stilen och den ogenerade blandningen av ämnen. Den som kanske bäst har fångat egenarten i den essäistik som Lamb skrev med Elias röst är psykoanalytikern och kritikern Adam Phillips, som i sin introduktion till *Selected Prose* (1985, nyutgåva 2013) beskriver den som ”personlig, men inte intim; skenbart nonchalant, men finurligt utformad och alluderande”. Det var en stil som skulle göra Lamb till en av de stora förnyarna av essäformen i England bredvid Thomas De Quincey, William Hazlitt och Leigh Hunt.

”I viss, kanske ganska hög grad”, skriver Sigfrid Lindström om Lamb, ”beror väl hans popularitet på medkänsla och beundran för hans livsöde.”

Lamb föddes och växte upp i The Temple, ett område i London City med ärevördiga juridiska institutioner och en vacker kyrka rest av Tempelherreorden på 1100-talet. Området, som blev illa tilltygat under blitzten, har restaurerats pietetsfullt och är numera en av de populäraste inspelningsplatserna för historiska filmer och tv-dramer. Att The Temple utgjorde Lambs uppväxtmiljö beror på att hans far hade gjort sig outhärdlig som ett slags mellanting av betjänt och assistent hos en överrättsadvokat, som upplät en

Forts. →

Charles syster Mary Lamb (1764–1847) var psykiskt sjuk och dödade sin och Charles moder.

FOTO: ALAMY

bostad åt familjen Lamb i anslutning till sin egen. Bostaden skulle förbli Charles familjehem under de första 17 åren av hans liv. Som vuxen skulle han tillbringa ytterligare 16 år i samma område.

I sjuårsåldern sattes Lamb i Christ's Hospital, en anrik välgörenhetsskola där han mötte en annan nybörjare, Samuel Taylor Coleridge, som blev hans närmaste vän. Coleridge skulle tillsammans med William Wordsworth bana väg för den romantiska rörelsen i England. Lambs klena kroppsbyggnad och svåra stamning kunde ha gjort livet besvärligt för honom i tidens hårdföra skolmiljö. Men mot alla odds kom Christ's Hospital-åren att utgöra en förvånansvärt positiv period i hans liv. Det fanns något hos honom som gjorde att skolkamraterna behandlade honom med respekt.

E.V. Lucas, författare till den första stora biografen över Lamb i två volymer (1905), talar om honom som "den mest älskvärda gestalten i engelsk litteratur". Också Lambs samtida skildrar honom som mild och fördragsam, vilket inte alltid uppskattades av Lamb själv. När Coleridge i en dikt hyllar sin vän som "My gentle-hearted Charles" blev han upplyst om att ordet *gentle* "nästan alltid är liktydigt med enfaldig". Lamb var långtifrån enfaldig och inte helt okomplicerad. Under godmodigheten fanns andra egenskaper: en naturlig auktoritet som tillsammans med en osviktig näsa för andras sårbara punkter förklarar hans position som en samlande gestalt i Londons litterära värld.

Medan Coleridge och andra skolkamrater från Christ's Hospital kunde fortsätta sina studier vid universitetet började Lamb arbeta nästan omedel-

bart efter avslutad skolgång. Det var inte bara på grund av bristande medel utan också på grund av hans talsvårigheter; oratoriska färdigheter vägde då tungt vid universitetet. Ironiskt nog skulle Lamb lära sig att behärska sin stamning tillräckligt bra för att hålla publiken i sällskapslivet i andlös spänning och tålmodig väntan på att han skulle pressa fram sina fyndiga ordlekar och kvickheter. Medan de litterära vännerna ägnade sig åt studier och författande upptogs Lambs dagar av rutinarbetet som bokhållare på Brittiska Ostindiska Kompaniet, där han skulle stanna i 33 år. Allt kreativt skrivande måste klämmas in på stunder utanför arbetstid. När överrättsadvokaten avled 1792 förändrades också familjen Lambs tillvaro i grunden. De tvingades lämna rummen i The Temple för en dyster och trångbodd bostad i utkanten av Londons Red Light District. Värst var det för Charles Lambs elva år äldre syster Mary, som förutom sitt arbete som hemsömmerska tog hand om de alltmer ålderdomssvaga och handikappade föräldrarna och en inneboende faster. Dessutom kämpade hon med sitt eget ärftliga tungsinne.

Det fanns en grad av mental instabilitet i familjen som inte heller Lamb undslapp helt. I samband med en nervkollaps 1796 då han var 21 år gammal tillbringade han, som han skriver i lättsam ton till Coleridge, några "mycket angenäma" veckor på anstalt. Knappt återhämtad från sin egen kris började han notera oroväckande tecken i systemens beteende men hann inte få tag på en läkare innan tragedin var ett faktum. När han kom hem från arbetet en dag klev han rakt in i en blodig skräckhistoria som snart skulle återges i detalj i tidens press. Systemen hade under ett mentalt sammanbrott knivdödat deras mor och även hotat och skadat andra familjemedlemmar. Lamb fick vrida kniven ur hennes hand, och från det ögonblicket tog han inte bara kommandot över situationen utan också över hennes öde.

Hade händelsen ägt rum bara tre år senare, då en ny parlamentsakt trädde i kraft, skulle Mary ha blivit inspärrad på livstid. Som det nu var kunde Lamb driva igenom att han själv skulle ta det fulla ansvaret för henne. Hon hade fungerat som hans surrogatmamma under uppväxten och de var starkt bundna till varandra. Det blev ett åtagande på livstid i ständigt väntan på nästa utbrott som alltid kom. Från faderns fränfälle 1799 till Lambs egen död 1834, med avbrott bara för de perioder då Mary hade sina återfall och vistades på anstalt, skulle syskonen leva ihop i en tvåsamhet. När han 45 år gammal friade till skådespelerskan Fanny Kelly var det underförstått att också systemen skulle ingå i äktenskapet. Kelly, som med tiden skulle

öppna Englands första teaterskola, avslog frieriet vänligt men bestämt och Lamb gifte sig aldrig.

Trots sin sjukdom samarbetade Mary med brodern i olika litterära projekt, som till exempel den mycket framgångsrika *Shakespeares sagor*, en varsam bearbetning för yngre läsare av ett tjugotal av Shakespeares pjäser. Verket, som inte har varit ur tryck sedan det gavs ut 1807, hör tillsammans med Lewis Carrolls *Alice i Underlandet* och Kenneth Grahames *Det susar i säven* till de mest älskade engelska barnböckerna genom tiderna och är fortfarande populärt också bland vuxna läsare.

Påföljande år gjorde Lamb på egen hand en betydande insats som kritiker med *Specimens of English Dramatic Poets, Who Lived about the Time of Shakespeare*, där han skriver om ett antal halvt bortglömda renässansförfattare (till exempel Christopher Marlowe, Michael Drayton och William Drummond of Hawthornden), som levde ungefär samtidigt med Shakespeare. Några år senare, 1811, publicerade han två uppslagsrika essäer om Shakespeare respektive favoritkonstnären William Hogarth, som skulle befästa hans ställning som kritiker. Särskilt Shakespeare-essän har väckt uppmärksamhet och en del debatt genom att Lamb där anses hävda, som det står i översiktsverket *Litteraturens världshistoria* (1971–1974), ”den egendomliga uppfattningen att Shakespeare passade bättre att läsas än att framföras på scenen”. Men som Phillips påpekar säger Lamb inte att Shakespeare inte kan uppföras ”utan att en teaterföreställning är en helt annan upplevelse” som lite för lätt ”kan få oss att ryckas med genom att förenkla karaktärernas komplexitet”. Stor konst, menar Lamb, fullbordas inte förrän publiken med sin inbillningskraft möter konstnären på halva vägen.

Trots sin vänskap med sjöpoeterna saknade Lamb fallenhet för natursvärmeri. Han var, som han själv uttryckte det, praktiskt taget född och uppvuxen i en folkmassa. I sin korrespondens i början av 1800-talet med Thomas Manning, sinolog och upptäcktsresande, medger han också att han tycker att *Lyrical Ballads* (1798), diktverket med vilket Wordsworth och Coleridge startade den första romantiska skolan, bestod av ”rätt sövande prestationer”. Vid samma tid beskriver han för naturdyrkaren Wordsworth det stökiga livet runt Covent Garden med sina många prostituerade och småtjuvar, fylleriscener och slagsmål, ta-fast-tjuven-rop och stressade stadsvakter. På Fleet Street, försäkrar han, kan man aldrig känna sig oinspirerad: ”trängseln, själva smutsen och leran, solljuset på husfasader och gatläggning, tryckerierna, de gamla bokständer med köpslående präster, kaffehusen, ångan från soppköken,

”När han kom hem från arbetet en dag klev han rakt in i en blodig skräckhistoria.”

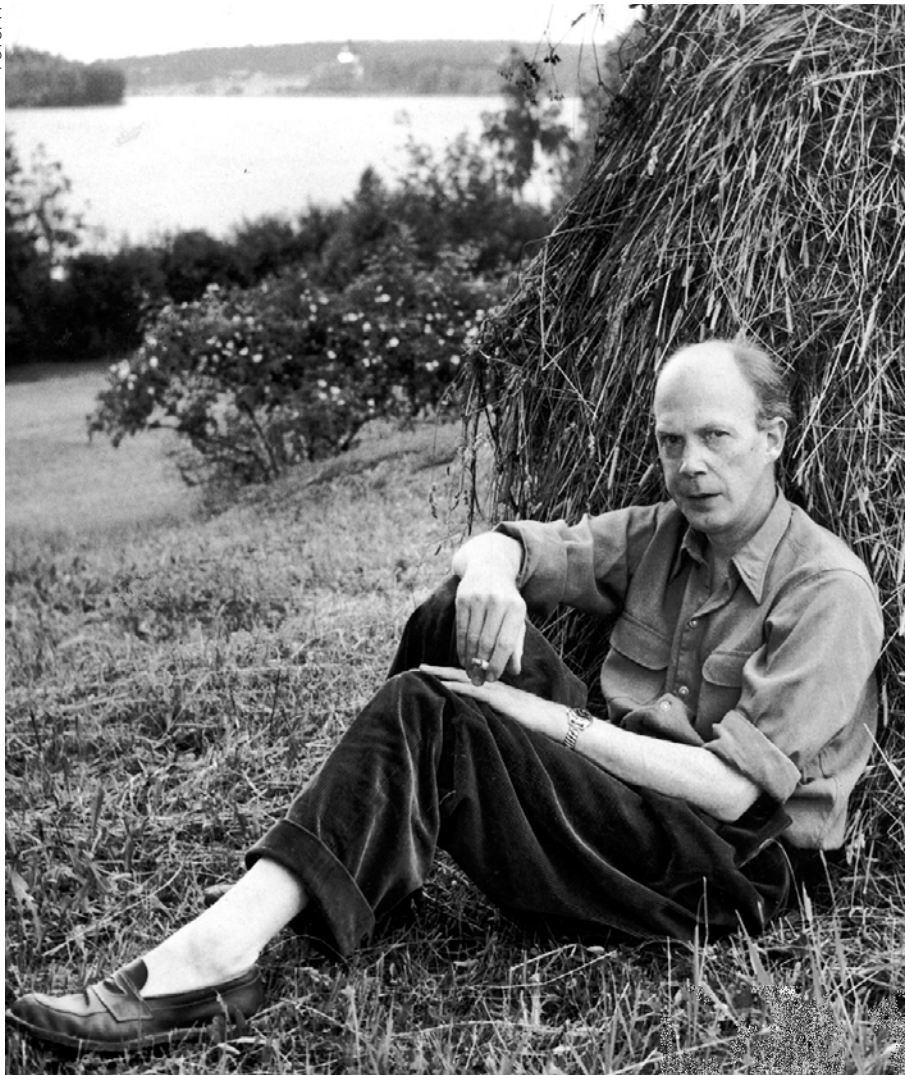
pantomimerna, hela London som en pantomim och en maskerad”. Lamb observerar allt omkring sig med en noggrann detaljrikedom och ett sinne för det lekfullt bisarra som förebådar Charles Dickens utan att vara lika uppenbart samhällskritisk. Som Elia skrev han sällan om politik i snävare bemärkelse utan reflekterar hellre över allmänmänskliga drag, som vår tendens att sabotera våra ledigheter med ”en tröttande ängslan för att ej få ut så mycket som möjligt av dem”.

När Lambs livsöde blev mer allmänt känt efter systemens död 1847 (hon levde i 13 år efter hans bortgång) kom han ganska snart att, med Phillips formulering, betraktas som ”förkroppsligandet av det viktoriaanska idealet av heroisk försakelse”. Thackeray lär ha blivit så gripen under läsningen av ett av Lambs brev att han tryckte det mot sin panna med orden ”Sankt Charles!” Faktum är att Lambs postuma popularitet inte så mycket byggde på hans författarskap som på den karaktär som man tyckte sig kunna utläsa av hans texter.

Som Phillips påpekar i sitt psykoanalytiskt inspirerade porträtt var det dock ”något oroväckande med hans kärlek till det måttlösa och opassande”. Lamb kunde med andra ord göra sig skyldig till vad vi idag kallar ett gränslöst beteende. Vid ett berömt och omskrivet tillfälle på en fest hoppade han bock över en annan intet ont anande och framåtböjd festdeltagare, något som väckte munterhet men också anstöt. De Quincey avslöjar i sina minnen att vännen ibland kunde säga saker som upprörde känslorna i sällskapslivet. Däremot tyckte en annan litterär sällskapsbroder, den utpräglad polemiske Hazlitt, att Lamb höll igen för mycket: ”Hans gyckel skulle vara det vassaste i världen om det inte vore för hans goda natur som trubbar av det.”

I det stora hela levde Lamb dock upp till beskrivningen att vara en av den engelska litteraturens mest älskvärda gestalter. ■

Margareta Melén är översättare och kulturskribent.

Gunnar Ekelöf (1907–1968) skrev både vacker poesi och prosa.

LITTERATURHISTORIA

För mycket och för lite Ekelöf

Svenska Akademien har givit ut Gunnar Ekelöfs dikter i fyra volymer. Men David Andersson saknar hans prosa.

Av alla utgåvor som finns med Gunnar Ekelöfs dikter torde den mest lästa vara den Månpocketvolym som kom ut första gången 1983. Den bidrog till att Ekelöf fick en guldålder under 1980-talet. Självt önskade jag mig den i julklapp 1987, då jag var 15 år. Under de närmaste åren läste jag mer i den än i förmodligen någon annan bok.

Överhuvudtaget gavs en rad av våra främsta lyriker – till exempel Stagnelius, Fröding, Södergran, Gullberg, Boye, Martinson, Lindegren, Tranströmer, Aspenström, Lars Gustafsson och Lars Forssell – vid denna tid ut i billiga pocketvolymer. Det betydde väldigt mycket för poesiintresset i landet, i synnerhet bland de unga.

Förutom originalsamlingarna innehåller Månpocketutgåvan av Ekelöf en del dikter som hans änka Ingrid sammanställde efter hans död 1968, framför allt i *Partitur* (1969). Åtskilliga tidigare utgivna texter, både poesi och prosa, fanns också med i de åtta band av Ekelöfs skrifter som Reidar Ekner gav ut 1991–1993.

Reidar Ekner fick kritik för sitt sätt att redigera texterna. Kritiken var delvis berättigad, han var ibland alltför egensinnig, men blev inte sällan oproportionerlig. Ekner fick överhuvudtaget inte det erkännande han förtjänade som Ekelöfforskare. Han hade en enastående kännedom om författarskapet, han var vän med Ekelöf och hjälpte honom att sammanställa nya böcker. Ekner utkom 1970 med en bibliografi över författarskapet, där alla Ekelöfs publicerade texter finns förtecknade. Alla vi som senare har skrivit böcker om Ekelöf har haft ovärderlig hjälp av den.

År 2015 gav Svenska Akademien och Norstedts ut Gunnar Ekelöfs *Samlade dikter* i två band. De har nu givits ut på nytt och kompletterats med ytterligare två volymer. Del 3 innehåller dikter som har stått i tidningar och tidskrifter, del 4 efterlämnade dikter som inte trycktes under hans livstid.

Redaktör för alla volymerna är den lundensiske litteraturvetaren Anders Mortensen, som år 2000 lade fram doktorsavhandlingen *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*. År 2024 blev han välförtjänt vinnare av det nyinstittade priset Årets sågning för sin recension av Jesper Högströms Ekelöfbibliografi i tidskriften *Respons*. I de första två volymerna har han samarbetat med Akademiledamoten Anders Olsson, som 1983 doktorerade på avhandlingen *Ekelöfs nej* och som har skrivit förord till utgåvorna, i de senaste två tillsammans med litteraturvetaren Daniel Möller.

Akademins utgåva har flera förtjänster. Det är bra att man i de första två delarna trycker Ekelöfs diktsamlingar i ursprungligt skick. Ekner ansåg att Ekelöfs senare ändringar måste accepteras, vilket inte alltid var så lyckat. Redaktörerna har gjort ett stort arbete med att spåra upp okända Ekelöftexter och bidrar med värdefulla kommentarer.

Det finns samtidigt några frågor man kan ställa kring utgivningen.

Anders Mortensen utkom redan 1986 med en volym med titeln *Variationer*, med Ekelöfs dikter ur tidningar och tidskrifter. I förordet skrev han att syftet med utgåvan var att göra de litterärt värdefulla dikterna tillgängliga för en större läsekrets, medan däremot "oarbetat brödskriveri" lämnades utanför. Svenska Akademiens nya utgåva har inte samma kvalitativa inriktning; allt man har hittat publiceras.

En del av Ekelöfs efterlämnade dikter är av högt värde, han hade säkert tagit med dem i någon diktsamling om han hade levt längre. Åtskilliga har, som sagt, redan publicerats i Ingrid Ekelöfs och Reidar Eknars utgåvor. Ett exempel är den suggestiva dikt som avslutar Månpocketutgåvan och som inleds med orden "Den som säger: Allt är intet / skall du tillsäga mörkt / Intet är allt, du vågar / tillägga meningslösheten mening / och av ord göra ord".

Men många efterlämnade dikter skulle Ekelöf säkerligen inte ha velat se i tryck eftersom de inte är tillräckligt bra. Han hade höga krav på sina diktsamlingar, han arbetade alltid mycket med texterna. I en intervju med Matts Rying förklarade han: "Jag är inte född till att skriva, jag är ingen tillfällighetsdiktare, naturpoet, utan en arbetspoet. Ända från början har jag arbetat med massor av koncept."

Man kan därför undra om det är rätt att ge ut sådant som inte är av större litterärt värde. Frågan är inte enkel, även ofullgångna texter kan naturligtvis kasta ljus över författarskapet. Men de har främst ett intresse för specialister.

Till exempel finns i Akademiens utgåva en fånig text betitlad "Erlander m. Fru", som i sin helhet lyder: "Att en stat accepterar / så kroppsligt och intellektuellt / fula mskor / Det säger ngt om den staten". Det är uppenbarligen hastigt nedtecknat, Ekelöf har inte ens orkat skriva ut hela orden. Han uttryckte sig förvisso ofta kritiskt om samhällsutvecklingen i Sverige. Ett känt exempel är hans satiriska dikt "Till de folkhemske" i *Non serviam* (1945), där de funktionalistiska arkitekterna har gjort själva molnen fyrkantiga. Men den låg på en betyd-

"Men många efterlämnade dikter skulle Ekelöf säkerligen inte ha velat se i tryck eftersom de inte är tillräckligt bra."

ligt högre nivå. I en artikel i Aftonbladet nyligen kommenterade Göran Greider orden om Erlander: "Dikten är ju fruktansvärd. Den har en trumpsk uppsyn." Ekelöf blir alltså angripen för sådant han inte själv har valt att publicera.

Samtidigt som Akademiutgåvan tar med diktutkast som kanske borde ha stannat i byrålådorna saknas viktiga texter. En stor fördel med Reidar Eknars utgåva är att den även innehåller Ekelöfs översättningar och prosa, medan Svenska Akademien bara ger ut lyriken (plus fyra essäer som kommenterar författarskapet). Den som endast läser Ekelöfs poesi får en ofullständig bild av författarskapet. I sin essä "Från en lyrikers verkstad" skriver han att man kanske bör "syna begreppet lyriker, skald, poet i sömmarna. Enbart lyriker är väl numera ingen. Lyriken är en biprodukt, en liten del i litteratörens verksamhet".

Det finns flera skäl att läsa Ekelöfs prosa. Han uppfattas ofta som en svår poet. Men i hans prosa kan man hitta passager som kastar ljus över kryptiska inslag i lyriken.

I "Jag ser en förklädd prinsessa" i *Färjesång* (1941), liksom i andra dikter, finns anspelningar på Edith Södergran, som säkert många missar. Allusionerna blir begripligare om man läser Ekelöfs essäer om Södergran, i synnerhet "En vallfart – 1938". Han skrev den efter att ha rest till hennes hem i Raivola. Det var ett besök i sista stund. Edith Södergran dog redan

1923, men hennes mor Helena levde fortfarande 1938. Ett år senare angrep Sovjetunionen Finland, varefter Raivola förstördes och hamnade under sovjetiskt styre. Ekelöf tyckte att han fick en djupare förståelse för Södergran när han hade sett den miljö som hon skildrar.

Ekelöfs dikt "Jarrama" i *Non serviam* är tillägnad vännen S.T. (Skoglar Tidström), som stupade i spanska inbördeskriget. Han blir utförligt presenterad i prosatexten "Ett 30-talsöde" (även om han där kallas Håkanson).

I *En Mölna-elegi* (1960) skriver Ekelöf lite dunkelt om "en flakvagn som kom skramlande på kullerstenar". Betydelsen av detta minne blir klarare om man läser hans inledning till fotoboken *Livet i ett svunnet Stockholm* (1963). Han skriver där att Stockholm i början av 1900-talet var tystare, innan den omfattande biltrafiken hade lagt en ljudmatta över staden. Man kunde höra en hästdragen bryggarevagn redan på tre fyra kvarters håll.

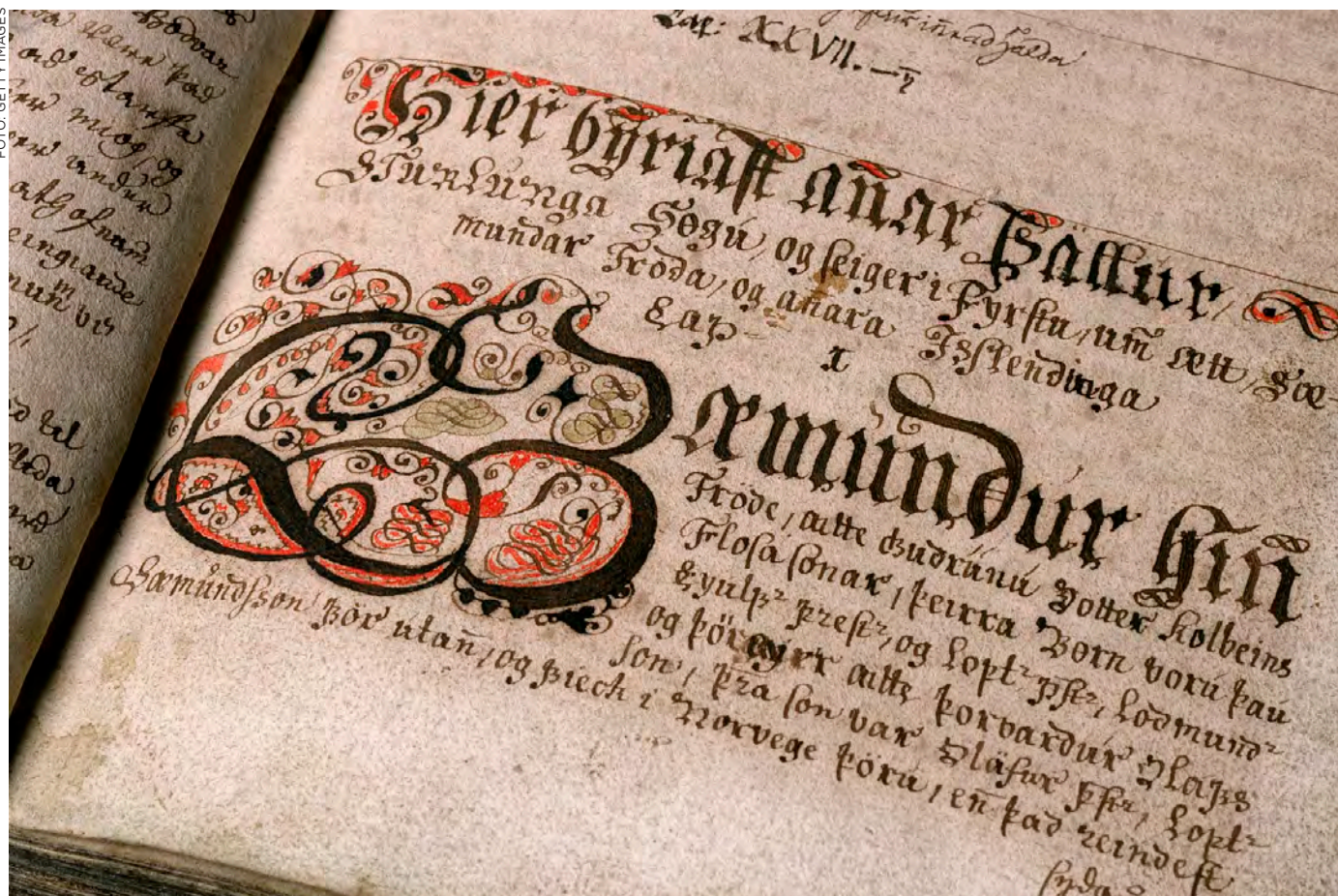
Framförallt bör man läsa Ekelöfs prosa för dess egen skull. Han var en lysande stilist. Det var poesin som gjorde mig till Ekelöfentusiast i tonåren, men snart började jag tycka lika mycket om hans prosa. De två samlingarna med "småprosa", *Promenader* (1941) och *Utflykter* (1947), liksom essäsamlingen *Blandade kort* (1957), är böcker som jag ofta återvänder till. Det gäller också många av de texter som blev tillgängliga genom Reidar Eknars volymer, och artiklarna i *Bonniers Litterära Magasin* (BLM), som Gunnar Ekelöf-sällskapet har gett ut.

Intresset för Ekelöf är knappast lika stort idag som det var på 1980- och 90-talen. Det går inte längre att köpa någon av hans prosaböcker på Bokus eller Adlibris (förutom som e-böcker). Det vore en välgärning om något förlag tryckte dem på nytt. Och gav ut hans dikter i en ny, billig pocketutgåva. ■

David Andersson är författare och redaktör i Axess.

Akademiens utgåva.

Medeltida manuskript med isländska sagor.

LITTERATURHISTORIA

Från vaxtavlor till AI

Thomas Götselius skildrar hur skrivandet har förändrats från antikens papyrusrullar till dagens ordbehandlare.

Lars Lönnroth har läst hans bok.

Att skrivkonstens regler och materiella förutsättningar har betydelse för den text som skrivs är en sanning så självklar att litteraturhistoriker först på den senaste tiden lagt märke till den. Man visste förstås att medeltida munkar plitade på pergament och att vikingar

ristade runor på sten, samt att dagens ungdom skriver med tummarna på mobilen och inte längre lär sig skrivstil i skolan. Men att ägna tankemöda åt så till synes triviala ämnen föll knappast någon svensk litteraturvetare in förrän en tysk profet vid namn Friedrich Kittler på 1980-talet uppenbarade sig med teorier om "Aufschreibesysteme". Numera skrivs det och talas också i Sverige om "nedskrivningssystem" och "textens materialitet".

Och den som hos oss gör ämnet särskilt intressant är utan tvivel Thomas Götselius, litteraturprofessor i Stockholm med inriktning på mediehistoria.

Götselius har nu publicerat ett lärt och välskrivet verk om skrivkonsten som börjar med antiken och slutar med vår digitaliserade nutid, *Författarens hand. Sex kapitel ur handskriftens litteraturhistoria* (Glänta produktion). Något heltäckande översiktsverk är det dock inte utan snarare en essäsamling som gör

nedslag i sex olika perioder av Västerlandets litteraturhistoria. Kapitlen har som regel sin utgångspunkt i ett konstverk, en litterär text eller ett författarskap som får illustrera det förhärskande skrivsystemets egenart och litterära användning.

Första kapitlet handlar om antiken och utgår från en känd pompejansk väggmålning av ett högutbildat äkta par som håller fram sina skrivverktyg: hustrun ett skrivstift och ett par vikbara vaxtavlor, hennes make en fjäderpenna och en rulle papyrus. Här visas sedan hur det muntligt diktade eller diktade men efter hand också i skrivakten nyskapade verket utformas med alfabetets hjälp, antingen som koncept i kursivstil på vaxtavlor eller i mer permanent form som präntad text på papyrusrullar. Utvecklingen leder till en växande klyfta mellan en *auctor*, en upphovsman eller författare (som Vergilius eller Cicero), och en *scriptor*, skrivare, ofta en slav som skrev efter diktamen.

Därefter kommer ett kapitel som handlar om skrivandet i de medeltida klostren. En utgångspunkt är den skillnad som där görs mellan *Scriptura*, Bibeln eller den heliga skrift, och *litterae*, annan litteratur.

Vaxtavlor används fortfarande, men papyrusrullen har ersatts av djurhudar som med stor möda omvandlats till pergament, för att sedan prydas med vackert utformade bokstäver och bindas ihop till en kostbar lunta, en *codex* i kyrkans tjänst. Skrivarbetet betraktas som en helig och ofta plågsam plikt som munken måste underkasta sig för sin själs frälsning. Möjligheten till självständigt skapande är begränsad till ett fåtal kyrkofäder som Augustinus eller fromma makthavare som den heliga Birgitta. Andra skribenter måste ödmjukt finna sig i Skriftens tyranni och i princip bli trogna avskrivare av andras texter.

Tredje kapitlet handlar om ”pennans renässans”. Det har sin utgångspunkt i Albrecht Dürers bekanta träsnitt från 1514 av Bibelöversättaren Hieronymus i sin trivsamma skrivarstuga med sitt tama lejon vilande på golvet. Nu stärks den enskilde författarens ställning. Skrivstilen börjar användas för individuell mänsklig kommunikation, till exempel mellan vänner eller älskande par. Det underlättas av papperets seger över det dyra pergamentet och det gutenbergska boktryckeriets övertagande av klosterbrödernas mödosamma präntande av heliga luntor.

Redan dessförinnan hade den lärde Abélard och hans elev Héloïse börjat skriva kärleksbrev till varandra och den antiksvärmande humanisten Francesco Petrarca diktat kärlekssonetter som under renässansen får efterföljare i hela Europa.

Kapitel 4 skildrar skrivkonsten som maktens instrument under den svenska stormaktstiden och utgår från biskop Haquin Spegels *Guds Werk och Hwila*, ett mäktigt versepos från 1685 om den gudomliga skapelsen. Det är fyllt av metaforiska hänvisningar till författarens penna som ett redskap i Guds och härskarnas tjänst.

Under denna period blir det nödvändigt för kyrkans och rikets ledare, men även för dess ämbetsmän, militära

”Götselius har nu publicerat ett lärt och välskrivet verk om skrivkonsten som börjar med antiken och slutar med vår digitaliserade nutid.”

befälhavare och sekreterare, att behärska skrivkonsten för att kunna styra med hjälp av dokument som samlas i arkiv och kungliga kanslier. Men det blir också viktigt för vanligt folk att lära sig läsa för att klara husförhören och ta del av maktens påbud.

Detta är de kungliga kopisternas och den tyska skrivstilens tid.

Nästa kapitel behandlar romantikens skriftvanor, med Carl Jonas Love Almqvist som paradexempel. Detta är en tid då fantastiken släpps lös i skriften och den tyska kanslistilen ersätts av den mer lättlästa engelska skrivstil som till nyligen har varit i bruk. Dessutom börjar den individuella handstilen ses inte bara som en garant för textens autenticitet utan också som en nyckel till den individuella personligheten.

Almqvists författarskap passar särdeles väl för Thomas Götselius syften, eftersom Almqvist inte bara själv var en ärkeromantisk diktare i flera olika genrer utan dessutom under olika perioder i sitt liv verkade som skollärare, rektor, präst, journalist och reformpedagog. Han var författare till en rättstavningslära och en språklära för ungdomen och var dessutom väl förtrogen med tidens arkiv och bibliotek.

I företalet till andra utgåvan av ungdomsverket *Amorina* introducerar han ”det röda manuskriptet”, som skrivet med rött bläck uttrycker en säregen andes skräckvisioner. Också i sina sena, omsorgsfullt handskrivna texter efter flykten till USA ger Almqvist uttryck för ett slags handskriftens metafysik, fast nu i mindre romantisk och mer materialistisk anda.

Det sjätte och sista kapitlet i Götselius bok behandlar affärskontorets avskiljande från hemmet under 1800-talet och utvecklingen av ett disciplinerat och effektivt skrivarbete med kopister som sliter hårt med sina stålpenor tills skrivmaskinen introduceras kring

sekelskiftet 1900. Utgångspunkt är en novell av Herman Melville, *Bartleby, skrivaren – en berättelse om Wall Street*, från 1853. Huvudpersonen är en stackars kontorsslav som fått värk i kroppen av att stå vid pulpeten och kopiera texter, gör uppror mot sin arbetsgivare och slutar i elände. Sist följer en efterskrift där Götselius kortfattat skisserar den vidare utvecklingen mot datorer, digitalisering och slutligen AI.

Det är ett nöje att följa Götselius briljant essäistiska framställning, med dess många originella synpunkter på sambandet mellan skrivsystem och litteratur. Men i längden irriteras man över bristen på definitioner och tydlig periodavgränsning. Vad menas mer exakt med ”nedskrivningssystem”? Bestäms ”systemet” i första hand av alfabetet, skrivredskapen, skrivstilen eller den sociala skrivsituationen? Eller av alla fyra? Exakt hur går övergången till från ett system till ett annat?

När börjar det nya systemet gälla, när dominerar det, när slutar det? Kan flera system existera samtidigt på samma plats? Finns ingen statistik som kan belysa sådana frågor mer precist, åtminstone vad gäller de senaste tidsperioderna? Och varför skriver Thomas Götselius inte ett ord om runskriften, som ju verkligen haft stor betydelse i Nordeuropa och vars samband med minnesinskrifter, runmagi, rundiktning och personliga meddelanden förtjänar att behandlas i ljuset av modern medieteorier?

Fast kanske bör man inte klandra Götselius för att han inte besvarar alla dessa frågor utan istället glädjas över att han lockar läsaren att själv gå vidare på egen hand. Säkert är att han har skrivit en stimulerande bok som förtjänar att få ett stort inflytande på svensk litteraturforskning. ■

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap.

Vladimir Sorokin, född 1955, har i 40 år skildrat den ryska kulturens undermedvetna lager.

LITTERATUR

Sorokins våldsamma dystopier

Vladimir Sorokin har under flera decennier satiriserat Ryssland. Numera är hans böcker förbjudna i hemlandet, skriver Maxim Grigoriev.

I 40 år har författaren Vladimir Sorokin skildrat den ryska kulturens undermedvetna lager. Projektet inleddes 1985, då hans första alster publicerades i en rysk

konsttidskrift tryckt i Paris och New York. Sedan har det fortsatt i ungefär samma stil: ett obscent remixande av högttravande kulturklassikerprosa med fängelsejargong, spelliknande ultravåld och burlesk humor. Det kommunistiska systemets kollaps gjorde det möjligt för hans verk att utkomma i hemlandet.

Han blev knappast folkkär men likväl en bästsäljande representant för den postsovjetska romanen, tillsammans med Viktor Pelevin, Ljudmila Ulitskaja, Tatjana Tolstaja och några fler. Fram till nu, vill säga. År 2023 förbjöds hans senaste roman till sist återigen i hemlandet. Cirkeln var sluten, en epok avslutad.

Sorokin har parodierat såväl ryska ultranationalister som den liberala intelligentians heliga kor. Romanen *Blått fett* (1999, på svenska 2001) blev både litterärt och publikt hans genombrott. Genom att kлона Dostojevskij, Nabokov, Tjechov och andra storheter har man i framtiden någonstans i Sibirien börjat

utvinna ett magiskt ämne, blått fett. Ämnet produceras när klonerna framställer en prosa som låter helt och hållet som originalen, men som är tömd på mening – ett AI långt före Chat GPT. Lagret stjäls så småningom av ryska patrioter, det som Sorokin kallar ”jordknullarorden”, och hamnar i ett alternativt förflutet, där Adolf Hitler och Josef Stalin är kompisar och Stalins älskare heter greve Chrusjtjov.

Det visade sig att denna blandning av slapstickhumor, hatisk kultursatir och höglitterärt finlir blev för mycket för just nationalisterna, som ju gärna knöt ihop *Blut med Boden* för att anfäkta ”ryska värderingar”, varav en viktig sådan var ”inga könsord”. Hos Sorokin flödar det av grovheter på ett sätt som bara överträffas av kåkfarare och byggarbetare. En spektakulär, i sig mycket sorokinsk aktion anordnades 2002 av den populistiska, protofascistiska ungdomsorgani-

sationen Idusjtjie vmeste (i folkmun Putinjugend), som låtsasspolade romanen i en toalett av skumplast. Samma år drogs han inför rätta för pornografi, men vann när expertutlåtandet gjorde gällande att de erotiska skildringarna i romanen var konstnärligt befogade och i enlighet med berättelsens inre logik. Romanen översattes till ett flertal världsspråk, liksom till svenska.

Sedan dess har Sorokin främst ägnat sig åt att skriva dystopier, alltmer dystra och alltmer våldsamma. Hela sju av dem finns på svenska, såsom *I det heliga Rysslands tjänst* (på svenska 2008) och *Socker-Kreml* (på svenska 2024). Inte sällan har de utspelat sig i samma alternativa universum, gärna något halvsekel fram i tiden, då den ryska kulturfären återgått till en postmodern medeltid och smält ihop med Kina eller tvärtom undanträngts av Kina och väst till en mindre statsstat. Kulturen har helt enkelt på något sätt upphört – liksom humanismen.

I *Snöstormen* (2010, på svenska 2013) fann Sorokin en kammarliknande, subtilare form, som mer förmedlade en stämning än chockerade, men hans grundstråk har förblivit detsamma och alltid skildrat detta tillstånd ”efter kulturens fall”.

Sorokins senaste roman *Skazka* (Sagan, 2025) är ett exempel på hur han delvis har kört fast i sin egen estetik. Romanen är ytterligare en allegorisk resa genom den postapokalyptiska ryska ”efterkulturen”.

Fjortonårige föräldralöse Ivan bor ensam i en jordkula intill en soldatkyrkogård och ett sopberg. Under sina dagliga turer bland soporna hittar han en klump magiska ruttna hundinälvor. I utbyte mot att han begraver dem utlovas han av en varelse med tre huvuden – Tolstojs, Dostojevskijs och Tjechovs – att få sin innersta önskan uppfylld. Han önskar sig genast att mamma och pappa lever och att ingenting har förändrats.

Efter att ha fått vara karaktär i tre pastischer på de ovannämnda klassikerna hamnar Ivan till sist i barndomens trygga hamn: en liten sovjetisk datja, där allting är precis som förr. Pappa tittar på fotboll, mamma lagar borsjtj. Den lilla gården svävar i en komplett tomhet.

Att läsa Sorokins i ordets egentliga

”Sorokin har parodierat såväl ryska ultranationalister som den liberala intelligentians heliga kor. Romanen *Blått fett* blev både litterärt och publikt hans genombrott.”

mening skurrila fantasier har alltid varit mer underhållande än kusligt. Lika lätt som det varit att tycka om hans verk har det varit enkelt att avfärda dem som till intet förpliktande. Ungefär som den postmoderna romanen i allmänhet, med dess medieavtrubbade människoskal, vilka förgäves letar efter mening i medialiserad meningslöshet.

Svårare att avfärda är hans förra, mörka och våldsamma roman *Nasledije* (Arvet, 2023). Den drogs, som jag nämnde ovan, tillbaka av förlaget i samband med utgivningen efter påtryckningar ”uppifrån”, för att ifjol återutges på ett emigrantförlag. Det är nog det första verket av Sorokins penna som jag verkligen upplever som obehagligt, och som också är ett mer estetiskt ambitiöst verk, i nivå med det nu 25 år gamla *Blått fett*.

Romanen inleds på ett tåg på transsibiriska järnvägen. I den sista vagnen pågår en iskall tortyrverksamhet mot politiska fångar, vilkas lik efter förhör skärs upp och skickas till ångloket för att användas som bränsle. Den tolvåriga Alja undkommer med livet i behåll efter en våldtäkt och med ett avskuret finger. Hon tigger sig genom tågsättet under giriga blickar och burleskt skrällande, sittande naken på en benlös krigsinvalids axlar (detta, får vi veta i slutet, är den stilige doktor Ganin som försökte rädda folket från epidemin i *Snöstormen*).

Den sista delen av romanen är en landsortspastoral, där överklassintelligentia dricker svagdricka och diskuterar det ryska kulturarvet, frågar sig varför människor mördar samt förbereder sig för att inmundiga en av gästernas senaste skönlitterära alster (i denna värld skriver man inte längre böcker på papper, i ljud eller ens i hologram, utan i mjölk som man ystar, kärnar och på

andra sätt förädlar och förtär).

I en rimlig verklighet hade Sorokins verk nog förblivit *outsider art*: kuriosa för finsmakare. Men vi lever i en orimlig värld, och det kulturhat som Sorokin gestaltar kan bara komma ur svikna förhoppningar. Det är som ville han säga: En kultur som inte förmår stävja, behandla och bota grymheten, den grymhet och hjärtlöshet som i en banalare form utmärker allas våra liv, är inte värd att kallas för kultur.

Den meningslöshet man som läsare erfar när romanen från ultravåldet skiftar till skildringen av en kvinna som går runt i sitt gods, bläddrar i Jonathan Littell och funderar på varför folk är så grymma mot varandra där ute är långt starkare än den kulturlösa avtrubning och det avförmänskligande som dittills gestaltats.

I sina bästa stunder framstår Sorokin alltmer som en arvtagare till 1900-talets störste ryske prosaist: Andrej Platonov. Visserligen en grövre, mer cynisk och mycket ojämn sådan.

Men på samma sätt som Platonov genom sin förvridna imitation av sago-prosa, sovjetisk nyhetstext, ingenjörsjargong och folkfyllemetafysik lyckades gestalta det kommunistiska projektets vansinne och grymhet lyckas Sorokin med sina perverterade parodier förmedla något av den tomhet som man idag kan erfara inför den så kallade kulturen, eller snarare ”efterkulturen” och alla dess ”värden”. Den ryska först och främst, med dess eviga avslöjande av alla former av humanism som hyckleri. Men inte uteslutande den ryska. Inget samhälle är idag immunt mot hjärtlöshet. ■

Maxim Grigoriev är författare och skribent.

Marlene Dietrich som Lola Lola i filmklassikern *Blå ängeln* (1930).

IDÉHISTORIA

Den omtumlande Weimartiden

Carl-Göran Heidegren fortsätter i sin nya bok att analysera Weimarrepublikens idéklimat. Nu skildrar han tre av dess mest berömda kvinnor, skriver **Torbjörn Elensky**.

Fascinationen inför Weimarrepublikens konst och kultur – dess musik, filmer, arkitektur, design, tänkare och kändisliv – verkar aldrig avta. Det är inte så konstigt. 1920-talet var överhuvudtaget ett årtionde då så mycket hände, och så snabbt, att det har få motsvarigheter i historien. Berlin var en av de mest dynamiska platserna, inte minst symboliskt. Det slutade så abrupt och brutalt där, till skillnad från i exempelvis Paris eller New York. Weimaråren är inkapslade mellan första världskriget och nazisternas maktövertagande, som ett historiskt preparat. Många känner sig kallade att tolka tiden

med facit i hand. Men det var verkligen inte så att allt pekade åt samma håll.

En av våra mest framträdande svenska kännare av epoken är sociologen Carl-Göran Heidegren, som i hög grad har specialiserat sig på de så kallade konservativa revolutionärerna. Det var tänkare som befann sig till höger, grovt sett, och som ibland retroaktivt har fått skulden för den tyska katastrofen. Heidegren har i böcker som *Preussiska anarkister* (1997, utvidgad upplaga 2016) och *Den högra handens tendens* (2022) skildrat dessa tänkare på ett sätt som gör dem begripliga för vår tid. Och redan 1993 var han, tillsammans med vännen och sociologen Göran Dahl, redaktör för det legendariska nummer 23 av tidskriften *Res Publica*, med temat "Konservativ revolution".

Heidegrens nya bok, *Nära sin nations längtan* (Bokförlaget Augusti), speglar Weimaråren genom tre av dess mest berömda kvinnor: dansaren Anita Berber, skådespelaren Marlene Dietrich och den mångfrestande Leni Riefenstahl. Den första är rättså glömd, den andra fortfarande en stjärna och den tredje ökad för sina filmiska hyllningar till naziregimen. Alla tre är de högst intressanta och, precis som Heidegren flera gånger har visat vad gäller de män han porträtterat, mera sammansatta än de vanligen framställs som.

Berbers dans, med dragning mot det erotiska och makabra, liksom hennes

självdestruktiva livsstil, med stora mängder alkohol och droger, låter han spegla den tyska nationens längtan under de första åren efter kriget. Det var år av kaos, kuppförsök och hyperinflation. Dietrich stiger däremot fram under stabiliseringsfasen 1924–1929, samtidigt som den nya sakligheten efterträder expressionismen som den dominerande konststilen. Nu var det amerikanism, ordning och utveckling som gällde. Riefenstahl får spegla krisåren i början av 1930-talet, då gatuslagsmålen mellan röda och bruna tilltar i intensitet och nationalsocialisterna alltmer närmar sig makten. Hon tog steget fullt ut, från ungdomens försök att bli dansare, via sin tid som skådespelare i en serie filmer som kretsar kring bergsklättring, till att regissera den stora propagandafilmen *Viljans triumf* och dokumentären om Berlin-OS 1936.

Det är briljant att spegla epoken genom dessa tre fascinerande och begåvade kvinnor. För man måste säga att även Riefenstahl var högt begåvad. Rent filmiskt är hennes verk väljorda, om än för en ond sak. Den kvinnliga friheten utmärkte sig i så hög grad under dessa år att feminisering av samhället sågs som ett lika stort hot eller löfte, beroende på ens egen ståndpunkt, som amerikaniseringen. Den kvinnliga krigsgenerationen påverkades på ett annat sätt än männen. Medan männen mötte fienden öga mot öga och fann en sorts balans i det risktagandet, famlade kvinnorna efter mål och mening och tog sina risker i den sexuella utlevelsen.

Redan i förordet till *Res Publica*-nummer 1993 skrev Heidegren och Dahl att turbulenta epoker bland annat kännetecknas av "en stark upplevelse av att inövade och invanda begreppsdistinktioner inte längre biter på verkligheten". Detta gäller i hög grad vår egen tid, och just därför är det så välkommet att få dessa böcker, som förklarar den hittills mest omtumlande av epoker för oss. De som levde då hade varken karta eller facit, och det har vi egentligen inte nu heller. Vi kanske kan lära av deras exempel om hur man orienterar sig i en kartlös terräng? ■

Torbjörn Elensky är författare och skribent.

KULTURRÅDET

Jag hulkar varje gång

BENGT OHLSSON
är journalist och
författare.

Richard Curtis *Love Actually* från 2003 har röstats fram till den bästa romantiska komedin. Genretypiskt utspelar den sig under julhelgen, men jag har sett den under alla årstider, fler gånger än jag vill erkänna.

När man lär känna en film på djupet finns varje "linje" i kroppen. Redan i Emma Thompsons första scen förnimmar man den som kommer längre fram, när hon lämnar julfirandet, flyr till sovrummet och stresstorkar tårarna med avigsidan av handen. Den äktenskapliga sängen lyser bakom henne, Joni Mitchell rosslar "Both Sides Now" och just när man inte tror att det kan göra mer ont klipps Mia in, makens sekreterare, som rör sig segervisst genom sitt sovrum med sin platta mage och chefens smycke runt halsen ...

Men under de senaste hulkande timmarna med filmen insåg jag, nästan till min lättnad, att även den här minutiöst hopfogade skapelsen har sina skönhetsfläckar.

Framför allt kärlekshistorien mellan den moderlöse Sam och "skolans coolaste tjej" Joanna. Sam är en spinkmört som ser ut att vara åtta år gammal. När Joanna sjunger "All I Want for Christmas Is You" på skolavslutningen ser vi att hon är i en ålder när tjejerna – vilket alla män bär plågsamma pojkminnen av – börjat smygröka och hänga med killarna i nian.

Tanken på att hon skulle kunna uppbåda något amoröst intresse för en blekfis som når henne till hakan är direkt bisarr. (Å andra sidan – hur sannolikt är det att den oförbätterlige incelen Colin stolpar in på en gudsförgäten bar i Wisconsin, av alla ställen, och blir översallad av pilska skönheter?)

En fläck av ett värre slag, eftersom den inte handlar om trist logik utan om en besk smak som sprider sig i munnen, hittar vi i historien om den bedragna Jamie som blir kär i sin portugisiska städerska Aurelia, tvärs över klassmässiga och språkliga vallgravar.

I slutet släpper Jamie sina julklapps-kassar och tar första bästa flyg till Lissabon. Han ringer på hennes dörr. Pappan öppnar, och Jamie stammar fram att han vill gifta sig med hans dotter. "Kom fort", ropar pappan inåt huset. "Det är en karl här, han vill gifta sig med dig." Varvid hans andra dotter träder fram. Hon är tjock och i konventionell mening fullare än Aurelia.

Det här är tänkt som en komisk poäng. Dottern frågar pappan om han tänker sälja henne till en främling. Pappan fräser: "Sälja? Jag kan betala honom!" Underförstått: han kommer aldrig att bli av med tjockisen annars.

Men här är det plötsligt inte roligt längre.

Greppet är tyvärr inte ovanligt: att det sker en förväxling och hjälten tappar hakan när det undersköna föremålet för hans kärlek är fet och ful, finnick och glasögonprydd. Men i såna lägen faller jag ur filmen och börjar tänka på ovidkommande ting. Exempelvis castingprocessen. Hur formulerades annonsen? I vilket skede började den rollsökande fatta att hens funktion var att genom kontrastverkan få en redan snygg person att framstå som ännu snyggare? Eller att få hjälten att känna sig lyckligt lottad som slapp bli ihop med en sån rugguggla?

Jag sjunker ner i ledsamma funderingar. Fantiserar om hur den vederstyggliga skådisen får rollen och gör den så bra att hon därefter får spela vederstygglig i film efter film. Vad gör det med en människa?

Regissören Richard Curtis har också skrivit manus till romcomklassikern *Notting Hill*, som möjligen är strået vassare än *Love Actually*. Men här har jag kunnat notera en skönhetsfläck som återkommer i båda filmerna: "skämt" om kukstorlek.

I *Love Actually* ritar rockvraket Billy Mack en pratbubbla i en reklambild för sina konkurrenter Blue och skriver i bubblan att de har små penisar. Och när Julia Roberts i *Notting Hill* ska platta till ett bröligt gubbgäng på en restaurang säger hon, med ett diaboliskt leende, att deras kukar säkert är stora som jordnötter.

Här faller jag ur filmerna igen.

Eftersom de tillhör den hyggligt barnvänliga kategorin har jag suttit i tv-soffor och sett dem med söner i späda ålder, och under de nyss nämnda scenerna har jag känt hur något dött i mig. Tänk att den här skiten ska lassas vidare, till den ena generationen efter den andra ...

Kvinnliga skribenter anmärker aldrig på kukskämten, kanske eftersom de tycker att "männen" gott kan ha sin beskärda del av kroppskomplexen. Och manliga skribenter undviker nogsnamt ämnet eftersom de inte vill misstänkas för att tala i egen sak.

Som sagt, nog finns det skönhetsfläckar.

Men snart sitter jag där igen och hulkar. ■

"Tänk att den här skiten ska lassas vidare, till den ena generationen efter den andra ..."

AXESS PODD INTRESSANTA BOKSAMTAL INLÄSTA ESSÄER

Lyssna i din
podd-app

AXESS BOKSAMTAL

Årets fackböcker på scen.
I 16 avsnitt intervjuar Adam
Cwejman, PJ Anders Linder,
Lotta Gröning och Nina Solomin
författarna till de mest
intressanta titlarna 2025.

PJ Anders Linder i samtal med:

- Tobias Billström om hans politiska självbiografi
- Hugo Nordland om Gustav III
- Lars Peter Fredén om att cykla till Ukrainas front

Nina Solomin i samtal med:

- Sakine Madon om yttrandefrihet
- Lena Andersson om kärlek
- Carl Henrik Carlsson om Sveriges förste jude
- Lars Trägårdh om litteraturkanon och USA

Katarina Barrling i samtal med:

- Hans-Gunnar Axberger om svenska domstolar

Lotta Gröning i samtal med:

- Fredrik Sjöberg om Bruno Liljefors
- Ulf Danielsson & Björn Ranelid om livet
- Svante Nordin om västerlandets filosofi
- Katarina Barrling om avvikare i Sverige

Adam Cwejman i samtal med:

- Martin Kragh om Ryssland
- Johan Tralau om deckarmysterier i Uppsala
- Lisa dos Santos om svenska gangsters
- Hanne Kjöllér om polisens kris

AXESS ESSÄ

Inlästa essäer och krönikor
från Axess magasin.

Thomas Gür om flyktingkrisen,
Jojje Olsson om Apples olyckliga affär
med Kina, Filippa Mannerheim om
barns läsning och Björn Linell om
Karl Marx, med flera.

www.axess.se/podcasts →

AXESS

VETENSKAP
BILDNING
TRADITION

KRITIK

RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR

FOTO: SHUTTERSTOCK

Augustinus av Hippo
på glasmålning i
Église Saint-Augustin
i Normandie. Läs om
kyrkofadern på s. 80.

- RECENSIONER**
- Lars Åke Augustsson om vanligt folk i Nazityskland s. 72
 - Karin Stensdotter om barn som inte blir gjorda s. 77
 - Carl Rudbeck om den dystre Augustinus s. 80
 - Anders Mathlein om okunnighet och bekvämlighet s. 83
 - Göran Frankel om livets uppkomst s. 85
 - Martin Lagerholm om skrattet som försvann s. 89

Hitlers treues Volk. Warum so viele Deutsche dem Nationalsozialismus verfielen

Felix Bohr (red.), Deutsche Verlags-Anstalt, 2025

Unwillige Volksgenossen. Wie die Deutschen zum NS-Regime standen. Eine Stimmungsgeschichte

Peter Longerich, Siedler Verlag, 2025

HISTORIA

Var verkligen tyskarna Hitlers lydiga folk?

Hur bred var egentligen det tyska folkets uppslutning bakom nazistregimen? Ny forskning ger delvis nya svar.

Av Lars Åke Augustsson

Pendeltåget till förorten Dachau tar cirka 25 minuter från Münchens centralstation. Sedan tar man bussen till *KZ-Gedenkstätte Dachau*. Här fanns det första koncentrationsläger som nazistregimen etablerade, den 20 mars 1933, och som fungerade som modell för andra koncentrationsläger. Det är bevarat som museum. De flesta besökare är skolklasser som guidas runt i de stenbyggnader som ännu återstår – träbarackerna där de tusentals fångarna inrymdes finns inte kvar – och eleverna är allvarliga. Inga provocativa flabb eller något bus.

I besökscentrets bokhandel hittar jag en bok som efter ett par dagars läsning visar sig vara en av de hems-kaste man kan finna. Harald Welzer: *Täter. Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden* (2007). Den sammanfattar flera stora studier (inklusive Christopher Brownings klassiska

Ordinary Men. Police Reserve Battalion 101 and the Final Solution från 1992) som ofta är baserade på intervjuer med de inblandade, av hur så kallat normala människor kan begå massmord på andra människor som man har intalats är mindervärdiga: barn, kvinnor, nakna och värnlösa. Hur kunde det ske?

Tidskriften *Der Spiegel* gjorde här-omåret ett specialnummer om hur tolv år av nazistiskt våld upplevdes av en rad vanliga tyskar, texter som nu finns i bokform som *Hitlers treues Volk*. En lättläst och tankeväckande utblick över mänskliga, alltför mänskliga, sätt att anpassa sig.

En god möjlighet att formulera sina tankar i ämnet gav en 1934 anordnad uppsatstävling om vad som väckt ens sympatier med nazismen. Materialet visar att den typiske sympatisören är en man över de 30, gift och evangeliskt troende, arbetare eller tillhörig den läg-

re medelklassen, soldat i första världskriget. (Tävlingen arrangerades kuriöst nog av en amerikansk sociolog, Theodore Fred Abel, och de 581 bidragen som kom in till tävlingen har sedermera digitaliserats och finns tillgängliga som "Theodore Abel Papers" på Hoover Institution, [Digitalcollections.hoover.org.](https://digitalcollections.hoover.org/))

Historikern Michael Wildt drar paralleller till Richard Wagner: "liksom musiken för Wagner var för Hitler politiken ett totalkonstverk, där man inte skulle tänka efter utan enbart svälja och följa med strömmen". Men romantiken förenas med det moderna projektet. Även om de "goda" sidorna av nazismen visar sig ofta nog vara myter: utbyggnaden av Autobahn under 1930-talet är frukten av planer från Weimarrepublikens tid, den fulla sysselsättning man skapar inriktas på en upprustning som slutar i hela samhällets undergång. Men redan 1965 skriver sociologen Rolf Dahrendorf provocativt att nazismen innebar en modernitetens revolution: kyrkans forna dominans bryts, skola och Hitlerjugend övertar mycket av uppföstran, tredje rikets "folkgemenskap" gav uppkomlingar en chans att överskrida klassgränser.

För den någorlunda påläste innehåller *Hitlers treues Volk* inga stora nyheter. Den främsta vinsten med dess reportagemässiga upplägg ser jag i de människoporträtt som växlar med översiktskapitlen.

Luise Solmitz är begeistrad och skriver i sin dagbok i april 1933: "Under dik-

Nobelpristagaren Heinrich Böll (1917–1985) skickades som soldat till fronten. Upplevelserna präglade hans författarskap.

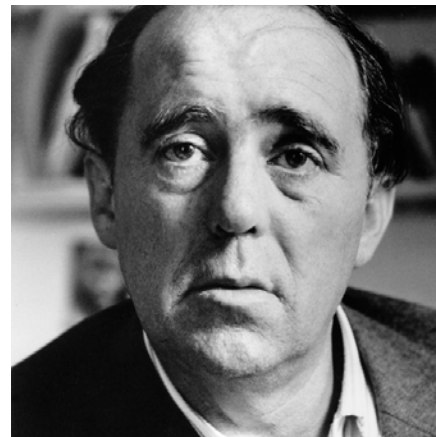

FOTO: GETTY IMAGES

taturen känner jag ett utomordentligt välbefinnande.” Redan nästa månad kommer det chockartade uppvaknandet: att maken Fredy förtjänstfullt har gjort militärtjänst väger lätt inför det faktum att han liksom sin mor har konverterat från judendomen. Efter denna ”medborgerliga död” lyckas man under krigsåren rädda sig genom att anpassa sig till det yttersta efter makten, vilket för Fredy bland annat innefattar att vara behjälplig med att lasta tågen med deporterade judar. Efter kriget skriver Luise med något annat än begeistring: ”Aldrig har ett folk med större begeistring engagerat sig för en ond sak.”

En skribent av annat slag står i maj 1933 och bevittnar det bål i Berlin där hans egna böcker är bland dem som eldas upp. Någon pekar på honom och ropar: ”Där står ju Kästner!” För Erich Kästner är en berömd författare, känd för sin pacifistiska lyrik (”Känner du landet där kanonerna blommar?”) men framför allt för sin framgångsrika ungdomsbok *Emil und die Detektive*, som faktiskt är det enda av hans verk som nazisterna inte förbjuder. Han stannar i Tyskland, dels för att han inte vill lämna sin gamla mamma, dels för att han ser det som ”en yrkesmässig plikt att utsätta sig för varje fara, om han på så sätt kan vara ett ögonvittne och en dag skriftligt avlägga vittnesmål”. Han brödskriver under pseudonymer och skriver, med pytteliten stenografi, en dagbok.

En annan skribent skickas som artillerist vid 21 års ålder till västfronten. I brev till familjen imponeras han av framgångarna under krigets tidiga år och deltar också i utplundringen av

det besegrade Frankrike: ”med svettigt ansikte packat och packat elva, faktiskt 11 paket”, som han skickar hem. Men några månader efter paketen skickas han långt österut, ligger full av löss i en skyttegrav i Ukraina och upplever den absoluta skrällen: ”att se en rad sovjetiska stridsvagnar rulla fram och ligga kvar i sitt hål”. Han räddas av att bli sårad och skickas bakom fronten, där han inkvarteras på en bondgård och bevittnar undret då en kalv föds: ”en fuktig, stillsam, otroligt ängslig, vacker varelse”. Sådana upplevelser formar artilleristen till det moraliska samvetet och världsförfattaren Heinrich Böll.

Volksgenosse betyder ju ordagrant ”folkkamrat”, men som en sådan kunde man ju endast räkna en ”riktig” tysk som var av ”rätta rasen”, vilket givetvis uteslöt judar och romer. Inte heller en kommunist eller socialist kunde vara *Volksgenosse*. Termens oklarheter gjorde den användbar som politiskt vapen. Och det fanns, enligt Peter Longerichs nya bok, ovilliga kamrater, *unwillige Volksgenossen*.

Hur populär var egentligen nazismen? 1996 kom Daniel Goldhagens bok *Hitler's Willing Executioners*. Den blev mycket omdiskuterad för sina påståenden om en utbredd uppslutning kring regimens värsta sidor. Tio år senare hävdade Götz Aly i *Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus* att tyskarna kunde upprätthålla sin levnadsstandard inte minst genom ekonomisk utplundring av judar både i Tyskland och i besegrade länder.

Longerich är en kvalificerad historiker, framför allt med sina stora biografier över Adolf Hitler, Heinrich Himmler och Joseph Goebbels. Denna nya bok inleder han med att ifrågasätta studier som Goldhagens och Alys, med dessas bild av en vitt spridd sympati för regimen, ofta grundad på uppgifter från regimen själv. Försöker han nu försköna historien? Eller fördjupa den?

Mer ingående än någon tidigare forskare har Longerich gett sig i kast med det material som faktiskt föreligger, samlat ända sedan 1970-talet – som interna rapporter inom Gestapo baserade på vad som meddelats av borgmästare och andra lokala makthavare i dessas egenskap av högsta ledare för polisväsendet.

Juridiska myndigheter sammanställde från 1942 rapporter som skulle orientera inte bara om brott och ingripanden, utan också om stämningen bland befolkningen. Sedan 1935 sammanställde en rad förvaltningar inom försvaret och arbetsministeriet rapporter som förutom om upprustning också handlade om opinioner.

Sicherheitsdienst, SS säkerhetstjänst, utförde från 1937 systematiska och regelbundna kartläggningar av det allmänna opinionsläget. Nazistpartiets, NSDAP:s, regionala ledningsorgan levererade regelbundna rapporter, liksom dess specialutskott för skolning, raspolitik och folkhälsa.

Dessa och andra dokument är numera tillgängliga i officiella arkiv och online; cirka 5 000 rapporter utgör källor för Longerichs bok.

Naturligtvis kan man inte utan

Forts. →

”Antijudiska åtgärder är också betydligt mindre populära än vad regimen vill tro, inte så mycket av ideologiska skäl som av praktiska.”

vidare se rapporterna som objektiva speglingar av folks åsikter. De har kommit till på order av en diktatorisk statsmakt, de är reaktioner på dagsaktuella händelser och skeenden och bygger inte på vetenskaplig metodik. Men de ger inte belägg för någon bred och djup förnöjsamhet hos tyskarna under Hitler – att denne själv har folkets förtroende framförs som kontrast till rapporter om ett mycket mera omfattande folkligt missnöje.

Longerich redovisar reaktioner hos olika kategorier i det tyska samhället. Visserligen går arbetslöshetssiffrorna tydligt ner, inte minst tack vare en massiv tillväxt av nödhjälpsarbeten. Nödhjälpsarbetarna får dock löner som ligger under de lägst avlönade lantarbetarna och hantlangarna och de har långa arbetsdagar.

Bland 130 rapporter som Longerich gått igenom från första halvåret 1934 hittar han bara ett drygt halvdussin som meddelar att åtgärderna mottagits positivt. Missnöjet gäller också det lönestopp som inträdde 1933, trots prisökningar mellan 1932 och 1938 på minst 15 procent.

Framför allt vad gäller kött och matfett råder stor och påtaglig varubrist, och det är svårt eller omöjligt att skaffa nya kläder och skor, varor som nu har blivit svåråtkomliga på grund av den inskränkta utrikeshandeln.

Den medelklass som röstat på nazisterna, smärre affärsmän som hade hoppats på åtgärder mot hoten från varuhus, konsumentkooperation och judiska affärsintressen, klagar under

1930-talet över det kaotiska läge inom ekonomin som orsakas av upprustningen. Med tiden utbreder sig en leda vid ofta förekommande demonstrationer och manifestationer, liksom de ständiga insamlingarna av pengar för olika ändamål. I Düsseldorf gör man iakttagelsen ”tvånget att visa en politisk entusiasm som man inte känner inom sig innebär en fara för att den allmänna andan präglas mera av intriger och underdånighet”.

Jordbrukare riktar snart kritik mot nya lagar som begränsar arvsrätten och reglering av marknaderna som inskränker böndernas frihet. Statspolisen i Kassel rapporterar dock om missnöjet med de nya lagar som reglerar ägghandeln, med fem mellanstationer: ägginsamlare, samlingsställen för dessa, äggcentraler, storhandlare, detaljhandel, ”vilket lett till stark oro och misstämning”.

Longerich har granskat fler än 300 rapporter mellan januari 1935 och mars 1936, som också behandlar förhållandena inom jordbruket; färre än 50 av dessa är övervägande positiva.

Antijudiska åtgärder är också betydligt mindre populära än vad regimen vill tro, inte så mycket av ideologiska skäl som av praktiska. Uppmaningar om bojkotter hade ringa genklang. Pogromer år 1938, efter Münchenöverenskommelsens seger för regimen och i samband med kristallnatten, möts enligt rapporterna av delade meningar bland befolkningen.

Dock ser man klart negativt på den vittgående förstörelsen och vandaliseringen av judisk egendom och fruk-

tar dessutom för omvärldens syn på händelserna. Longerich antar, ganska illusionslöst, att den kritik som yttras är förbunden med fruktan för vad som kan hända om man förlorar kriget. ”Den tyska befolkningen var inte på något sätt likgiltig inför judarnas öde: ju mera anledning det fanns att bekymra sig för krigets vidare förlopp och utgång, desto mera växte oron för att judeförföljelsen inte skulle bli utan konsekvenser för den egna framtiden.”

Övertygande dokumenteras att den starkaste och varaktigaste oppositionen finns inom kyrkorna.

Trots att regimen redan i juli 1933 ingick en överenskommelse med Rom om att tillåta katolska kyrkan att verka förbjuds katolska partier, och regimen betecknar både katolska och protestantiska arbetarorganisationer som ”statsfiender”. Regeringspresidenten, alltså högste lokale makthavaren, rapporterar bekymrat om en oro gällande risken ”i samhällen med hela tiden stigande arbetslöshet, samhällen med tidigare marxistisk förvaltning och samhällen med starka konfessionella motsättningar att öka lidelsen och till upproriska stämningar bland folket”.

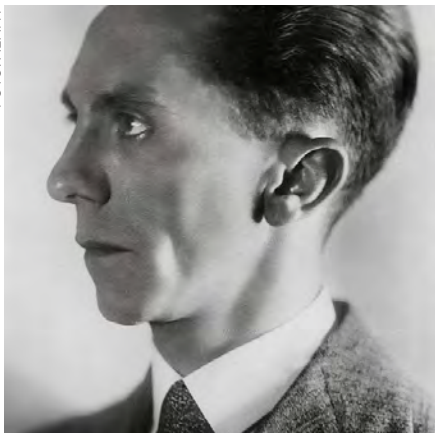
Inom några år uppstår också en djup motsättning i det protestantiska lägret mellan den regimtroga Deutsche Kirche och den kritiska Bekennende Kirche. I samband med en manifestation mot ”nyhedendomen” i Preussen 1935 grips hundratals protestantiska bekännare och förpassas till koncentrationsläger, men häftiga protester leder till att

En synagoga
sätts i brand
under kristall-
natten 1938.

Forts. →

FOTO: ALAMY

Joseph Goebbels (1897–1945) lanserade konceptet ”det totala kriget”, något som kräver stora uppoffringar av det tyska folket.

inrikesministeriet friger dessa. Även om stora framgångar på slagfältet under de första åren av kriget ger tillförsikt hoppas folk inte på nya segrar utan på ett snabbt slut på kriget.

Arbetare klagar på att övertidssättningen uteblir och att arbetsdagen förlängs till tio timmar inom rustningsindustrin, klagomålen på försörjningsläget blir allt vanligare och ransonering av framför allt kött och fläsk tilltar, medan lönerna stagnerar och priserna stiger.

Och det läcker ut allt fler uppgifter om morderna på patienter på olika vårdinrättningar. I juli 1941 tar biskopen i Münster, Clemens August von Galen, i sina predikningar upp att när man en gång tagit sig rätten att döda ”improduktiva” medmänniskor ”är det tillåtet att mörda alla och envar när vi blir gamla och svaga av ålder och därmed improduktiva”.

För en gångs skull får Hitler backa. Den 23 augusti 1942 ger han order om ett omedelbart upphörande av dessa ”åtgärder”, som har krävt cirka 70 000 liv. I sina metoder är ”barmhärtighetsmorden” en generalrepetition inför Förintelsen, men hädanefter äger ju den industriella människoutrotningen rum längre österut och blir lättare att blunda för.

När man 1943 i polska Katyn öppnar massgravar med offer för de sovjetiska truppernas massavrättningar år 1940 talar Goebbels om ”den judiska bolsjevismen” och varnar för ”den judiska hämnden”.

Men Sicherheitsdienst återger ar-

gument som sägs förekomma framför allt ”hos intellektuella och troende”, argument för att ”vi har ingen rätt att uppröras över dessa sovjetiska åtgärder, när från tysk sida sådant har begåtts i långt större skala i Polen och mot judarna”.

Då Goebbels i februari 1943 lanserar ”det totala kriget”, med dess krav på stora uppoffringar, möts det av entusiasm men också skepsis föranledd av de ledande skiktens många privilegier. I en intern rapport skriver Sicherheitsdienst: ”Avund, misstänkliggörande och fördomsfullhet har aldrig varit så tydligt framträdande som nu, i många fall.”

Efter den allierade invasionen 1944 försöker propagandan få folk att sätta sitt hopp till nya robotvapen, men när den stora vedergällningen uteblir rapporterar Sicherheitsdienst om stämningar från ”övertygat förtroende till svartaste skepsis”.

Bland de sista rapporterna, från 1945, handlar det om hoppet att ”ockuperas av amerikanerna” som skydd mot bolsjevikerna.

Longerichs väldokumenterade slutsats är att ofta anförda utsagor om regimens folkliga stöd inte stämmer. NSDAP vann i det sista fria valet, 1932, högst 30 procent och i det redan inte längre fria valet, i mars 1933, knappt 40 procent av de avgivna rösterna.

Men enbart det faktum att antalet partifunktionärer under åren tillväxte till upp till två miljoner personer, som huvudsakligen anslöt sig av yrkesmässiga skäl, utvisar att det inte går att avgränsa sympatierna för nazismen från regimanknutna strukturer.

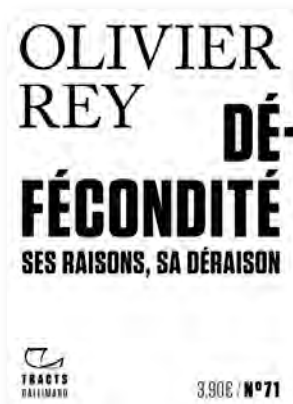
Man kan inte tala om en ”nazifiering” av det tyska samhället. Istället handlar det om den ”vittgående handlingsautonomi, som en diktatorisk ledning som behärskar alla maktmedel som står till dess förfogande kan uppnå”.

Longerich hävdar med stöd av det material han har analyserat att ”diktaturer fungerar framför allt ’top-down’ och kan skapa vad man påstår är konsensus, på konstgjort sätt, med en kombination av mediemonopol, kontroll över offentligheten och repression”.

Kanske kunde han ha utvecklat detta resonemang, som ger olycksbådande perspektiv på vår samtid med en tilltagande makt för medier med monopolistiska anspråk och även dessa mediers anpassning till represiva politiker; men antagligen var boken redan klar när världen fick bevittna hur Donald Trump uppvaktas av ledarna för företag som Amazon, Google, Apple och så vidare. Det är dock läsarens uppgift att lyfta blicken och se upp. Eller ner, i avgrunden.

Det må vara dystert om nu tyskarna verkligen så fullt ut var ”Hitlers trogna folk” som det sagts. Det är dock mer oroande – och mer en allmän varning – ifall man kan, åtminstone för en tid, fullända det totalitära systemet dithän att folk fogar sig fast motvilligt.

Det är fruktansvärt att fanatiker begår massmord, men än värre om man kan göra vanliga, en gång hyggliga människor till massmördare. ■

Défécundité. Ses raisons, sa déraison

Olivier Rey
Gallimard, 2025

DEMOGRAFI

Inga barn blir gjorda – vad gör vi åt saken?

Många oroas av sjunkande födslotal. Filosofen Olivier Rey pekar i en ny bok på det moderna samhällets bristande barnvänlighet som en orsak.

Av Karin Stensdotter

Barnets århundrade. Titeln på Ellen Keys kända bok dyker upp i mitt huvud och släpper mig inte, trots att den leder fel. Eller gör den det? 1900-talet skulle bli barnets århundrade, hoppades Key, och man kan förstå diskutera om det blev så, men en sak är säker – det föddes aldrig fler barn per kvinna under den här perioden än någonsin, vare sig förr eller senare. Men nu är det slut med det.

Födelsetalen i Europa har länge varit under reproduktionsnivån, vilket betyder att varje kvinna föder i genomsnitt färre än 2,1 barn. I Sverige har talet legat lägre sedan slutet av 1960-talet, med undantag för ett par år i början av 1990-talet, och då har man här ändå haft relativt höga tal jämfört med andra länder. Men förra året var siffran 1,4, och fortsätter nativiteten att ligga på den nivå krymper också Sveriges befolkning snabbt.

Regeringen har tillsatt en utredning,

och det är den inte ensam om. Många, både politiker och experter, tar sig nu an problemet, räknar, tittar på kartor och häpnar.

Trenden är i stort sett global. Bara det subsahariska Afrika har fortfarande födelsesiffror som leder till fortsatt befolkningsökning. I resten av världen ökar befolkningarna ibland fortfarande något på grund av högre medellivslängd men har trots det låga födelsetal, eller går nedåt – och trenden är densamma överallt, inklusive i Afrika, där antalet barn per kvinna också sjunker.

Hur orolig man bör vara diskuteras också. Om minskningen sker långsamt är den lättare att parera. Går den däremot snabbt är konsekvenserna mer svårbemästrade.

Alla letar efter orsakerna, som ju kan vara både praktisk-ekonomiska och ligga på värderingsplanet. De flesta är dock överens om att en blandning av de

två åtminstone delvis förklarar utvecklingen. Vidare brukar man konstatera att eventuella politiska åtgärder har liten eller ingen effekt, och så rycker man på axlarna och går vidare, ungefär som att ”detta kan vi verkligen inte göra något åt”.

Den franske filosofen, matematikern och författaren Olivier Rey är en av dem som fördjupat sig i frågan. I essän *Défécundité. Ses raisons, sa déraison* (Ofрукtsamhet. Dess orsaker, dess oförnuft) tar han sig an den ur ett idéhistoriskt perspektiv, och här lyckas han vända på en del av de numera närmast slentrianmässiga påståendena, vilket ger nya perspektiv.

Rey börjar med att beskriva den cykel som land efter land genomgått och som är industrialiseringen och moderniseringen. Kring sekelskiftet 1800 sjönk spädbarnsdödligheten i Frankrike tack vare bättre levnadsvillkor och medicinska framsteg. När folk märkte att de inte måste ha sju åtta barn för att två av dem skulle uppnå vuxen ålder anpassade de sig och fick två tre, vilket gjorde att befolkningen från att ha vuxit exponentiellt under några generationer istället stabiliserades.

I England, där industrialismens våldsamma genombrott medförde stora problem med mängder av människor som levde i ren misär, författade prästen Thomas Malthus år 1799 en snart mycket spridd text där han lanserade tanken att matproduktionen alltid kommer att vara för liten för de stora befolkningsskaror som blir följden av bättre villkor i övrigt.

Han drog därför slutsatsen att människor borde avhålla sig från att sätta

Gungorna väntar
på barn som vill gunga,
men barnen blir färre
och färre.

FOTO: GETTY IMAGES

barn till världen om de inte kan försörja dem, vilket i praktiken riktade sig mot de fattiga (och inte mot fattigdomen i sig). Det är en tes som fortfarande finner genklang i debatten, trots att vi klarar livsmedelsförsörjningen.

Idag är vi drygt åtta miljarder människor på jorden, och prognosen för framtiden är att befolkningen når sin kulmen någonstans strax före nästa sekelskifte på ungefär tio miljarder. Sedan kommer den att minska överallt.

Att vi är så många har gett Malthus rätt i överförd bemärkelse, menar Rey. För även om vi klarar matförsörjningen globalt visar det sig nu att även andra resurser är ändliga.

Energi och mineraler blir allt svårare att utvinna allteftersom de mest lättillgängliga fyndigheterna exploateras, och det krävs ökande mängder energi för att begränsa skadorna till följd av vår alltmer krävande utvinning. Det är dessutom svårt, ibland omöjligt, att skilja mellan nödvändig och onödig produktion.

För att fungera som individer i det moderna samhället är vi beroende av transporter, mobiltelefoner och datorer, och det går inte att hoppa av, även om man skulle vilja.

Vi har blivit medvetna om att vi sitter fast i ett levnadssätt som med nödvändighet har ett slut. Här lanserar Rey tanken att vi, mänskligheten, kollektivt och omedvetet föregår den katastrofen (eller vad det nu skulle bli) genom att spontant sätta färre barn till världen. Vi anpassar oss alltså till de rådande förutsättningarna, böjer oss som vassen i vinden. Den nuvarande

trenden leder till utplåning, men inget säger att den inte kan brytas – någon gång. Barnafödandet kan mycket väl gå upp igen vid ett senare tillfälle och dessutom stabiliseras – men då vi är färre. Om födelsetalen inte sjunker brant, utan istället kontrollerat, kan vi dessutom klara samhällets anpassning och det behöver inte bli katastrofer på vägen.

Det här är den mest optimistiska delen av Reys essä, för sedan går han igenom hur otroligt illa rustade våra moderna samhällen är för att ta emot barn, både på individuell och på kollektiv nivå.

Han börjar med att sticka hål på myten att unga människor inte sätter barn till världen för just planetens/klimatets skull. Vore det sant skulle de rimligen börja med att begränsa sin egen konsumtion till ett minimum, och det är det väldigt få som gör. Är man riktigt konsekvent i den här argumentationen blir dessutom självmord den logiska slutsatsen. Men detta hindrar inte att det finns stora praktiska svårigheter med att få och ha barn som en följd av det moderna samhället.

Rey konstaterar inledningsvis något som man ofta glömmer, och det är vilket enormt arbete det är att faktiskt göra ett barn till en fungerande vuxen. Det tar mycket kraft och många, många år. I den förindustriella modellen är det inte bara föräldrarna som ägnar sig åt uppgiften (tänk Katthult i Lönneberga!). Familjen är en större enhet där far- och morföräldrar, tjänstefolk och andra ingår och barnen tas om hand kollektivt.

Alla, både kvinnor och män, arbetar

också samtidigt på gården eller i den lilla verksamheten, vilket också skiljer sig mot hur majoriteten har sin tillvaro ordnad idag.

Med industrialiseringen och ekonomin som styrande princip (inte längre religionen) faller de här strukturerna sönder i mindre och krymper till paret eller kärnfamiljen. Men också kärnfamiljen tenderar att upplösas på resan mot den totala individualismen, där män och även kvinnor lönearbetar utanför hemmet. För kvinnornas del innebär den här organisationen en gigantisk arbetsbörda, om de fortfarande ska ha huvudansvaret för barnen. Det har gjort att man från samhällets sida har ordnat stora och krävande strukturer för att ta hand om barnen i form av förskola och skola. Dessa tar alltmer av barnens tid i anspråk. Samhället gör helt enkelt mer för att föräldrarna ska kunna fortsätta arbeta än för att de ska kunna ta hand om sina barn.

Barnen uppfostras alltså till stor del på institutioner, men vad gäller den bit som fortfarande tillfaller föräldrarna har dessa i stor utsträckning abdikerat från att vara auktoriteter, vilket enligt Rey är en följd av 68-generationens uppror. Föräldrarna varken kan eller vill längre bli vuxna.

En länge rådande idé har dessutom varit att barnen ska vara fria. Fria att själva välja, vilket kan gälla allt ifrån religiös tillhörighet till kläder för dagen. I det vakuum som uppstår kring barnen under de här förutsättningarna är det inte konstigt att många av dem blir "outhärdliga". Bristen på krav och tydliga

”Dessutom tror många unga att Malthus hade rätt; maten räcker inte till och därför är det bra för jorden att inte sätta fler barn till världen.”

resultat gör dem okoncentrerade när de ska arbeta och dessutom oförmögna att sysselsätta sig själva när de egentligen skulle kunna leka fritt.

Hela det här komplexet har lett till att det idag finns zoner där man inte vill ha några barn på besök. Hotell och restauranger säger nej till små gapiga gäster, men tar däremot gärna emot husdjur, som blivit ett vanligt istället-för-tillbehör till den moderna människan. *Bon*, säger Rey, det är inget fel på husdjur, men tro inte att de ersätter barnen!

Bit för bit plockar alltså Rey ner både den moderna människan och hennes samhälle såsom varande en bra bas för reproduktionen av släktet, samtidigt som han konstaterar att definitionen av liv är att vilja fortsätta. Han lämnar helt enkelt fältet öppet för vad som ska komma att hända.

En annan forskare som lyckas fördjupa våra kunskaper om de fallande födelsetalen är britten och demografen Stephen J. Shaw, som gjort en dokumentärfilm kallad *Birthgap* (finns på Youtube). Under sju år har han rest runt i världen och talat med unga människor om barn och familj. Han redovisar också spännande data han hittat när han gått i närkamp med all den statistik som finns i ämnet.

Orsaken till att Shaw valde att göra en film istället för att skriva en bok, som han först hade tänkt, var att han vill nå ut till dem det berör, alltså unga människor i reproduktiv ålder. Och de hänger på sociala medier.

Genom Shaws alla samtal lyser omedvetenheten hos de unga fram. De har

inte bråttom. Men det finns biologiska samband som är obönhörliga; fertiliteten hos både kvinnor och män sjunker med stigande ålder, och det som verkar hända för många människor är att det helt enkelt blir för sent att bilda familj.

Dessutom tror många unga att Malthus hade rätt; maten räcker inte till och därför är det bra för jorden att inte sätta fler barn till världen.

Genom statistiken finner Shaw samband som åtminstone jag inte tidigare hade stött på. Födelsetalen sjunker som bekant sedan länge, men den här trenden visade sig först i Japan och Italien, där ett dramatiskt fall inträffade samtidigt. Senare ser man liknande tapp på många håll i världen, men det Shaw undrar är om det verkligen är en slump att samma sak händer samtidigt i två så pass olika länder. Det som visar sig är att tappet sammanfaller med energikrisen 1973, och sedan kommer aldrig siffrorna upp igen. Det som hände var alltså att en stor mängd unga människor inte kunde bilda familj av ekonomiska skäl.

Man skulle kunna tänka sig att de kom tillbaka lite senare och att de därmed fick färre barn. Men så ser det inte ut. När Shaw tittar på statistiken visar det sig att en japanska av 20 inte fick några barn före energikrisen. Några år efter densamma var siffran uppe i en av tre.

Och sedan fortsatte det så genom åren. De japanskor som däremot fick barn hade familjer av samma storlek som förr: några ett, de flesta två och några tre eller fler barn. I den grupp som fortfarande fick barn låg födelsetalet på trygga

2,2. Men vad hjälper det om bara två tredjedelar omfattas?

Samma mönster visade sig samtidigt i Italien och senare i än fler länder, men då sammanföll de dramatiska tapparna med senare ekonomiska kriser, som till exempel finanskrisen 2007.

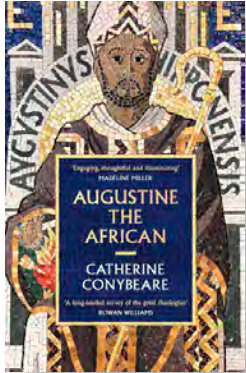
Ett snarlikt mönster finns även i länder där tappet inte är lika dramatiskt utan en långsam nedgång. Här sammanfaller de allt fler barnlösa kvinnorna (och männen) statistiskt med högre och högre medelålder för det första barnets ankomst.

Samtidigt är det andra mönstret det samma: de som ändå bildar familj gör det som förr, får ungefär det antal barn de hade planerat, medan gruppen som inte gör det blir större.

Shaws följdfråga är förstas om inte många av de här partner- och/eller barnlösa liverna var oplanerade. Hans slutsats är att folk kanske inte alltid vill bilda familj, men att det samtidigt finns en stor okunskap i ämnet som man genom upplysning kan råda bot på. Han resonerar utifrån idén att unga människor måste ges möjligheten att fatta avgörande beslut om sina liv på goda och upplysta grunder – därför filmen.

Både Rey och Shaw är bekymrade. De lyckas också tillföra nya tankar och ny kunskap i detta märkliga och fascinerande pågående skede som är de sjunkande födelsetalen.

Själv håller jag framför allt med Shaw: Unga människor måste veta vad de ger sig in på – eller inte. Så se filmen, gärna tillsammans med några ungdomar. ■

Augustine the African

Catherine Conybeare
Profile Books, 2025

BIOGRAFI

Den afrikanske filosofen som formade kristendomen

Kyrkofadern Augustinus inflytande på västerländskt tänkande är avgörande. En ny biografi fokuserar på hans ursprung och liv i Afrika.

Av Carl Rudbeck

John Rawls påstår i sina postumt utgivna föreläsningar i politisk filosofi följande: "St. Augustine and Dostoyevsky are the two dark minds of Western thought, and the former has shaped it profoundly."

Möjligen förtjänar även Pascal en plats i denna dysterkvistarnas elitdivision.

Ovedersägligt är däremot att få har haft ett så brett och kraftfullt inflytande på västerländska tankar som just Augustinus. Utan honom skulle kristendomen förmodligen ha sett helt annorlunda ut. Det är Augustinus som velat få oss att inse – och länge lyckades med det – att vi alla är syndare och därför helt beroende av Guds nåd. Ingen undkommer arvsyndens. Det är heller inga överord att säga att det var han som skapade självbiografin som litterär form. Hans *Bekännelser* står i början av en genre som sedan dess har blivit, må det vara tillåtet

att tycka, på tok för populär och allmänt praktiserad. Alltför många som inte har något intressant att bekänna ägnar sig numera med liv och lust åt genren.

Hans efterlämnade författarskap är enormt – mer än fem miljoner ord. (*På spaning efter den tid som flytt landar på ynka dryga miljonen.*) Vi känner honom bättre än någon annan gestalt från sent antiken. Hans predikningar kan ofta ge en känslan av att direkt lyssna till honom och märka hur han improviserar för att fänga sin församlings uppmärksamhet.

Om ytterst få har läst allt som Augustinus har skrivit så har nog ingen läst allt som har skrivits om honom.

Denna litteratur är enorm och det borde knappast finnas något mer att säga. Men det finns faktiskt det, och Catherine Conybeare gör det i sin förträffliga biografi *Augustine the African*. Den ersätter inte Peter Browns standardbiografi från 1967, men kompletterar den.

Conybeare har inte hittat hittills okända brev eller predikningar av helgonet – det gör man fortfarande då och då. Istället har hon, som är professor vid det högt ansedda Bryn Mawr College i Pennsylvania, valt att läsa Augustinus liv och verk ur en ny vinkel, som egentligen borde vara självklar. Han var afrikan. Tidigare forskare har om inte negligerat detta biografiska faktum så ändå sällan givit det den uppmärksamhet som det förtjänar. Conybeare, som berättar om sina besök på de platser i Afrika där Augustinus verkade, påpekar att medeltida kopister av Augustinus brev och predikningar verkar ha skurit bort många lokala och biografiska referenser som ansågs sakna teologisk relevans.

Augustinus föddes 354 i Thagaste (Souk Ahras i dagens Algeriet). Nordafrika var vid denna tid en viktig del av det romerska imperiet. Där producerades grödor, oliver och annat som skickades vidare till Italien. Det skulle komma att sätta sina spår i det framtida helgonets predikningar. Världen var, predikade han, som en olivpress. Den kramade människorna och skilde de onda från de goda.

Augustinus familj var, för att använda en anakronism, av medelklass. Hans mor, Monika, var antagligen berber. Om sin far har han inte mycket att säga annat än att denne tycks ha haft ett våldsamt humör. Då Augustinus visade sig ha läshuvud fick han möjlighet att studera retorik i bland annat Kartago, som var provinsens huvudort. Hans begåvning gjorde att han kunde fortsätta

Augustinus (354–430 e.Kr.) har satt en stark prägel på kristendomen. Målning av Sandro Botticelli.

sina studier i Italien, först i Rom, som då hade förlorat mycket av sin storhet och sitt inflytande och som blev en besvikelse för honom.

Nästa anhalt blev Milano, dit han flyttade med sin moder Monika, en namnlös konkubin, och sin son Adeodatus. Augustinus hade nu blivit 30 år, och det är i Milano som hans karriär börjar ta fart, inte minst genom hans kontakter med stadens mäktiga biskop Ambrosius. Det var här som han lämnade sin manikeiska tro och lät sig tillsammans med sin son döpas. Monika, som var djupt kristen, måste ha känt lättnad över att hennes son äntligen sett ljuset och lämnat ungdomens irrläror och inte sällan utsvävande liv bakom sig. En framgångsrik karriär i Italien verkade ligga utstakad för honom.

Tidigt blev han känd som en lysande och framgångsrik vältalare, men han tycks aldrig ha känt sig riktigt hemma i Milano. Han var afrikan och hånades ofta för sin lantliga brytning när han talade latin. Han inledde nu sitt författarskap, men de skrifter som har försäkrat honom om odödlighet låg ännu i framtiden. Det var en besviken Augustinus, gissar Conybeare, som återvände till Afrika. Men också sorgsen eftersom Monika avled medan de i Ostia väntade på att segla hem. Nu blev han den stridbare kyrkoman som skulle komma att sätta sin prägel på all framtida kristendom och därmed också på den västerländska civilisationen. Några få år senare avled Adeodatus.

Augustinus blev närmast tvångsen-

rollerad till en kyrklig post och år 395 utnämndes han till biskop i Hippo (dagens Annaba), där han kom att stanna fram till sin död 430. Det var i Hippo som han författade sina tre viktigaste skrifter, *Bekännelser*, *Om Gudsstaten* och *Om treenigheten*. När han inte skrev var han en hårdhänt dogmatisk polemiker som gärna utkämpade teologiska strider. En allt förlåtande och tillåtande ekumenik låg inte för honom.

Augustinus var nu hemma igen i Afrika, men som professor Conybeare påpekar var han samtidigt både en insider och en outsider. Han var förstas en framträdande kyrkogestalt, men han var ändå inte fullt integrerad eller assimilerad i den afrikanska miljön. Hans språk var latin, som han – trots nämnda brytning – behärskade till fulländning. Men han var inte särskilt bra på att tala det lokala språket – puniska eller feniciska – och sökte därför aktivt präster som kunde predika på folkspråket.

Den första striden var den med de så kallade donatisterna, och den kan idag framstå som ganska futtig. Den skulle ändå leda inte bara till hetsig polemik utan också till handgripligheter. Rörelsen hotade att permanent splittra den afrikanska kristenheten.

Som professor Conybeare påpekar var de dogmatiska skillnaderna obetydliga. Orsaken till denna konflikt som under flera decennier splittrade kyrkan i Afrika var prästens ställning och sakramentens giltighet. Förenklat uttryckt: Augustinus och majoriteten av kristna menade att så länge sakramenten utfördes till punkt och pricka korrekt så hade de avsedd verkan. *Not so fast*, invände

donatisterna. Korrekt utförande var förstas viktigt, men inte tillräckligt: prästen måste vara av oförvitlig vandel och obesmittad av irrläror för att rätt och framgångsrikt kunna förrätta kyrkans sakrament.

Augustinus andra stora strid var den mot den brittiske munken Pelagius och dennes främste vapendragare biskop Julianus av Eclanum. Debatten handlar i grunden om arvsynden och i vad mån vi kan göra något åt den. Augustinus slog fast att vi inte kan göra något åt den. Det är väl främst denna insikt eller kanske åsikt som gör att han kvalar in på Rawls topp-två-lista.

I detta sammanhang är det värt att påpeka att Martin Luther var augustiner-munk innan han bröt med den babyloniska skökan.

Efter syndafallet är alla besmittade av arvsynden. Spädbarn som dör innan de är döpta hamnar i helvetet. Goda handlingar var heller inte mycket värda. Guds för de flesta av oss outgrundliga nåd avgjorde om vi till slut hamnade i himlen eller i helvetet. Någon annan möjlighet fanns inte på Augustinus tid eftersom skärselden uppfanns först mot slutet av 1100-talet.

Den pelagiska skolan menade att människan har en fri vilja, att nyfödda barn inte var besmittade av arvsynden. Att vi genom att utföra goda gärningar kan påverka vårt hinsides öde. Nåden i all ära, men den är inte allt. Tankar som dessa gjorde biskopen av Hippo rasande. Om nu människan hade en fri vilja så hade hon fått den genom Guds

”Efter syndafallet är alla besmittade av arvsynden. Spädbarn som dör innan de är döpta hamnar i helvetet. Goda handlingar var heller inte mycket värda.”

nåd. Om vi kunde frälsa oss själva genom förtjänstfulla handlingar blev Kristus offerdöd onödig.

Dessutom inkräktade Pelagius idéer på Guds uppenbarligen godtyckliga allsmäktighet. Om Sankte Per vid himmelrikets portar avvisar Augustinus har denne egentligen inga argument att komma med, medan Pelagius i samma situation kan förklara att han gjort så mycket gott under sin jordevandring att han har rätt att kräva sin plats i paradiset.

Augustinus vann debatten. Påven Celestinus I förklarade att det var Augustinus doktriner som gällde och som väl också gäller än. Det gör de i alla fall i en av 1900-talets riktigt stora romaner *Journal d'un curé de campagne* (Prästmans dagbok i Sven Stolpes svenska översättning) av Georges Bernanos. Romanen slutar i augustinsk anda med orden ”Tout est grâce” – allt är nåd.

I Augustinus enormt omfattande författarskap intar de tre ovan nämnda böckerna en särställning. Först och främst då *Bekännelser*, där han berättar om sitt syndiga liv fram till omvändelsen till kristendomen.

Denna fortfarande levande klassiker innehåller också fromma och snillrika spekulationer kring minne och tid. Hur kan jaget, känslan av ett själv, existera över tid? Det är det förunderliga minnet som gör att vi är, eller i alla fall upplever att vi är, samma jag idag som för ett halvsekel eller mer sedan.

I denna text möter vi en ganska mild, frågande och funderande gestalt och inte den dundrande polemiker som gick

till storms mot donatister och pelagier. Genomgående i Conybeares välskrivna och medryckande bok framgår att Augustinus i högsta grad var en man som med liv och lust deltog i tidens många och ofta våldsamma teologiska stridigheter. Alltså raka motsatsen till en världsfrånvänd teolog – ett helgon men inget pelarhelgon.

Hans största bok – åtminstone till omfånget, över 1 000 sidor i min upplaga – är *Om Gudsstaten, De civitate Dei*. Den påbörjades cirka 413 e.Kr., alltså ett par år efter det att barbaren Alarik hade stormat Rom. Augustinus ville i sitt enorma verk till en början vederlägga illasinnade påståenden om att det skulle ha varit kristendomens fel att Alarik och hans härskaror kunde inta Rom.

När det väl var avklarat ville han peka på kontrasten mellan den jordiska och, som exemplet Rom just hade visat, förgängliga staten och den himmelska. I vår värld är vi alla på något vis hemlösa vandrare eller resenärer, där vi alla är slavar, antingen i bokstavlig bemärkelse eller i bildlig.

Han varnar särskilt för faran att förslavas under längtan efter makt ”som ödelägger människors hjärtan”. ”Augustinus slutsats”, skriver Conybeare, ”är att vårt verkliga hem är hos Gud. Ett sant hem måste vara något som överträffar den jordiska föreställningsförmågan.”

Det är i detta verk som Augustinus status som både afrikan och romare blir tydligast, skriver författaren. Han skrev den för andra afrikaner och framförde åsikter som skilde sig från dem i Rom

gångse. Han hånar de romerska gudarna och deras oförmåga att rädda Rom från barbarerna. Han var också en skarp kritiker av krig: ”Den som ens kan tänka på krig utan att känna ångest har förlorat alla mänskliga känslor.”

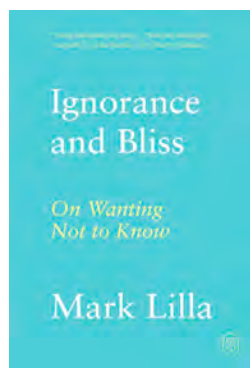
Augustinus tredje storverk är *Om treenigheten*. Det har filosofiskt och teologiskt sett varit det kanske mest inflytelserika och påverkat filosofer som Pascal, Descartes och Malebranche. Långt senare förklarade Hannah Arendt att *Om treenigheten* var Augustinus djupsinnigaste och bäst konstruerade teologiska verk.

I Conybeares biografi nämns *Om treenigheten* bara två gånger och det i förbigående. Kanske lika bra det. För också efter biskopen av Hippos nästan 500-sidiga utläggning är det svårt att bli riktigt klar över vad denna fredliga samexistens mellan fader, son och helig ande egentligen är. Det är inte utan att man känner en viss förståelse för muslimska kritiker som menar att treenigheten är en låt vara förfinad form av månggudadyrkan.

Catherine Conybeare avslutar sin bok med att berätta om ett besök vid Augustinus grav i Pavia, där hans kvarlevor genom diverse förvecklingar till slut har hamnat. Hon är inte särskilt imponerad av vad hon ser.

Graven är präglad av en europeisk tradition och bortser helt från det afrikanska andliga och geografiska landskap där Augustinus föddes och gjorde sina största insatser.

Augustine the African är ett framgångsrikt och riktigt underhållande försök att rätta till det missförhållandet. ■

Ignorance and Bliss. On Wanting Not to Know

Mark Lilla
Hurst, 2024

PSYKOLOGI

Ibland är det bättre att inte veta för mycket

Oftare än vad vi vill erkänna är det bekvämast att inte veta. Columbiaprofessorn Mark Lilla har skrivit en bok om varför människan ofta undviker kunskap.

Av **Anders Mathlein**

I den tysk-judiske Lion Feuchtwangers roman *Oppermanns* (i svensk översättning av Karl Fägersten) ställs den judiska familjen i 1930-talets Berlin inför en verklighet som nyss förfallit otänkbar. Berlinarna vill inte se vad nazisterna iscensätter, de blir arga om man talar om koncentrationslägren. ”De teg, de gömde vad de visste så djupt inombords att de slutligen inte längre trodde det själva.”

Det var inte kunskapen som saknades, det var viljan eller modet att förhålla sig till den. I 1930-talets Berlin fick detta bristande mod förfärande konsekvenser, men önskan att veta och inte vilja veta, att veta men låtsas okunskap, att gömma sanningen för sig själva, är ständigt närvarande.

”Vad vi vet är en droppe, vad vi inte vet är ett hav”, enligt Isaac Newton, och ändå denna vilja till okunskap. Det är den motsägelsefullheten som Mark Lilla, uppskattad essäist och professor i

humaniora vid Columbiauniversitetet, resonerar kring i boken *Ignorance and Bliss. On Wanting Not to Know*.

Lilla blickar djupt in i historien, från Aristoteles och Platon till bortträngningarnas Freud och våra dagars vetenskapsförakt. Bibeln är ett ymnighetshorn för Lillas syften, men exemplen och citaten därifrån är så många och långa att boken får slagsida. Den hade vunnit på tydligare sammankoppling av de tidlösa frågorna med nuets överflöd av bortträngd kunskap, oreflekterad acceptans och hyckleri.

Hur kommer det sig till exempel att man i tv-debatter ger representanter för ”alternativa fakta” samma tyngd som vetenskapsföreträdare i föreställningen om något slags ”allsidighet”?

Att några mått av självbedrägeri är nödvändigt för att göra livet hanterbart tycks vara ställt utom tvivel. Till exempel förutsätter etiskt handlande en tro på att

vi har fri vilja, även om man anar att det egentligen inte förhåller sig så. Alternativen lockar inte.

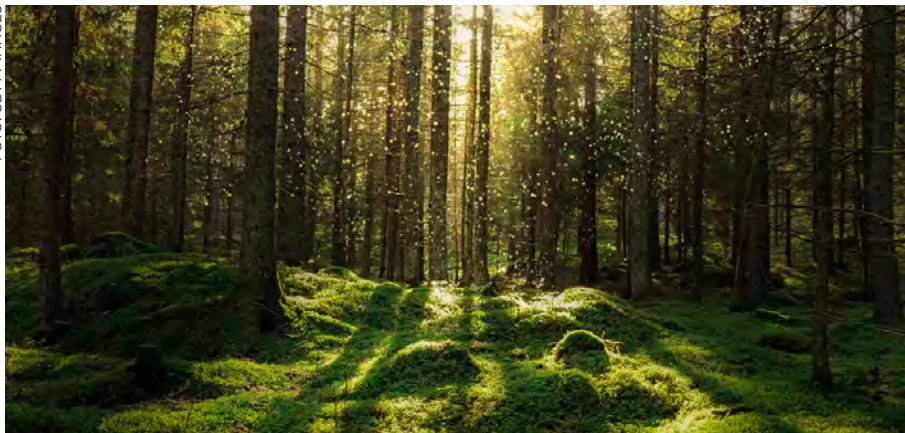
Annars är det ganska mycket vi inte vill veta, eller inte vill kännas vid att vi vet, i vardagen liksom på existentiell nivå. Rationaliseringar döljer en obehaglig självinsikt. Människor som alltid säger vad de tycker blir inte populära, och frågan ”ser jag tjock ut i den här?” kanske inte ställs med en önskan om ett ärligt svar.

”Om alla människor hade reda på vad de säger om varandra, så skulle det inte finnas fyra vänner här i världen”, heter det i Blaise Pascals *Tankar*.

Man avböjer gärna kunskap om vissa passager i sin partners förflutna, liksom möjligheten att få veta om man bär på anlag för en obotlig sjukdom. Alltför många blundar för besvärande fakta för att få ingå i en viss gemenskap. Att göra sig blind för en anhörigs missbruk eller att inte vilja se tecken på otrohet är inte ovanligt. Många har vittnat om att övergrepp inom familjer är så tabubelagt och omstörtande att självsuggestion till okunskap blir en utväg.

Medveten okunskap, eller att man har avstått från att inhämta kunskap, fritar knappast från moraliskt ansvar. ”Om vi blir erbjudna att se en film om hur våra köttprodukter kommer till, så vet vi att det är en skräckfilm”, skriver Jonathan Safran Foer i *Äta djur*, och den insikten måste undertryckas om man vill fortsätta äta kött och ändå betrakta sig som ”djurvän”.

Det gäller också till exempel produktionsvillkoren för billiga kläder och elektronik, liksom larmen om en annalkande klimat kollaps. Att dra slutsatserna av dessa insikter skulle kräva obekväma

Ibland avstår vi från vetande för att undvika att avförtrolla eller banalisera något betydelsefullt.

förändringar, och där skaver en hel del kognitiv dissonans.

Vare sig man ser självmedvetandet som en välsignelse eller en förbannelse är det tur att vi kan tränga bort vetskapen om vår egen förestående förintelse och trots allt leva med glädje och tillförsikt. Men det är skillnad på att veta *att* något ska ske och *när* det ska inträffa. Gabriel García Márquez berättar i sin självbiografi om hur spåmän i gamla Cartagena i Colombia kunde hota förbipasserande med att avslöja deras dödsdag om de inte skänkte en slant. Det klirrade i kassan. Lilla har strukturerat sin bok kring kategorier som "undvikande", "tabu", "oskuld" och "nostalgi", där en flykt till eller dröm om ett historiskt eller mytologiskt förflutet är bränslet i många konflikter.

Titeln *Ignorance and Bliss*, alltså "okunnighet och sällhet", är en parafraas på de bevingade slutraderna i Thomas Grays förövrigt bortglömda 1700-talsdikt "Ode on a Distant Prospect of Eton College": "Thought would destroy their paradise / No more; where ignorance is bliss, / 'Tis folly to be wise". I *Predikaren* uttrycks det som "Ty där mycken vishet är, där är mycken grämlelse; och den som förökar sin insikt, han förökar sin plåga". Och Hjalmar Söderbergs doktor Glas inser att "tanken är en syra som fräter [...] Första budet: du skall icke förstå för mycket. Men den som förstår det budet, han – har redan förstått för mycket".

Per Wästberg har skrivit om att när hans far i slutet av 1930-talet bad att få intervjua författaren Hjalmar Söderberg för Vecko-Journalen fick han svaret att denne inget hade att säga och aldrig hade haft: "Världen är kolsvart. Jag har

inte lärt mig se i mörkret."

Det vi inte förmår eller vill förstå eller veta kan bli till religiösa myter och sanningar "bortom förnuftet". Fideism är tanken att då endast tron kan ge någon kunskap om Gud är den överordnad förnuftet.

Bibeln är full av påbud om att inte tänka självständigt, att inte ifrågasätta, alltifrån förbudet att äta av frukten från kunskapens träd – trots att trädet och förbudet har samma upphovsman – och Abrahams inställda offrande av sin egen son till Paulus underkännande av profant vetande. Särskilt Paulus får sina fiskar varma hos Lilla, som menar att aposteln transformerade evangeliernas moraliska ideal till en antiintellektuell ideologi, som inlemmad i kristendomen och överförd till det sekulariserade samhället blev till populism.

"Kan en kristen vara vuxen?" undrar Lilla apropå Skriftens vurm för det oskyldiga lammet. Men idén om barnets oskuldsfulla, ofördärvade sinne gäller knappast längre när alla har tillgång till oceaner av hårdporr, våld och konspirationsteorier i sina mobiler.

Med AI kan också den genuint okunnige åstadkomma exempelvis en passabel uppsats inom vilket område som helst. Att tekniken kommer att påverka studiemotivation och kunskapsinhämtande är nog ofrånkomligt. Men hur? Medveten okunskap kan också handla om att inte acceptera vetande utifrån vedertagna kriterier.

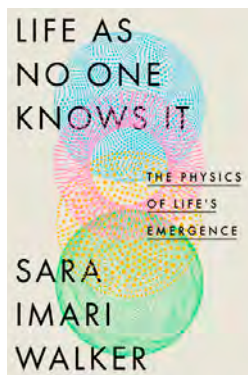
Då kan man hamna i en sanningsrelativism där ideologi överordnas kunskap, som när Moira von Wright, sedermera rektor för Södertörns högskola, i rap-

porten *Genus och text* skrev att "påbudandet av snäv kunskap med en given mening är inte förenligt med skolans jämställdhetssträvanden". Hon önskade "en genusmedveten och genuskänslig fysik", vilket krävde att "en hel del av det traditionella vetenskapliga kunskapsinnehållet i fysiken plockas bort".

Men den som ifrågasätter att känsloloberad subjektivitet ges företräde framför vetenskapliga argument riskerar att identifieras med dem som i Donald Trumps anda riktar rallarsvingar mot allt som luktar "woke". På något sätt har det blivit kontroversiellt att anse att det som baseras på tro eller känsla inte kan göra anspråk på att beskriva verkligheten för andra än de troende.

I andra sammanhang avstår vi från vetande för att undvika att avförtrolla eller banalisera något betydelsefullt. I Thomas von Steinaeckers dokumentärfilm *Werner Herzog – radikal drömmare* från 2022 besöker regissören ett paradissiskt vattenfall i barndomens skog och förklarar att "det här är mitt landskap, det här är min favoritplats på jorden. Det här är jag". Hans hustru frågar var fallen har sin källa, men han vet inte och har aldrig sökt den. "Och jag vill inte veta."

Naturligtvis. Inte behöver han någon förklaring eller orsak till upplevelsen. Vem vill få förälskelsen analyserad? Den plötsliga förnimmelsen av lycka? Det är mycket vi är tillfreds med att inte veta. Vid sin avskedskonsert 2020 behövde countrysångaren Kris Kristofferson inte fundera länge för att med en galghumoristisk blinkning välja en allra sista sång ur sin repertoar. Det blev givetvis *Please Don't Tell Me How the Story Ends*. ■

Life as No One Knows It. The Physics of Life's Emergence

Sara Imari Walker
Riverhead, 2024

ASTROBIOLOGI

Svaret på livets gåta kräver en helt ny fysik

Livet borde inte vara möjligt om man förstår fysikens lagar. Astrobiologen Sara Imari Walker skriver om detta i en spännande ny bok.

Av Göran Frankel

Hur är liv möjligt i ett universum där termodynamikens andra sats gäller? Den andra sats som säger att i ett slutet fysikaliskt system ökar entropin – graden av oordning – hela tiden. Men vi lever faktiskt på en planet där ordningen under en period på tre och en halv miljarder år hela tiden har ökat i takt med den biologiska evolutionen och under några få tusen år i ännu högre takt genom den mänskliga civilisationen.

Det är inte alla fysiker som ser ett problem med detta. Universum är ju ett öppet fysikaliskt system och i det styr statistiken. Det finns därför undantag, fickor där entropin minskar, men detta är bara en tillfällig fluktuation. Det är rätt konstigt att denna lokala utveckling har kunnat fortsätta mot alltmer komplicerade livsformer under en fjärdedel av universums ålder! Man får också en känsla av att livet på jorden då måste

vara ohyggligt unikt. Vi är kanske den enda planeten med högre livsformer i hela galaxen.

En som ser det termodynamiska problemet är fysikern och astrobiologen Sara Imari Walker. Hon är övertygad om att dagens fysik inte räcker till för att förklara vad liv är. Livet måste styras av för oss ännu okända fysikaliska lagar. Hon utvecklar sina tankar om hur vi teoretiskt och experimentellt ska gå tillväga för att lösa livets gåta i sin bok *Life as No One Knows It. The Physics of Life's Emergence*.

Sara Imari Walker vill inte att hennes läsare ska fråga: "Vad är liv?" utan snarare bli överraskade och utbrista: "Livet är vadå?" Det är bäddat för något av en populärvetenskaplig deckare där författaren utvecklar en speciell förklaringsmodell för att förstå liv. Tyvärr får vi aldrig veta vem mördaren är. Men det gör egentligen inte så mycket, för det här är en intellektu-

ellt spännande och stimulerande bok. Walkers förklaringsmodell är en variant av informationsteori kallad *assembly theory*. I klassisk fysik är odelbara elementarpartiklar de fundamentala byggstenar vilka universum är uppbyggt av. Assembly theory utgår från fundamentaler som kan vara molekyler, celler eller annat. Dessa enheter är således delbara och kan kombineras och tillsammans byggas ihop till alltmer komplicerade strukturer. Det som driver denna utveckling är information. Informationen är materiell; den kan till exempel vara koden i dna-molekylen eller de bioelektriska fält som organiserar celler i en vävnad.

Inga komplexa objekt kan existera utan att föregås av någon form av information om hur de ska produceras. Långa orsakskedjor bygger upp dem. De har med andra ord en historia och bär med sig minnen av tidigare existensformer. Så är exempelvis cellerna i våra kroppar minnen av en tid när encelliga organismer började slå ihop sig i kolonier. I elementarpartiklarnas klassiska fysik spelar däremot information enligt doktor Walker en mer begränsad roll.

Vad kan existera? Och om det existerar, varför just det och inget annat som också skulle kunna existera? Det är centrala frågor för det här synsättet. När man tar steget upp från elementarpartiklarnas och de 118 kända grundämnenas värld till kemins värld ökar möjligheterna dramatiskt. För närvarande innehåller världens största kemiska databaser tiotals miljoner molekyler. Det låter mycket, men det är inget jämfört med

Inga komplexa objekt kan existera utan att föregås av någon form av information om hur de ska produceras. Långa orsakskedjor bygger upp dem. Här ett korallrev utanför Seychellerna ovanifrån.

FOTO: GETTY IMAGES

”Doktor Walker och *assembly*-teorin är kontroversiell. Men det är en ny infallsvinkel på en gammal gåta och en sådan måste välkomnas.”

vad som är potentiellt möjligt utan att det bryter mot fysikens lagar. Doktor Walker hänvisar till ”kemiinformatikerna” – ett för mig okänt men fantasieggande skrå – som har räknat ut vad som är möjligt om man utgår från molekyler gjorda av kol, väte, kväve, syre och svavel, det vill säga de viktigaste byggstenarna i livets kemi sådan vi känner den här på jorden. Dessutom har man begränsat sig till molekyler som maximalt innehåller 30 atomer. Antalet sådana här små och därtill farmakologiskt relevanta molekyler är hisnande 10 upphöjt till 60. Det är så många att det varken finns tid eller plats i det observerbara universum för dem alla att realiseras.

Vilket för oss till frågan om varför somliga molekyler realiseras och andra inte. Doktor Walkers svar är att selektion och evolution inte bara gäller i djur- och växtvärlden, utan för alla komplicerade strukturer, levande såväl som döda objekt. Om ett visst objekt kopieras och börjar uppträda i stor mängd har det selekterats. Lagarna för denna selektering är just en av de pusselbitar som dagens fysik saknar.

Med detta synsätt distanserar man sig från den svåra frågan om vad livet är och koncentrerar sig på vad livet gör. När en komplicerad struktur byggs upp är det som när man bygger något med legoklossar; det finns flera sätt att kombinera sig fram till det önskade slutresultatet. Antalet steg som det enklaste sättet kräver är enligt författaren ett *assembly index*. Det ska vara ett sätt att upptäcka liv. Vid ett indextal på 15 eller mer bränns det. Men varför just 15?

Det får vi inte veta. Det känns lite som i Douglas Adams *Lifatarens guide till galaxen*: Vad är meningen med livet? 42.

Sara Imari Walker ägnar större delen av boken åt att förklara vad *assembly*-teorin är. Det blir aldrig alltför abstrakt eftersom hon är så bra på att exemplifiera och konkretisera. Hon bygger upp ens nyfikenhet; man vill ju gärna uppleva den där livet-är-vadå?-faktorn. Och det får man, för närhelst mycket komplicerade strukturer dyker upp på jorden är dessa enligt doktor Walkers sätt att se saken just liv. Om vi studerar jorden och dess grannskap utifrån rymden kan kometer och asteroider dra förbi.

Plötsligt dyker det upp något från själva jorden: en rymdsatellit som lägger sig i en bana runt planeten. Satelliten bryter inte mot de fysikaliska lagarna, men den är ett högst osannolikt objekt som inte spontant uppstår i det universum dagens fysik beskriver. Inte bara jordens biosfär är liv utan också teknosfären. Rymdsatelliten är ett exempel på information som kan förflyttas från ett substrat till ett annat utan att innehållet förändras. Den har uppstått som idé i biologiska hjärnor innan den materialiserats i titan, stål och drivmedel.

Så långt kan jag inte klaga på dramatiken. Men de teoretiska resonemangen leder också fram till en experimentell metod. Sara Imari Walker samarbetar med kemisten Lee Cronin vid universitetet i Glasgow. Denne har digitaliserat biokemin för att på ett systematiskt sätt söka efter molekyler som betar sig ”levande”. Lee Cronin har också robotiserat verksamheten i labbet så att man utan för stora mänskliga insatser kan

testa hur stora molekyler betar sig i olika miljöer. På det sättet hittar man kanske strukturer som reproducerar sig och gör det i anmärkningsvärt stort antal. Här blir framställningen lite väl skissartad. Som läsare har jag svårt att förstå hur Lee Cronins experiment går till.

Förmodligen har man ännu inte hittat några kandidater värda att nämna. Om det sker skulle man för första gången ha främmande liv att jämföra med jordiskt liv. Det kunde kasta nytt ljus över livets uppkomst och ge oss ledtrådar till hur livets fysikaliska lagar ser ut.

Och vi får nya idéer om vilka biomarkörer som är intressanta när vi söker efter liv i världsrymden. Tänk om vi inte behöver tillryggalägga ljusår för att hitta utomjordingarnas förfäder? Tänk om vi hittar dem i Glasgow?

Många är övertygade om att det inte behövs en speciell teori för att förklara liv. Den som problematiserar liv kan avfärdas som en gengångare från de sekel då vitalismen frodades – när man antog att en mystisk energi eller substans var det som skilde levande materia från död materia. Doktor Walker och *assembly*-teorin är kontroversiell. Men det är en ny infallsvinkel på en gammal gåta, och en sådan måste välkomnas.

Vi tror oss spontant kunna känna igen liv när vi ser det. Ändå är det fullt tänkbart att om vi en dag ställs inför livsformer som inte har uppstått på jorden kommer vi kanske inte ens att känna igen dem som liv. Vår egen evolution har gett oss sinnen och sinnesförmågor som inte är anpassade för det. ■

Das Lachen der Ungetäuschten. Die philosophische Würde der Komödie

Robert Pfaller
S. Fischer, 2025

FILOSOFI

Därför har vi förlorat vårt sinne för humor

Vår inställning till samhället och kulturen har blivit präktig och ängslig. Den österrikiske filosofen Robert Pfaller spanar efter det skratt som flytt.

Av Martin Lagerholm

Följande skriver den franske filosofen Henri Bergson i sin essäbok *Skrattet* (1900), en undersökning av komikens väsen: "Jag ser i komiken framför allt något levande. Jag kommer att behandla den, så lätt och liten den är, med all den vördnad man är skyldig livet." Och vidare: "Kanhända skall vi efter en så ihärdig betraktelse lyckas finna något vida mjukare än en teoretisk definition, nämligen en praktisk och ingående kunskap, vunnen liksom under långt kamratskap".

Bergson är långt ifrån den förste filosof som lockats av humorns natur och ingående skärskådat dess former och uttryck. Alltsedan de gamla grekerna har skrattet och komedin varit föremål för studier och skärskådan, med alla möjliga intentioner.

Aristoteles poetik i det inflytelserika verket *Om diktkonsten* är ofullständig, och att det inte minst är avsnitt ur analy-

sen av komedin som saknas kan närmast tolkas symptomatiskt, eller åtminstone symboliskt.

Det "löjlige", "fula" och "låga" har återkommande i historien också betraktats som det "farliga", något subversivt som välter det ordnade över ända. Den raka motsatsen till det absoluta och sakrosankta, alltså – i moraliskt eller religiöst hänseende. Det är alltså ingen slump att det i Umberto Ecos *Rosens namn* är Aristoteles utläggningar om just komedin som är roten till de olycksdigra händelserna i romanens dystra benediktinkloster.

Därför är humorn, ironin och satiren inte bara en källa till muntration, utan också politiskt och ideologiskt sprängstoff. Möjligen har den grekiske filosofgiganten rätt i att människan är det enda skrattande djuret, men nog har hon också en benägenhet att då och då dra ner mungiporna och nervöst fråga sig vad

man egentligen får skämta om – och vad inte. Den typen av polariserande spörsmål har i alla tider engagerat och hetsat upp, också i våra dagar.

Den österrikiske filosofen och kulturteoretikern Robert Pfaller – som för övrigt har ett utomordentligt gott kamratskap med komiken – placerar sig sedan några år tillbaka gärna vid al-lehanda stridigheters frontlinje. För en handfull år sedan utkom han med den polemiska boken *Erwachsenensprache* ("Vuxenspråk"), med underrubriken "Om dess försvinnande från politiken och kulturen". Vadan dessa ständiga hänsynstaganden till "känsliga individer" och alla varningar för att använda ett "explicit språk"?

I förföljelse så den slagfärdiga titeln *Zwei Enthüllungen über die Scham* ("Två avtäckningar av skammen"); en skarp uppgörelse med vår tids skam- och cancel-kultur och med det eviga sökandet efter och skyddandet av "identiteter", och inte minst en svidande vidräkning med tystandets regim och upphäavandet av det anständiga samtalet.

Ja, vad hände med förmågan att behärskat och lagom själv-distanserat faktiskt resonera med sin meningsmotståndare? Varför har alla plötsligt blivit så arga? Och framför allt, vart tog humorn vägen? Vårt vardagsspråk är ju trots allt fullt av "komedibegrepp", menar Pfaller i sin senaste bok, *Das Lachen der Ungetäuschten* (ungefär "De oförvillades skratt").

Trots detta visar vår samtids

Sex and the City, en omåttligt populär tv-serie, visar att kärlek inte är möjlig utan komedi.

allmänna språkbruk och "konst- och teoriproduktion" en påfallande brist på det komediartade, fortsätter han. Jämfört med den allmänt uppsluppna livskänslan under 1920- och 30-talen, liksom under 1960- och 70-talen, präglas dagens inställning till livet, konsten och samhället av präktighet, sedlighet och ängslighet.

Triangelndramat och snedsprången, kära motiv inom den klassiska komedin, har fått ge vika för tragedins och melodramens allvar och "monogami-propaganda", lyder Pfallers profana straffpredikan, helt i överensstämmelse med hans fäbless för den polemiska retorikens excesser.

Pfaller använder inte minst det rådande tillståndet inom teater- och filmvärlden som ett lackmustest för att visa hur skrottet och humorn, det ironiska och extravaganta, är satta på undantag, till förmån för det gravallvarliga och "svåra".

Vad gäller skildringarna av kärlekslivet är exemplen från vita duken många i boken, där i synnerhet den amerikanska *screwball*-komedin får representera den skålmska och leklystna humorn som en frejdig kontrast till den samtida filmens i Pfallers ögon alltför pretentiösa seriositet och konstanta slagsida åt det tunga och katastrofala.

För tyskt vidkommande är denna tragiska särprägel en följd av den filosofiska idealismen och hur den under 1800-talet särskilt skilde ut sig från franska tanketraditioner, hävdar Pfaller och härleder den intellektuella separationen till den på tysk mark misslyckade borgarrevolutionen

1848. Redan Friedrich Engels talade om den länge omsvärmade distinktionen mellan autentisk (tysk) "kultur" och ytlig (fransk) "civilisation". En möjligen rimlig analys ur ett övergripande historiskt perspektiv, men en tämligen långtgående slutsats i relation till Pfallers huvudpoäng: den föregivet bedrägliga franska romanlitteraturens böjelse för det "frivola och muntra", och den tyska avskyn för detsamma.

Men han håller fast vid sin koppling mellan en lyckad social revolution och det befriade folkets förkärlek för det lustiga och skabrösa, som Pfaller ser som bourgeoisie's "krigsbyte" från den kullkastade adeln.

Omvänt ser han alltså tyskarnas fruktlösa revoltförsök som en förklaring till deras vurm för det tragiska och deras högst besvärande brist på *esprit*, som i förlängningen också kan tänkas ange orsaken till fenomen som sexuellt pryderi och politisk korrekthet.

Här skulle Pfaller förvisso ha kunnat erinra sina läsare om att det förstnämnda scenariot – en framgångsrik statsomvälvning – ingalunda är någon garanti för att slippa det sippta och besparas de moraliska reglernas regim.

Ett halvt sekel efter den amerikanska revolutionen och självständighetsförklaringen lade den franske historikern och politiske teoretikern Alexis de Tocqueville tydligt märke till konformistiska tendenser i det amerikanska samhället: "I Amerika reser majoriteten väldiga barriärer runt åsiktsfriheten. Innanför dessa barriärer får författaren skriva vad han vill, men ve honom om han överträder dem. Han riskerar därmed

inte någon autodafé, men väl att ständigt utsättas för förtal och förföljelse." De här sociala fenomenen är uppenbarligen tidlösa, men Tocquevilles anmärkning sätter fingret på just det som gör Pfallers "skratt hos de oförvillade" desto angelägnare. Det handlar om den glada otvungenheten och ysterheten som en motståndshandling mot den humorlösa förtrytelsen, och som ett vitalt inslag i konstens förmåga att förvandla illusion till verklighet. De på teaterscenen uttalade orden verkar vara "mer än bara 'teater'; de kan också leda till upptäckten av något som 'orakelmässigt' har giltighet för det verkliga livet", skriver Pfaller.

Härmed kommer han in på själva kärnan i sina kritiska granskningar, vars huvudärende skulle kunna sammanfattas med ett berömt citat: "Det man inte kan skämta om kan man inte ta på allvar".

Das *Lachen der Ungetäuschten* består av tio sedan tidigare publicerade essäer, och samtliga ägnar sig på olika vis åt komedin och skrottet och hur dessa står i en speciell relation till den mänskliga fantasin och föreställningsförmågan. Men vad är det som får oss att skratta? Och varför? Och för vem är det komiska roligt? Spörsmålen har alltså föranlett Pfaller att ta reda på hur vår tids västerländska kultur egentligen har det med munterheten och komiken. I sina resonemang ser han dock inte komedin som enbart objekt, utan kanske snarare som en nyckel till förståelsen av andra kulturella företeelser.

Pfaller citerar gärna den för ett sekel sedan populära franske filosofen, jour-

”Tankegången leder till Pfallers huvudidé om att verklig lycka och glädje kan uppnås just genom att låta sig agera, förstå sig och låtsas.”

nalisten och essäisten Alain (Émile-Auguste Chartier), vars tankemönster och reflektioner han inte sällan införlivar med sina egna teorier. Ett utmärkt exempel på detta är fransmannens iakttagelser av ”hövlighetens praktik”, som påminner honom om en komedi: ”De erforderliga rörelserna – bugningar och leenden – bär nämligen det goda med sig att de omöjliggör vredens, misstrons och svårmodets motsvarande rörelser. Därför är sociala tillställningar så omtyckta: de erbjuder ett tillfälle att härma lyckan; och denna komedi kurerar oss utan tvivel från tragedin.”

Tankegången leder till Pfallers huvudidé om att verklig lycka och glädje kan uppnås just genom att låta sig agera, förstå sig och låtsas: ”Ur den symboliska framställningen av en sak kan den verkliga saken själv uppstå.” Livet som ett slags ”verklighetsteater”.

Hur teoretiserar Pfaller i övrigt sina antaganden om det uppsluppet lustfyllda kontra det lågstämt olustiga? Jo, såsom han blottlägger de kulturellt ömma punkterna i sina övriga skrifter: med hjälp av psykoanalysen.

Husgudar som Freud och Lacan, men också samtida sociologer och filosofer som Slavoj Žižek och Richard Sennett, citeras flitigt, och deras teorier och idéer visar sig ofta sammanfalla med Pfallers egna.

Här kan det akademiserade lingot styckevis bli väl tillkrånglat i förhållande till ämnet. Som när han i kapitlet ”Sexualitet och stadens sanning” i 16 teoretiskt högtflygande punkter benar ut relatio-

nen mellan sexualitet, urbanitet och ”den emancipatoriska utopin” i den långkörande och omåttligt populära tv-serien *Sex and the City*, och landar i slutsatsen att även ”kärleken i det verkliga livet inte är möjlig utan komedi”.

Komedin, teatern och leken utgör Pfallers heliga treenighet, och i ett av bokens verkligt intressanta avsnitt tar han hjälp av den franske psykoanalytikern Octave Mannoni (1899–1989), som i en av sina skrifter presenterar en upptäckt ”av stor kulturteoretisk betydelse”. Det handlar om förnekelsen som psykoanalytiskt begrepp, men som hos Mannoni (till skillnad från Freuds snävare definition) spelar en långt mer ”avgörande roll på en rad olika områden i vardagslivet”.

Pfaller hänvisar särskilt till sin föregångares fokus på de situationer där en bestämd kunskap om någonting ställs jämte en illusion som strider mot denna kunskap. Detta kopplar Pfaller särskilt till sina teorier om alla möjliga slags ”ageranden” – på teaterscenen och filmduken och i vardagens många reglerade eller friare ritualer och rollspel.

Utifrån Mannonis formel ”Visserligen vet jag, men ändå...” applicerar Pfaller denna säregna teori om förnekelse på teaterrummet, där åskådaren visserligen vet att allt är en illusion, men att det roar honom eller henne att agera och reagera som om det vore sant.

Mannoni intimiserar relationen mellan utövarna av de iscensatta fantasierna och den villigt duperade publiken med bilden av en konstnär och en åskådare som tillsammans ”gömmar sig under

ett täcke” för att gemensamt leka fram ett bedrägeri för en osynlig tredje part. ”Det roliga” kommer alltså bara till stånd genom en samexistens mellan vetandet och illusionen, sammanfattar Pfaller och understryker att lekens och dramats intensiva känslor har sin verkan bara så länge de medverkande inte glömmar att allt ”bara” är ett spel.

Från den tankemodellen är steget inte långt till den inflytelserike kulturhistorikern Johan Huizingas klassiska studie om ”den lekande människan” (*Homo ludens*).

Här handlar det om leken som kulturens grundelement, och som sådan liknad vid ett ”heligt allvar”. Bara i leken, som deltagare och åskådare, är vi mottagliga för ”glädjens, vredens och sorgens hänryckning”. Paradoxalt nog visar sig alltså denna lek – ritualen och skådespelet, det låtsade och imiterade – som något i livet signifikant och på allvar.

Men det rör sig om ett allvar som lika motsägelsefullt uppstår genom att man med skattets hjälp distanserar sig från det iscensatta och temporära spelet framför ens ögon.

Sålunda bör vi lära oss att fnissa och ge ifrån oss glädjeljud i teatersalongerna och att frossa i Ernst Lubitschs eller Howard Hawks rappa screwballkomedier, i Hitchcocks enastående förmåga att blanda freudiansk humor med skräck och i den oefterhärmligt neurotiske Woody Allens eviga oneliners.

Om inte annat så för att lära oss den ädla konsten att skratta – åt oss själva. ■

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

Vett & etikett

med **Edward Blom**

Få saker kan skada förhållandet mellan människor så mycket som lögner.

Hur många vänskaper har inte gått förlorade genom sådana? Även en liten lögn har förmågan att fräta sönder en relation. För om någon misstänker att du talat osanning kommer denne aldrig mer att lita på dig när det gäller något alls.

Ur såväl ett etiskt som ett etikettsmässigt perspektiv bör man därför hålla sig till sanningen; det gäller i affärer och i privatlivet, i förhållande till vänner och till främlingar. Adolph von Knigge (1752–1796), vars efternamn kommit att bli det tyska ordet för etikettbok, har skrivit: "Det finns inga nödlögner; ännu har aldrig en osanning uttalats som inte förr eller senare fått negativa konsekvenser."

Samtidigt som den klassiska etiketten förbjuder lögner har den dock gett råd som att "hålla god min", "ge komplimanger" och rätta situationer med "vita lögner". Så vad är då lögn och vad är bara en vit lögn, eller en tillåten osanning?

Begreppet "vit lögn" missbrukas ofta för att försöka bagatellisera lögner som gagnar en själv. Men en vit lögn innebär en osanning om något mindre viktigt, som är till för att den *andre* inte ska bli sårad. Som att säga att någons tavla är vacker fastän man tycker den är ful, att dess respektive är trevlig fastän man finner hen tråkig, eller att den översaltade maten smakar förträffligt. Klassisk diplomati, alltså. Den mänskliga samvaron skulle inte fungera om man vore helt uppriktig i sådana situationer; den som inte använder vita lögner ibland är socialt inkompetent.

Men om en väninna har börjat dejta en psykopat är hon knappast behjälpt av att alla glatt säger att han "verkar jättetrevlig". Kan man komma undan med en sann kommentar – som "jag är så glad

"Har man gästat någons hus är det inte god ton att tipsa polisen om där finns en hembränningsapparat."

att du trivs i ditt nya hem", när vännen förväntat sig en åsikt om inredningen – är det bättre än en vit lögn.

Ibland kan det dock vara svårt att se var gränsen går mellan att ljuga och att vara artig. Föreslår någon något på ett mingel är det inte god ton med ett barskt "Nej!" Istället svarar man leende: "Det låter väldigt trevligt" utan närmare precision, eller ett "ja, kanske det".

Sedan får eventuell bindande överenskommelse ske över telefon eller e-post. Problemet är att även ett artigt icke-ja kan uppfattas som ett löfte.

Även om man inte vill förstöra en god stämning måste man därför försöka undvika att svara så att den andre förleds att tro att man har en uppgörelse och sedan blir besviken.

En av etikettens grundprinciper är annars att man ska hålla sitt ord och aldrig bryta ett löfte, såvida inte omständigheter utanför ens kontroll föreligger.

Har du lovat någon något, måste du också leva upp till det – eller ödmjukt be att få bli befriad från löftet. Att medvetet avge ett löfte som man vet att man inte kan hålla, eller att bryta ett löfte man skulle kunna infria, är en form av lögn.

Något ytterst obehagligt är att förväntas ljuga för att rädda skinnet på någon

annan. Å ena sidan bryter man mot sin egen hederskodex om man ljuger, å andra sidan hamnar en god vän i knipa om man talar sanning. Det är solklart att det är ett mycket gravt etiketsbrott att kräva, eller ens vädja om, att någon annan ska ljuga för en.

Etiketten tvingar inte heller någon att skydda en god vän genom att ljuga om denne begått något förkastligt, till exempel en otrohetsaffär. Däremot kan det ändå vara tveksamt (rent etikettsenligt) att berätta allt för den drabbade. Mer korrekt då att säga: "Det får du fråga Nisse själv om".

Det är inte heller enligt etiketten att ljuga inför polis och domstol ifall någon vän begått ett grovt brott. Bland brottslingar råder en egen subetikett: "golare har inga polare". Men bland alla oss andra, som försöker upprätthålla en god värld, måste huvudprincipen vara att det råder en medborgerlig plikt att inte hålla en förbrytare om ryggen.

Lite annorlunda blir det när det gäller vardagsbrott. Har man gästat någons hus är det inte god ton att tipsa polisen om där finns en hembränningsapparat. Ej heller att glatt berätta för trafikpolisen att kamraten som skjutsar en körde lite för fort.

Etiketten kan inte heller kräva att man ska vittna mot en nära anhörig. Men det är aldrig hedervärt att ljuga, bättre då att bara hålla tyst. ■

Edward Blom är skribent, gastronom och kulturhistoriker.

VÄRD ATT MINNAS: MÄRIT HULDT

Recept för den hetsade nutidsmänniskan

Märit Huldt, alias Hiram, hör till de kokboksförfattare man gärna hade varit vän med, skriver **Carina Burman**.

ILLUSTRATION JULIA SZULC

För min del började allt med den där nyårssupén. Ett nytt decennium stod för dörren, jag var 19 år och ville göra intryck. Riktiga recept hittades hos Hiram. Förrätt blev *citron fourré*: "Skär av 'la calotte', dvs. toppen på citronen. En för varje person vid bordet." Vilken elegans! Vilket slöseri! Och samtidigt dessa lättsamma råd, som en vän som sitter bredvid och berättar om sin matlagning: "Man hackar oliver. De svarta, om man väljer dem, ska vara

av grekisk sort. De smakar bäst. Annars vanliga gröna oliver. Lite salt kanske behövs, några varv på pepparkvarn."

Detta var långt ifrån de vanliga kokböckernas råd om strukna kryddmått och befallningar att enbart använda kalamataoliver. Inte att undra på att jag blev (och förblev) betagen.

Citronerna var lyckade, gula och vackra i decembermörkret. Att de flambade bananerna blev pannkaka kan inte skyllas på Hiram. Som så ofta för oerfarna kockar tog inte rommen fyr. Till

sist åt det lilla sällskapet bananerna som de var, och efter fyrverkerier och bubbel var ändå 1980 ett faktum.

Nu hette förstas inte kokboks-författaren Hiram. Hennes riktiga namn var Märit Huldt (1912–2006), till professionen var hon konstnär och formgivare. Hiram var en biblisk kung, och Assatorps Hiram hette en av Märit Huldts stora svarta pudlar. När hon behövde en pseudonym fanns lösningen nära – inte ett anagram, men nästintill.

Hösten 1954 vann Märit Huldt en

recepttävling i Svenska Dagbladet. Man skulle komponera en höstmåltid, och hon målade upp hela scenen:

Jag skulle vilja göra den till ett riktigt "mustigt" kalas – med brutor, levande ljus och värme, när gästerna kommer inomhus från den frostkalla eller regnhuttriga höstkvällen. Jag skulle vilja bjuda på porter och rödvin och en stor, saftig stek – och jag skulle vilja ha stora vaser med höstflora och krystantemumdoft i rummen.

Tävlingsbidraget innehöll inte bara stämningar tecknade i ord, utan också planering. När festen till sist blir av är alltså värdfolket "ganska litet jäktat", gästerna serveras sherry och borden står med lavendelfärgade dukar, rubinrött vin, "vita tallrikar, modernt rostfritt, släta glas".

Det låter som ett kalas man hade velat bli bjuden till, och tävlingsbidraget innehöll mycket som skulle bli karakteristiskt för Hiram recept. Hon underströk ofta vikten av planering – "genomtänkt" är ett nyckelord – men samtidigt fanns där livsbejakelse, för att inte säga lättsinne. I dukningen anar man den konstnärliga blicken, och arrangemanget känns också mycket tidstypiskt – enkelt, avskalat, stilrent. Snart kom Hiram själv med i en receptjury, och sedan blev hon "kulinärisk medarbetare" och matansvarig i Svenska Dagbladet. Det förblev hon i 25 års tid.

Kanske fanns där ett litet, litet diktiskt drag hos den tidiga Hiram. I *Familjen och bordet* (1959) skrev hon om bjudningar och dukningar, som hon arrangerat inför fotograferingen. I den boken är det hemmafrun som ordnar med allting och som fixar damlunch (med vin). Den estetiska blicken finns där, men bohemen släpps inte fram.

Hiram hör till de personliga matskribenterna – dem man vill bli vän med. Hennes mest kända skapelse är antagligen "fru Bråttom", vars gestalt hon tecknade yr, förvirrad, med håret fladdrande i de snabba rörelserna. "Bråttom" har beskrivits som ett alter ego, men är egentligen en representant för oss alla som plötsligt inser: Maten! Vad är klockan? Vad är planerat? Inte ett dyft.

Ni vet hur det kan vara. Hiram visste

"Himmel. Hur många gånger har man inte varit på vippen att hacka lök på den slimmade svarta datorn, som förstås stått framme in i det sista?"

också. En uppräknings av köttbullsrecept (till cocktail, med sherry) avslutas med färdigköpta dylika. Piffa bara upp köpköttbullarna med lite italiensk sallads-krydda. Eller också lagar man Bråttoms räkris. Går på ett kick.

Hiram var inte först med att publicera recept för den hetsade nutidsmänniskan. Redan 1939 kom arkitekten och kocken Kjerstin Göransson-Ljungmans *Medan potatisen kokar*, som främst vände sig till "den självförsörjande" (alltså den ensamstående kvinnan).

Hos Hiram handlar det om en genomgående insikt i hemmakockens värld. Man kan förbereda. Man kan göra långkok. Det kan vara avkopplande att stå i köket. Enkel mat är god mat, och råvarorna är viktiga. I förordet till *Hiram kokbok* (den blå, från 1960) erinrar hon sig när någon frågade efter hennes favoritmat. "En god filbunke" blev svaret, varpå frågeställaren utropade: "Men det är ju ingenting man lagar till." Enkelt är gott. Sedan kan man förstås också holka ur citroner och fylla dem med sardin- och olivréa eftersom det är roligt och gott. Men man måste inte.

I *Hiram andra kokbok* (den röda, 1966) kan vi på tryckortssidan se fru Bråttom vräka skrivmaskinen ner i grytan. Himmel. Hur många gånger har man inte varit på vippen att hacka lök på den slimmade svarta datorn, som förstås stått framme in i det sista?

Här uppmanar förordet läsaren att ibland strunta i alla plikter och understryker att det är mycket roligare att ta kryddor i nypan än att mäta upp dem i "små ordentliga kryddmått". Boken avslutas med en uppsättning menyer till hjälp och ledning. "The Case of Hiram's Table" är rubriken, och i en artikel avslö-

jar journalisten Milena Bergquist att Hiram drömde om att skriva en deckare – en matskribent skulle förgiftas av en läsare. Kanske var det påverkan från Kjerstin Göransson-Ljungman, som lämnade arkitektur och matlagning för att skriva detektivromaner, kanske låg det i tiden. 1950-talets deckare är påtagligt matintresserade. Stieg Trenters Harry Friberg möter vi ständigt vid restaurangbordet, och i *Mord i barm* (1956) låter Ingegerd Stadener (pseudonymen Helena Poloni) ett särskilt delikat rotmos vara nyckeln till gåtan.

Hemma i kokbokshyllan står förstås Hiram 60-talsböcker, men de är antikvariskt inhandlade och ganska fräscha. Annat är det med urvalsvolymen *Hiram bästa recept* (1979), där sidornas buclighet avslöjar favoritrecepten. "Nästan en bouillabaisse". Den franska löksoppan. Portersteken. Också här finns menyer, ofta illustrerade med en hästsvanspydd Bråttomgestalt – men vid ett tillfälle syns där ett glåmigt fruntimmer med cigarrett i ena handen och ett glas i den andra. Menyförslaget rör "Den trötta da'n" och inleds: "Sätt Dig ner, sparka av Dig skorna, ge Dig och eventuell gäst ett glas juice." Under tiden sköter en fisk sig alldeles själv i ugnen.

Sådant är skönt att veta.

Kanske låg Hiram charm inte bara i de goda och begripliga recepten och de roliga teckningarna, utan också i värmen. Det gör inget om man är trött. Man duger bra ändå. Antagligen är det också okej att misslyckas med bananefterrätten.

Så formas en Hiramkult. "Å Hiram!" säger kompisen när jag berättar om den här artikeln. "Hennes recept använde alltid min mamma." Och när jag nämner Hiram för mellanbarnet ber hon mig från främmande land: "Mamma, kan du skicka receptet på porterstek?" Sidan är tummad, teckningens nöjda kock har fått fräknar av portersås och i marginalen är det fullt med blyertsanteckningar, men iväg sänds receptet.

Så vitt jag förstått gjorde Hiram porterstek succé också på andra sidan havet. ■

Carina Burman är författare, forskare och docent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

BREV FRÅN ... NICE

Jag vill tacka busschauffören

Nice är inte bara varmt och vackert – där lever en grundläggande social institution kvar som har försvunnit från Sverige. Av Johan Tralau

JOHAN TRALAU

är professor i statskunskap
och författare.

Jag tittar upp på personen som ska stiga av bussen. En man i min ålder, lite trött efter en lång arbetsdag. Han ropar *merci, au revoir* till busschauffören. Det betyder *tack, hej då*. Så stiger han av.

Jag nickar och återgår till att läsa en bok. Det är precis som det ska vara.

Som professor kan man få sabbatstermin för att hinna forska sammanhängande. Jag är på universitetet i Nice i ett halvår. Strängt taget har jag sällan haft det så bra i livet.

Ibland frågar folk hur det kommer sig att jag har det så fint här. Ett svar är att jag är gäst på ett laboratorium där man forskar om äldre tider, med antropologer, arkeologer, osteologer, filologer, historiker och andra som ägnar sig åt stenverktyg, litteratur, eld, myter, förkolnade växter, religion, bevattning, samhällsformer, landskap, mineral, skelett av djur och människor ... En våning upp från mitt kontor finns ett kranium från ett vårtsvin.

Jag trodde aldrig att jag skulle få arbeta på ett ställe med vårtsvinskranium.

Några av oss forskar om det antika Grekland. Av mina närmaste kolleger är den ene professor här i Nice och specialist på grekisk zoologi, och den andra är professor vid Hebreiska universitetet i Jerusalem och expert på antik medicin, men här på sabbatsår. Vi har oändliga samtal, arbetar mycket och skrattar ännu mer.

Varje kväll riktar jag en tacksamhetens tanke till den och dem som gör det möjligt för mig att ha det så här. Ett skäl till att jag har det så bra är att det intellektuella och sociala livet är en ynnest.

Men det finns ju ofta flera svar.

En farmor eller mormor ler vänligt och ska stiga av. Hon säger till sitt barnbarn att tacka busschauffören. Det lilla barnet ropar *merci, au revoir* med sin lilla röst. Jag är säker på att han inte hör det. Men det gör inget. Det är som det ska vara.

Ibland frågar man alltså varför jag trivs så bra. Handlar det om klimatet och staden? Ja, det också. Den oljiga, lite bittra och ljuvliga doften av pin- och cypress på morgnarna är berusande. Och blommor i december. Ibland går jag ned till havet

efter lunch och simmar en timme, och så tittar jag på klipporna, vågorna och solen. Jag har skaffat en långärmad tröja i lycra mot brännmaneterna. De första veckorna hade jag fläckar på bröstet, ryggen och axlarna efter möten med de där små djuren. Ibland tar jag med mig mask och snorkel och dyker vid klipporna öster om hamnen. Då ser jag skriftabborrar, tror jag. Fascinerande djur. Aristoteles skrev om dem, och han visste på något sätt att de är hermafroditer.

Jag läser Aristoteles, och så går jag genom gamla stan och dess trånga gränder, vackra hus, ned till havet. Så det är väl ett svar. Cypresser, hav, en ståtlig stad, och sådana fiskar som Aristoteles intresserade sig för. Man kan inte begära så mycket mer.

En trulig tonåring i sådana där pyjamasbyxor med streck på ska gå av bussen. Han hojtar *merci, au revoir* till föraren. Tonåringen ser ut så där som tonåringar ibland kan göra: trött, konstitutionellt missnöjd, dålig hållning, säkert beroende av kinesiska och amerikanska applikationer, lätt asocial. Jag nickar gillande mot honom. Det kommer att gå bra för den tonåringen också. Han har just deltagit i en grundläggande social institution.

Jag frågar en kollega om avskedsfrasen till chauffören. Hon skrattar och säger att visst är det trevligt. Det är ju inte något man gör på så många andra ställen.

Det är inte bara trevligt, säger jag. Det bygger civilisationen, varje dag. Det är ett sätt att visa att man inte betraktar bussföraren som en teknisk funktion. Man tackar inte sin diskmaskin, cykel eller telefon. Människan som kör bussen är där- emot en person som gör något för en.

Så det är ett svar på frågan om varför jag har det så bra. Hövligheten och omtanken som ligger i att se en annan människa i ögonen och säga tack gör livet lättare och vackrare.

Jag har i Stockholm sett busschaufförer som kör med lurar i öronen. Det verkar underligt och trafikfarligt. Men jag lovar mig själv att när jag kommer hem ska jag varje gång tacka också dem. ■

”Att se
en annan
människa i
ögonen och
säga tack
gör livet
lättare.”

Arkitektur, stad & stil

med **Lars Anders Johansson**

I första avsnittet av SVT:s program om arkitektur och stadsbyggnad *Så byggdes Sverige* förfasar sig programledartrion Petra Mede, Mark Isitt och Gert Wingårdh över ett framtidsscenario där människors småhusdrömmar har förverkligats i form av ett enormt villaområde med likartade kåkar gata upp och gata ned.

Varför ökat villabyggnad skulle leda till dystopi framgick inte i avsnittet, men man förstår var programmakarnas preferenser ligger: bland storstädernas skyskrapor och bruksorternas funktionalistiska flerfamiljshus.

Bland dagens modernistiska stadsplanerare är motståndet mot ökat villabyggnad kompakt. Visserligen ritade modernismens fader och chefsideolog Le Corbusier själv skulpturala villor som närmast kan liknas vid konstverk, men hans stadsplaner präglades av storskaliga flerfamiljshus, maskiner att bo i, inspirerade av Atlantångarens effektivitet.

Bland folk i allmänhet lever dock villadrömmen starkt, och har gjort så sedan man började mäta människors preferenser för ungefär ett sekel sedan. De allra flesta vill bo i ett eget småhus, nu eller senare i livet. Trots detta har politiken i decennier minskat andelen småhus i bostadsbyggnad, vilket gjort villadrömmen ouppnåelig för de flesta.

Villastäderna och senare trädgårdsstäderna uppstod som en reaktion på industrialismens täta stenstäder, med trångboddhet, avgaser och brist på grönska. När allt fler svenskar dessutom valde att söka lyckan på andra sidan Atlanten blev politiken tvungen att sörja för byggnad av bostäder av det slag som människor hetast åstundade: småhus med egen täppa. Idag betingar dessa egnehemsstugor mångmiljonbelopp.

När miljonprogrammet kommit halvvägs började det framgå hur dysfunktionell den storskaliga bebyggelsen (idag till

”Motståndet mot villaområden verkar vara en kombination av ideologiskt jante-tänkande och en motvilja mot en livsstil där människor kör bil.”

stora delar så kallade *no go-zoner*) var, med följden att produktionen ställdes om till just småhus. Villor och radhus massproducerades i en skala som saknat motstycke. Tyvärr rullades dessa villamattor ofta ut på åkermark, vilket förstärkte den monotona känslan, till skillnad från tidigare villaområden som framför allt byggdes i kuperad terräng.

Idag höjs åter rop på ökat villabyggnad. Efter flera decennier då politiken framför allt kommenderat fram små lägenheter har arbetskraften flyttat allt längre bort i sin jakt på ett drägligt boende. Kanske inte över Atlanten, men väl till kommuner på en eller två timmars pendlingsavstånd. Barnfamiljer flyttar ut i gamla sommarstugeområden för att slippa lägenhetslivets trängsel.

Tyvärr finns en annan och starkare trend i samtiden som hotar den befintliga villabebyggelsen, och den är tvådelad: dels en ideologisk kamp mot villaboenheten, bäst exemplifierad i Hyresgästföreningens rapport *Sveriges bästa villaområden*, som förespråkade att segregationen skulle brytas med storskaliga flerfamiljshus i de villaområden som idag är mest attraktiva och välfungerande. Dels marknadsprocesser där exploatörer köper upp tomter i attraktiva villaområden för att uppföra flerfamiljshus.

Konsekvensen blir ett slags parasitering där de egenskaper som gjorde områdena attraktiva från början successivt byggs bort. Det är svårt att klandra de enskilda villaägare som säljer sina tomter till ofta astronomiska summor. Denna typ av förtätning hade dock inte varit lönsam om det inte redan varit brist på storstadsnära småhusområden – men konsekvensen blir att bristen blir ännu mer akut.

Det är inte brist på byggbar mark som ligger bakom småhusbristen. För några år sedan lät Kristdemokraterna räkna ut att det skulle gå att bygga småhus för en miljon människor bara i Stockholmsområdet, utan att ta i anspråk jordbruksmark eller skyddade naturområden. Det går om man vill.

Motståndet mot villaområden verkar vara en kombination av ideologiskt jante-tänkande och en motvilja mot en livsstil där människor kör bil och har andra fritidsintressen än att odla på balkongen. Kommuner som vill behålla sin skattebas och företagets arbetskraft bör dock öka villabyggnad; stycka av och sälja tomter billigt, så kommer byggnad att sköta sig självt.

När den statliga televisionen framställer en framtid där flertalets villadröm har förverkligats som en dystopi måste man som tittare fråga sig vilka alternativ de jämför med. De flesta av oss vill trots allt hellre ha ett hem än en maskin att bo i. ■

Lars Anders Johansson är författare, journalist och driver podden Budoarstämning.

MELLAN RADERNA

Kulturkriget 1976: ABBA mot proggen

KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

”Det här är bara ett av många exempel på hur svårt det är att blidka vänstern, då som idag.”

Finns det någon bild som bättre sammanfattar 1976 än ABBA:s uruppförande av ”Dancing Queen” på Operan kvällen före kungabröllopet? Nutid och dåtid smälter samman när radhusglamourens popband sjunger för kung och fosterland. Agnetha och Anni-Frid svänger sina kjolar i 1970-tals-1700-tals-stil. Björn och Benny har rymdkavajer och hästsvans med sammetsrosett. I år är det 50 år sedan. Sverige bytte regering, gifte bort sin kung, och allt det foträtta fick se sig utmanat av ett tilltagande – glitter.

ABBA var inte ute efter att demonstrera, men det var ändå vad de gjorde. Istället för plakat kom de med perfekta harmonier. Gruppen stod för allt det 1970-talet hade sagt nej till: kommersialism, yta – och kapitalism. De hyllade *money, money, money*, och åkte Rolls-Royce. Utan privatchaufför dock, det var ändå en kapitalism à la folkhem.

Inte konstigt att de väckte avsky. Den där kvällen på Operan hovniger de till och med för kungen. Man kan förstå att proggrörelsen stängde av den tv-apparat de väl aldrig köpt, än mindre skulle nedlåta sig att titta på.

1976 var en dragkamp. Mellan suspect ABBA-glitter och godkänd växtfärgad smak. Mellan rojalistisk yra och avmonarkisering. Blott en ”plym” skulle återstå av monarkin efter 1974 års regeringsform. Det hade Olof Palme försäkrat. Och nog fick han en plym allt. Kungabröllopet blev den största plym som tänkas kan.

Sverige stannade och republikanernas förhoppningar grusades när en underskön Silvia Sommerlath skred in i både Storkyrkan och gillestugorna.

Det betyder nu inte att 1976 var någon större framgång för svensk höger (i den mån rojalism nu är höger). Visserligen fick Sverige för första gången på över 40 år en borgerlig regering. Utöver löntagarfonder och kärnkraftsmotstånd hade segraren Thorbjörn Fälldin (C) fått eldunderstöd av skattesystemet: en arg Astrid Lindgren som skällde ut marginalskatten, och en kränkt Ingmar Bergman som flytt landet efter misstänkt skattebrott.

Men något systemskifte i borgerlig riktning blev det inte, snarare en rättning i det ideologiska ledet. Ungefär som om Sverige tänkt att social-

demokratin inte skulle hamna alltför långt ut till vänster. Någon kärnkraftsavveckling blev det inte heller. Sverige bytte regering utan att egentligen byta politik. Liksom man avskaffat kungamakten utan att riktigt bli av med den.

1976 är ett år då tes och antites möts och pekar fram mot en ny tid.

Det för oss tillbaka till ABBA. Också de fångades av tidens vurm för demokrati och protest-sånger. Men istället för tovad ylleponcho bar de vita blusar med blomsterbroderier (det såg i alla fall lite utländskt ut) där de satt under stjärnorna och sjöng stämsång om Fernando. Fönat hår, läppglans och frihetskamp gick visst att förena, tänkte ABBA och backade för säkerhets skull upp med latinamerikanskt klingande flöjter. Alla lät sig inte övertygas. Det här är bara ett av många exempel på hur svårt det är att blidka vänstern, då som idag.

Dragkampen mellan gammalt och nytt märks över huvud taget i livsstilen. Medan de hälsosamma alfalfafröna grodde i köket kunde Sverige äta chips i manchestersoffan mot en fond av furupanel och sammetsaffischer med cerise solnedgångar.

Barnprogrammen fortsatte undervisa om klasskampens villkor, men den poetiske Staffan Westerberg fick konkurrens av – Kapten Zoom. Även han varnade för kapitalets makt, men i gräll importerad Stålmannenkostym istället för hemstickade koftor. Dessutom svingade sig *Trazan Apansson – julens konung* in på lian med filmtajm, i skarp kontrast till de socialrealistiska stillbilder som tidigare utmärkt barntablåerna, om Maria, 5, i Guatemala, eller om Görans föräldrar som skulle skiljas.

De vuxna kunde följa både Raskens vedermodor på soldattorpet och glädjas (eller förfäras) över glamourerna hos *Mupparna*. Den kunde alltid ursäktas med att svandunet kom i parodins form.

Störst av alla var ändå – Zeb Macahan – ideologiskt svårplacerad, knappast vänster ändå, men *alltid* på den rätta sidan. Det var en paradox som inte var helt lätt att få ihop.

Nästan lika anmärkningsvärd som att det socialdemokratiska Sverige hade fått en borgerlig regering. ■

G.A.D

Signerat svenskt möbelhantverk sedan 1997

www.gad.se

När form, material och tid samverkar

Hejnum är ett bord tillverkat i massivt trä, byggt med fokus på stabilitet, precision och lång livslängd. Konstruktionen är genomarbetad i varje detalj, med sammanfogningar som är valda för att hålla över tid och för att kunna repareras snarare än ersättas. Formen är medvetet återhållsam.

Proportionerna är avstämde för vardagsbruk och materialet får åldras på sina egna villkor. Hejnum designades redan 2001 och tillverkas i vårt snickeri på Gotland för hand efter beställning. Det är ett bord skapat för daglig användning – och för ett liv som pågår runt det.

Showroom & Butik: G.A.D Stockholm 08-545 480 08 gadstockholm@gad.se G.A.D Visby 0498-248230 visby@gad.se G.A.D Göteborg 0730-98 54 19 goteborg@gad.se
Återförsäljare: Bredaryd: Bredaryds Möbler 0370-80810 Båstad: Magasinet 0431-750 50 Emmaboda: Emmaboda Möbler AB 0471-13690 Göteborg: Meijer Möbler 031-272710 Halmstad: Severins Möbler 035-104480 Helsingborg: Kostallet Design 042-221080 Inredningsgalleriet 042-142505 Jönköping: Severins möbler 036-308420 Kalmar: Magasin Severin 0480-426260 Kungsbacka: Blombergs Möbler 0300-541107 Lammhult: Nilssons möbler 0472-260041 Linköping: Lindholms 013-252270 Lund: Miljögården 046-130129 Stenungsund: Presenthörnarna 0303-80357 Stockholm: G.A.D Stockholm 08-54548008, Länna möbler 08-7711400 Strängnäs: Bernhardssons möbler 0152-24950 Svängsta: BM Design Center 0454-32 00 03 Uppsala: Vålamagasinet 018-650370 Varberg: More Furniture 0340-19550 Visby: G.A.D 0498-248230 Västerås: Öbergs 021-150770 Örebro: Inda Interiör 019-123025 info@gad.se

ENGELSBERG IDEAS ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

Read more and sign up for our newsletter on:
www.engelsbergideas.com

ENGELSBERG IDEAS